

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ—ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1929



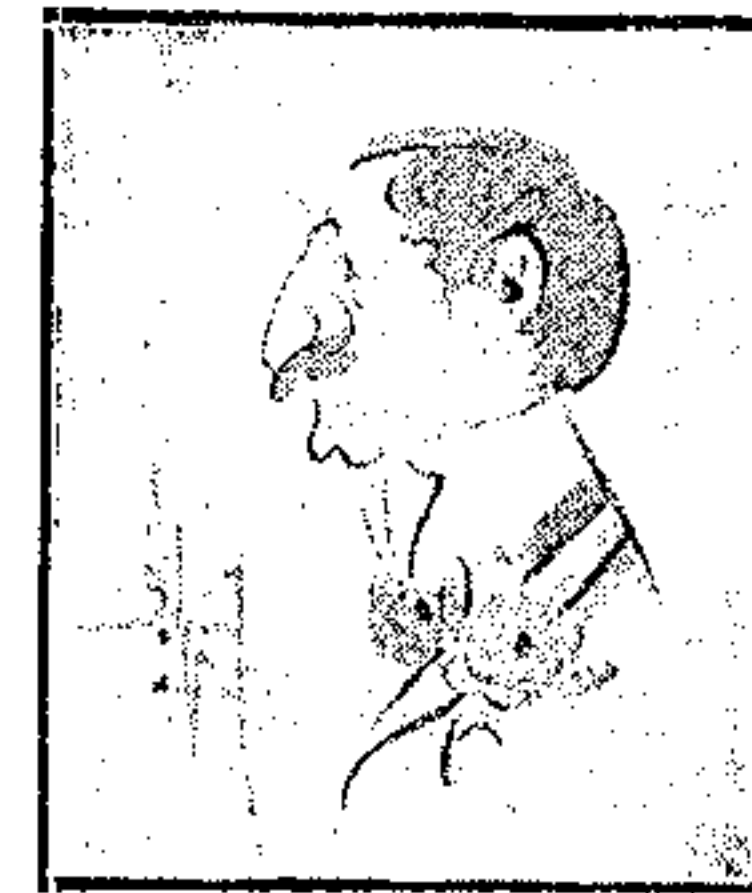
ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^Α, ΕΚΔΟΤΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ", - ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ, 50
ΑΘΗΝΑΙ

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ Γ'—1929

ΑΘΗΝΑΙ, 15 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 70



Ο ΨΥΧΑΡΗΣ ΣΤΑΣ ΑΘΗΝΑΣ ΤΟ 1893
Γελοιογραφία Θέμου 'Αννίνου.

ΤΟ ΠΑΛΑΤΙ

«Στῆς θάλασσης ἀπάνω τὰ νερά,
Ἕνας τεχνίτης μὲ μυαλό καὶ γνώση,
Μεγάλο ἀγώνα εἶχε μὴ φορὰ
Παλάτι ξακουστὸ νὰ θεμελιώσει».

Ἔρριξε πέτρες, μάρμαρα, βουνά·
Ριζώνει βράχος φοβερός στὸν πάτο·
Ὁ βράχος ἀνεβαίνει τώρα νὰ
Ποὺ βγαίνει καὶ παλάτι ἀπ' τὰ κάτω.

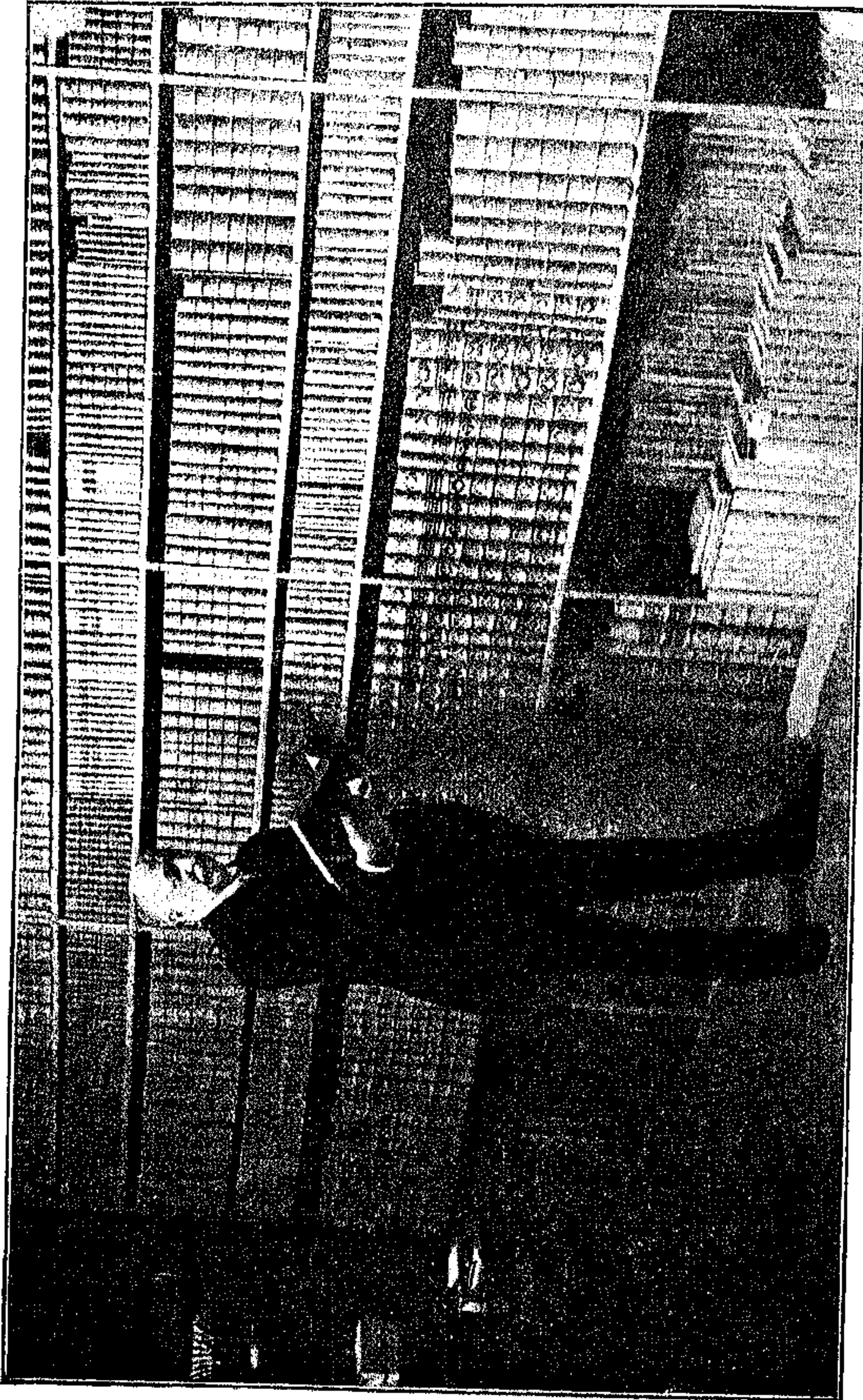
Ἔτσι καὶ σύ, μ' ὄλη τὴν τρικυμιά,
Στὰ βάθια τῆς ψυχῆς μας νὰ ριζώσεις,
Στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ποὺ εἶναι μιά,
Παλάτι ξακουστὸ νὰ θεμελιώσεις.

(1895)

ΨΥΧΑΡΗΣ

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ

(Ἐκὸς φωτογραφία ποὺ τὴν ἔδωκε στὴ «Νέα Ἑστία» ὁ κ. Δοῦμας Μοῦτσαου).





ΑΠΟ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗΝ

ΨΥΧΑΡΙΣΜΟΙ

(ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ)

Είναι τόσο σημαντική ή θέσις του Ψυχάρη, πού σφραγίσθηκε με τὸ θάνατό του, σὲ νεοελληνικά γράμματα καὶ γενικώτερα στή νεοελληνική πνευματική ζωή, ὥστε νὰ μπορῆ νὰ πῆ κανεὶς ὅλη τὴν ἀλήθεια ἀπάνω ἀπὸ τὸν τάφο του, χωρὶς ἀνησυχία μήπως κλονίσῃ—αὐτὸ θὰ ἦτανε πραγματικὸ δυστύχημα—τὸ ἔργο του καὶ τὴν ἐπιρροή του. Ἀντίθετα μάλιστα, μετὰ τὴν ἐξορία κανεὶς τίς μοιραῖες ἀδυναμίες, ὑπερβολές ἢ ἀσυναισθησίες τοῦ ἐπαναστάτη, στήν πρακτική ἐφαρμογή τῆς γλωσσικῆς του θεωρίας, ἀπὸ τὸ συνολικὸ του ἔργο καὶ τὴν σημασία του, εἶναι ἕνας τρόπος νὰ τὸ ἀποκαταστήσῃ στή συνείδηση καὶ ἐκείνων ἀκόμη, πού στίς δευτερεύουσες αὐτὲς λεπτομέρειες στηρίζουν τὴν ἀντίληψή τους γιὰ τὸ ψυχαρικὸ ἔργο καὶ τὴν ἀντίδρασή τους στὸν ἀγῶνα τοῦ δημοτικισμοῦ. Γιατὶ δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Ψυχάρης, χωρὶς τοὺς «ψυχαρισμοὺς» του—ὡς ὀνομάσουμε ἔτσι τίς λεπτομέρειες πού ἀναφέραμε—δὲν θὰ εἶχε ἴσως σήμερον οὔτε ἕνα σοβαρὸ ἀρνητή.

Μὲ τελευταῖο σημεῖωμα, εἶχαμε σταματήσει στὸν κυριώτερον ἀπὸ τοὺς «ψυχαρισμοὺς» αὐτοὺς, πού εἶναι ἴσως ἡ πηγή καὶ ὄλων τῶν ἄλλων, πού τὸν ἀκολούθησαν, ὡς φυσικὴ συνέπεια. Ἦνεν ἐπιμονή, δηλαδὴ, τοῦ Ψυχάρη—μιά ἐπιμονὴ ἀντιεπιστημονική—νὰ μὴ δεχτῆ, οὔτε καν ὡς συζητήσιμο, κάθε γλωσσικὸ φαινόμενο πού φανερώθηκε στὸν κοινὸ προφορικὸ λόγον τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ γραπτοῦ λόγου, πού στὸ διάστημα αἰῶνων, ὅπως ξέρουμε, ὑπῆρξε, ἀποκλειστικὰ σχεδὸν ἢ καθαρῶς. Ἔτσι, μετὰ τὴν τέλεια ἀρνήση τῆς λεγομένης «λο-

γίας παραδόσεως», ἐξορίζοντας πεισματικὰ κάθε τύπον τῆς λογίας παραδόσεως, ἔστω καὶ ἂν ἀπὸ τὴν χρῆση εἶχε ἀποκτήσει δικαίωμα ζωῆς μὴ θέλοντας νὰ ἐξετάσῃ καν γιατί μερικοὶ τέτοιοι τύποι μπήκαν στή ζωὴ—τριτόκλιτα, γενικοφανῆ ἐπιρρήματα κλπ.—ἐνῶ ἄλλοι, ὅπως τὰ ἀπαρέμφοτα, τὰ εἰς μὴ ρήματα, οἱ ἀναδιπλασιασμοὶ καὶ ἄλλοι ἀρχαϊσμοί, δὲν μπόρεσαν νὰ ζωντανέψουν, μολονότι κοινές ἦσαν καὶ γι' αὐτοὺς οἱ συνθήκες τῆς λογίας παραδόσεως καὶ, τέλος, σχηματίζοντας ὁ ἴδιος, μ' ἕναν τρόπο μηχανικόν, δημοτικοφανῆς τύπους, ἀπάνω σὲ ψυχρὲς, ἐπιστημονικὲς ἀναλογίες, ἐφθάσε σὲ σημεῖον νὰ δώσῃ δείγματα γραπτοῦ λόγου, πού ὄχι μόνο δὲν τ' ἀπαντοῦσε κανεὶς στὸν κοινὸ προφορικὸ λόγον τῆς ἐποχῆς μας, ἀλλὰ καὶ πού δὲν ἦσαν ἀνεκτὰ στή γλωσσικὴ συνείδηση τῶν συγχρόνων ἀνθρώπων, ὀλιγώτερον ἀνεκτὰ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς πρὸ ἀνυποφύρους ἀρχαϊσμοὺς τῆς καθαρῶς. Γιατὶ οἱ καθαρῶς οὐκ ἔχοντες τοῦλάχιστον εἶχαν τὴν ἀξίωση νὰ ἐπιβάλουν στὸ λαὸν μιὰ γλῶσσα, πού δὲν μιλοῦσε, ἀλλὰ πού εἶχε μετὰ τὸ μέρος τῆς μιᾶς σεβαστῆς ἱστορικῆς παράδοσης. Ἐνῶ ὁ Ψυχάρης, μετὰ τὴν ἀξίωση, ὅτι προσφέρει στὸ λαὸν τὴν γλῶσσα του, τοῦ παρουσίαζε μιὰ γλῶσσα—ἔστω καὶ σὲ ὀρισμένους λεπτομέρειες—πού ὁ ἴδιος ὁ λαὸς ἦτανε σὲ θέση νὰ καταλάβῃ πῶς δὲν ἦτανε ἡ γλῶσσα, πού μιλοῦσε ἢ πού μποροῦσε νὰ μιλήσῃ. Ἔτσι συνέβη τὸ ἄλλο παράξενο φαινόμενο, νὰ βρῆ, δηλαδὴ, ὁ Ψυχάρης τὴν μεγαλύτερη ἀντίδραση, ὄχι στοὺς κύκλους τῶν λογίων καὶ τῶν μορφωμένων, ὅπως θὰ ἦτανε φυσικόν, ἀλλὰ στίς μεγάλες λαϊκὲς μάζες, αὐτὲς ἀκριβῶς, πού

θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγκολπωθοῦν τὸν ἀγῶνα του. Καὶ γιὰ νὰ ἐπιβληθῇ ἡ δημοτικὴ σὲ ὅλα τὰ εἶδη τοῦ γραπτοῦ δημιουργικοῦ λόγου, ὅπως εἶχε ἐπιβληθῇ σήμερον, χρειάσθηκε νὰ βρεθοῦν ὀπαδοὶ τοῦ Ψυχάρη, πού κατάλαβαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ξεχωρίσουν τὸν Ψυχάρη ἀπὸ τοὺς «ψυχαρισμοὺς» του, μετὰ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ Ψυχάρης δὲν ἦταν οἱ «ψυχαρισμοί» του, ἀλλὰ καὶ βαθύτερον καὶ πλατύτερον.

Θὰ χρειάζονταν σελίδες ὀλόκληρες γιὰ νὰ συμπληρωθοῦν οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς μετὰ σχετικὰ παραδείγματα. Εἶναι τόσο πρόχειρα ὅμως, πού καθένας μόνος του μπορεῖ νὰ τὰ βρῆ καὶ νὰ τὰ παρατάξῃ.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς ψυχαρισμοὺς αὐτοὺς, ψυχαρισμοὺς τυπικοῦ καὶ φθωρολογίας ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη σειρά ψυχαρισμῶν, πού θὰ μπορούσαμε νὰ τοὺς ὀνομάσουμε «ψυχαρισμοὺς ὕφους». Γιατὶ ὁ Ψυχάρης, καθὼς καὶ οἱ πρὸ ὀρθόδοξοι ὀπαδοὶ του, ἔπεσαν καὶ σὲ μιὰν ἄλλη παρεξήγησιν. Ἐνόμισαν πῶς, γράφοντας τὴν γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἔπρεπε νὰ καθιερώσουν στὸ γραπτὸν λόγον καὶ τὸ λαϊκὸ ὕφος, μπερδεύοντας δυὸ πράγματα ἐντελῶς ξεχωριστά. Ἔτσι ἐδημιούργησαν ἕνα ὕφος ἀστείας οἰκειότητος, πού κτεθέλαξε καὶ τὴν πρὸ ἀπρόσωπη, ἀκαδημαϊκὴ συζήτηση, μεταξὺ συγγράφων, σὲ κρουθέντα οἰκογενειακὴ μεταξὺ φίλων καὶ ἀδερφοποιτῶν: «Ὁ Ἀργύρης μου ὁ Ἐφταλιώτης», «παιδιά μου», «ἀδέρφια μου» καὶ τὰ ὅμοια. Ἐπειτα ἡ κατάργησις τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ καὶ ἡ ὀμιλία μετὰ τὸ «εἰς». Ἀκόμα ἡ κατάργησις τοῦ

«κύριοι». Ὁ σεβαστὸς μου κ. Ἀλέξ. Πάλλης μοῦ ἔγραφε κάποτε. «Νὰ μὴ μὲ γράφεις κύριο καὶ νὰ μοῦ μιλάς μετὰ τὸ εἰς, ὅπως ταιριάζει ρωμζίτικα». Καὶ μετὰ ὅλο τὸ σεβασμὸν μου, καὶ ἀκριβῶς ἐξαιτίας τοῦ σεβασμοῦ μου, τοῦ ἀπάντησα. «Μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ σᾶς μιλῶ ὅπως μιλῶ μετὰ τὸν ὑπηρέτη μου. Ἔμαθα ἀπὸ μικρὸν νὰ μιλῶ ἔτσι στοὺς μεγαλύτερους μου καὶ μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ ξεμάθω». Καὶ ἐξακολούθησα νὰ τοῦ γράφω μετὰ τὸ «εἰσεῖς» καὶ μετὰ τὸ «κύριε». Ἀφῖνω πιά ὅλες τίς ἐκφράσεις τοῦ δρόμου καὶ τοῦ καπηλειοῦ, πού εἶχαν μπῆ στὸ γραπτὸν λόγον τῶν ὀρθόδοξων ψυχαρικῶν, μετὰ ἀξιώσεις λαϊκῶν τίτλων, ἐνῶ εἶναι γνωστὸν ὅτι σὲ καμμιά φιλολογικὴ γλῶσσῃ τὰ ἀσυνεπῆ τοῦ πεζοδρομίου καὶ τῆς ταβέρνας δὲν ἀποτελοῦν φιλολογικὴ γλῶσσα, παρεκτὸς ὅταν πρόκειται νὰ χρωματίσουν ἕνα διάλογον ἢ μιὰ ἐξαιρετικὴ ἀποστροφή. Καὶ ἀφῖνω, τέλος, τὸ χαρακτηριστικὸν ἰσοπεδωμένον ὕφος μερικῶν γραφισμάτων καὶ τὴν ἀναγκαστικὴν τοῦ ὀμοιομορφία, πού ἔκανε νὰ νομίσῃ κανεὶς, ὅτι γραφισματα δέκα διαφορετικῶν προσώπων ἦσαν γραμμένα ἀπὸ τὸ ἴδιον πρόσωπον.

Ἐντυχῶς οἱ «ψυχαρισμοὶ» τοῦ εἶδους αὐτοῦ ὀλοῦνα ἐξαρκυρίζονται ἀπὸ τὸ γραπτὸν μας λόγον, μετὰ τὸ νὰ μὴ μποροῦν ν' ἀντισταθοῦν στήν πίεσιν τῆς γλωσσικῆς πραγματικότητος. Ἔτσι τὸ ἔργο τοῦ ἐξαιρετικοῦ δασκάλου παρουσιάζεται, ξεκαθαρισμένον, στή μεγάλη, ἀγαθὴν του ἐπίδραση. Καὶ ὁ Ψυχάρης, χωρὶς τοὺς «ψυχαρισμοὺς» του, φαίνεται ἀκόμη μεγαλύτερος.

ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΡΒΑΝΑΣ



Α'. — ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ (ΚΑΤ' ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ)

ΩΔΗ ΣΤΟΝ ΨΥΧΑΡΗ

Τὴν Ἑλλάδα πολλοὶ ἔχουν φιλημένη,
μὰ τὸ δικό σου φίλημα ἀνασταίνει
τὴν πηγὴ τῆς ζωῆς, ποὺ εἶναι θρεμμένη
μὲ τὴν αἰώνια Ποίηση, δοξασμένη.

Τρικύμισε ἡ πνοή σου τὸ λιμάνι
κ' ἐαρινὴ ἦρθε ἡ αὔρα ν' ἀνασάνη
τὸ πνέμα ἑνὸς λαοῦ, ποὺ εἶχε μαράνει
τοῦ Σοφοῦ παραστράτημα καὶ πλάνη.

Στὴ χώρα ποὺ θρηνοῦσε τὸ συντρίμι,
μᾶς ἔφερες τὴ λύρα σου ἐπιστήμη,
ζευγάρωσες τὸ σήμερα στὴ μνήμη,
δρόμο ἀνοίξες πλατὺ τὸ στενορούμι.

ὦ, Δάσκαλέ μας, πόσα σοῦ χρωστοῦμε!
φῶς μᾶς κερνάς τὴ δόξα νὰ χαροῦμε,
στῆς ψυχῆς τὰ βαθιὰ ἱερά νὰ μποῦμε
μὲ φτερά τὸν αἰθέρα νὰ διαβοῦμε.

Ἀγάπη καὶ θυσία, ἰδέες λαχτάρα,
τοῦ ἀσταμάτητου ἀγῶνα τὴν ἀντάρα,
στὴ σκλαβιά τὴν Παράδοση κατάρρα,
μὲ τὴ μελωδικὴ σκορπᾶς κιθάρα.

Τὸ νοῦ καὶ τὴν καρδιὰ δικὰ μας κάνεις,
μὲ τὸ δικέλι δρθὸ τριβόλια βγάνεις,
τὴ χέρσα γῆ μὲ τάνθια νὰ γλυκιάνης
καὶ μ' ἀηδονολαλιὲς νὰ τὴ μοιράνης.

Ὁ πόθος σου ἱερός, ἀγνὸ τὸ χέρι
ποὺ νέα μιά πίστη νὰ θεριμάνη ξαίρει.
Στὴν ἀχάριστη γνώμη, στ' ἀγριοκαίρι,
φτερουγίζει ἡ λαλιά σου περιστέρι.

Τὸν ταπεινὸ πονεῖς στ' ἀθῶα του πᾶθη,
τὴ γυναῖκα ἀνασέρνεις ἀπ' τὰ βᾶθη,
τῆς ἀμαρτίας θωρεῖς τὸ μαῦρο ἀγκάθι
μὲ τὴ γαλήνια μοῖρα ποὺ τὸ πλάθει.

Πόσο ἴσιο τὸ τρανὸ παράδειγμά σου,
καὶ πῶς σκοτιάδι ἐδιάλυσες, στοχάσου!
Πρῶτος καὶ μόνος· ὄλοι ὀλόγουρά σου
μὲ τὸ κρασί μεθοῦμε τῆς χαρᾶς σου.

Στὸ μέτωπό σου ἡ νέα Ἀττικὴ βδοτίνη
μὲ λογισμοὺς πλεχτὸ ξαίρει νὰ ὑφάνη
κάτι καὶ πῶς πολὺ ἀπὸ ἓνα στεφάνι·
φιλι καὶ φῶς ἀπὸ τὸ μεσουράνι.

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ Τ' ΑΓΩΝΙΣΤΗ

[* Ἀμα διάβασα πὺς ἐπέθανε καὶ πᾶει ὁ Ψυχάρης, ποὺ ἀγωνίστηκε ἀκούραστα κ' ἔφαγε ὅλη του τὴ ζωὴ πολεμώντας νὰ κάμει τοὺς τωρινούς Ἕλληνας νὰγαπήσουνε τὴν τωρινὴ τους γλώσσα, ὁ νοῦς μου πήγε στὸ μακαρίτη τὸν Πολίτη.

Ὁ Ψυχάρης πολεμάρχος, ποὺ βρῆκε ὅλες τὶς ἀντιδράσεις στὸ ἔργο του, κι ὁ Πολίτης δίχως μεγάλα ἐμπόδια, ἐργαστήκανε καὶ οἱ δύο ἀσταμάτητα γιὰ νὰ φέρουνε στὸ ξέφωτο τὰ κάλλη τῆς καταφρονεμένης Λαϊκῆς Ψυχῆς καὶ, βγάνοντας ἀπὸ τὴν ἀφάνεια τὴ Γλώσσα τοῦ Λαοῦ, τὰ συνήθια καὶ τὶς διάφορες παραδόσεις του, μᾶς ξεφανερῶσανε τὶς ἀξετίμωτες ὁμορφάδες τους.

Στὴν ἐποχὴ μας ὁμως, ποὺ διαλαλιέται «στὴ

γῆς στὴν Ἐκουμένη» ὁ διότροπος θάνατος καὶ τὰ λωποδύτικα κατορθώματα τοῦ φεφτομαρκήσιου Ντέ Σαμπωμπέρ, εἶναι φυσικὸ νὰ περνᾶν ἀπαράτητος ὁ κερταμὸς ἐνοῦ Ψυχάρη. Ἀφτὴ ναι ἡ κατάληξη, ἄμα ἀνακατόνεται κανένας σὲ δουλιὲς ἀπ' ὅπου δὲν ἔχει κέρδος ἀτομικὸ καὶ ἄμεσο (καὶ ὕλικὸ μάλιστα! τόσες λίρες, τόσα σαλίνια, τόσες πένες!) Χάνουνε πᾶσα ἰδέα γιὰ δάφτونه οἱ «μυαλωμένοι» καὶ γιὰ τὸ ἔργο του πλιά δὲ δίνουνε καμμιά σημασία.

Γιαφτὸ τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη πέρασε ἀπαράτητο, δὲν ἐμπελετήθηκε ὅπως ἔπρεπε καὶ ἴσως οὔτε θὰ μελετηθεῖ, γιὰ τὴν ἐπίστασιν ἐπιτημάτων ἀπαιτοῦνε καὶ συστηματικὴ δουλιὰ, συγκέντρωση καὶ προσοχή, καὶ πολλοὺς κόπους. Καὶ μὲς δὲν ἔχουμε συνήθιο νὰ κουραζόμαστε καὶ

νὰ πονοκεφαλάμε. Μιιάζουμε μὲ τὸ λιμασμένον τοῦ παραμυθιοῦ, ποὺ τοῦ λέγανε νὰν τοῦ δάκνουνε παζιμάδια νὰ φάει καὶ τοῦ λόγου του φάταγε ἂν τάχουνε καὶ μουσχεμένα!

Ἔτσι καὶ μὲς τὰ ζητᾶμε ἔτοιμα καὶ μουσχεμένα κιόλας, καὶ πλιά βρίσκουνε καιρὸ οἱ ἐπιτήδευοι καὶ πλάθουνε, διαδίνοντας σὰ συνθήματα ἐκλογικῆς κραιπάλης, ὅ,τι τοὺς κατεβάσει τὸ διαστρεμμένο κεφάλι τους γιὰ τὸν: *ἀλρεσιάρχη, προδότη, ἀντεθνικὸ καὶ εὐ ρέστα*. Καὶ λοιπὸν μὲ τὰ διάφορα ἐπινοήματα γιὰ τὴν «Σοφία σουζα!» καὶ γιὰ τὸν «Κώτσιο τὸν Παλιοκουβέντα», ποὺ καὶ τώρα ἀκόμα τὰ λένε «διπλωματοῦχοι τοῦ Ἀθῆνσι Πανεπιστημίου» καὶ βεβαιώνουνε πὺς τὰ διαβάσανε στὰ βιβλία τοῦ Ψυχάρη, καὶ μὲ τὰνακατόματα γιὰ τὸ χάλασμα τῆς θρησκείας, τῆς οἰκογένειας κλπ., καταφέρνανε νὰν τὸν παραστήσουνε σὰν ἓνα *μοβόρο μπουμπουσί*, ποὺ θέλει νὰν τὰ μολέψει καὶ νὰν τὰ χαλάσει ὅλα.

Γιὰ κείνο ὁ κοσμάκης, ἀκούγοντας τὸνομα τοῦ Ψυχάρη, ἔλεγε μυστικὰ ξόρκια κ' ἔκανε τὸ σταβρό του νὰν τὸν φυλάξει ὁ Θεὸς ἀπὸ κάθε συναπάντημα μὲ τέτοιον ἄθροπο!

Κι ἂ δὲν πρέπει γι' ἀφτὸ νὰ φορτίσουμε τὰ βάρη στὸν κοσμάκη, ποὺ δὲν τὸν ἀφήνανε νὰ καταλάβει τὸ συμφέρο του καὶ τὸ καλὸ του, καταλαβαίνουμε ὁμως πὺς τὸ χειρότερο γιὰ τὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι ὁ τωρινὸς θάνατος τοῦ Ψυχάρη, μὰ τὸ ὅτι ἔζησε καὶ ἔδρασε σὲ ξένη χώρα. Ἄν ἦτανε δῶ, θὰ συγκέντρωνε καὶ θὰ συμπάζωνε ὄλους τοὺς ὁμοϊδεάτες, καὶ σίγουρα ἐνωμένοι θὰ μπορούσανε νὰ παλιψουν ἀποτελεσματικὰ, νὰφαιρέσουν ἓνα ἓνα τὰ δηλητηριασμένα δόντια τῆς μάβρης ἀντίδρασης καὶ τελειωτικὰ νὰν τὴν τσακίσουνε κιόλας, γιὰ νὰ μὴν ἐπιβουλεύεται κάθε πρόδο καὶ νὰ μὴν μπορεῖ νὰ συκοφαντεῖ κάθε καλὸν ἀγῶνα, οὔτε νὰ ὑπονομέβει πάντα τὴ λαϊκὴ μας γλώσσα.

Μὲ μιά τέτοια ἐνωσιθὰ μπορούσανε παλιότερα νὰ βγάλουνε πέρα ὅλα τὰ ζητήματα σύμφωνα μὲ τὴν Ἐπιστήμη καὶ τὴν Ἀλήθεια—νὰ μὴν ὑποχωρήσουνε σὲ τίποτα καὶ κουθενά:

οὔτε στὴ γλώσσα (ἀπὸ τὴν πρώτη τάξη τοῦ Δημοτικοῦ ὡς τὴν τελευταία τοῦ Πανεπιστημίου), οὔτε στὴν *ὀρθογραφία* (μὲ τὴν ἐπιβολὴ τῆς φωνητικῆς καὶ τοῦ Λατινικοῦ Ἀλφαβήτου).

Εἶπα παλιότερα, γιὰ τὴν τελευταία χρόνια ὁ Ψυχάρης, γέρος πλιά, δὲ μπόρεσε νὰ βιασάξει τὴν ἴσια γραμμὴ: πισωγίριζε ἢ πήγαινε πότε πέρα, πότε δῶθε· ἀνακατωμένος σὲ πολλὰς δουλιὲς, δὲν ἔβγαλε πέρα τὴ Γραμματικὴ του· στὴν ὀρθογραφίαν γύρισε στὴν ἱστορικὴ, ἀκόμα ἔφερε ἀντίρρηση στὴν πρόταση τοῦ Φιλίππου γιὰ τὸ Λατινικὸ Ἀλφάβητο.

Τὸ πὺς σπουδαῖο, ὁμως, εἶναι ποὺ ἤθελε νὰ ἐπιβάλει ἓνα εἶδος διχαιοτορίας στὴ Λογοτεχνία, ἀπαγορεύοντας (καὶ μὲ βρισιὲς ἀκόμα) τὸ 1921 στὸ «Ντουμά» νὰ δημοσιέβει τίποτα στελεμένο ἀπὸ τὸ Steimetz, ἐπειδὴ σὲ κάποια του ἀνταπόκριση ἔγραψε «οἱ Σαϊλόκοι τοῦ Παρισιοῦ βγάλανε ἀπόφασι νὰ πλερώνει τόσα διακατομιῦρια ὁ Γερμανικὸς Λαὸς γιὰ ἐξήντα τόσα χρόνια». Ἀφτὸ, θυμᾶμαι, μοῦ φάνηκε — ὅπως καὶ εἶναι κιόλας! — πολὺ κακὸ καὶ, περνώντας ἀπὸ τὴν Ἀθήνα γιὰ τὴ Μικρασία, ἔβαλα μιά ὑπογραφή σὲ μιά «διαμαρτυρία» νέων, ποὺ νομίζω πὺς δημοσιέφτηκε στὰ «Νουμά».

Ὅμως καὶ μὲ ὅλα τούτα τὰ πιασπατήματα, ποὺ πρέπει νὰ λέγονται, γιὰ νὰποφέβουν οἱ κατοπινοὶ τὰ λάθια ποὺ γινήκανε προτῆτερα, (ἀλλίως δὲν ἔχει καμμιά ἀξία ἢ κριτικὴ τοῦ ἔργου καὶ τοῦ βίου κεινῶνε ποὺ περνᾶνε), ὁ Ψυχάρης στέκει σὰν ἓνας φαιτεινὸς ὀδηγὸς κι ἀκάματος ἀγωνιστῆς, ποὺ ἔκαμε πάρα πολλὰ γιὰ τὸ ἔθνος καὶ γιὰ τὸ Λαὸ μας.

Γιαφτὸ νομίζω πὺς δὲν εἶναι ἄλλο καλύτερο μνημόσυνο γιὰ δάφτونه, ἀπὸ τὸ νὰφιερωθοῦνε στὴ μνήμη του τὰ παρακάτω μοιρολόγια—καθάρια πετράδια, βγαλμὲν' ἀπὸ τὴν Ψυχὴ κι ἀπὸ τὴ Γλώσσα τοῦ Λαοῦ, ποὺ πάντα τὶς διαφέντεις ὁ Ψυχάρης. Ἄς σκροπήσει τὸ χλιβερό τους ἀχάλομμα, γιὰ νὰ μᾶς κρατεῖ ἀκόμη τους φρουροὺς τοῦ μεγάλου ἔργου του καὶ νὰ μᾶς παρακινᾶει νὰν τὸ βγάλουμε πέρα, ὅπου εἶμιν' ἀτελειῶτο:]

«Γιαννάκης ἐροβόλαγε ἀπὸ ψηλὴ ραχοῦλα,
φέρνει τὸ φέσι του στραβὰ καὶ τὸ μπερτσιέ του δίπλα.

Κι ὁ Χάρος τὸν ἀπάντησε στέκει καὶ τὸν ρωτᾶει:

— Γιαννάκη, πούθεν ἔρχεσαι καὶ πούθενε πηγαίνεις;

— Ἀπὸ τὸ σπῆτι μὸρχομαι, στὰ πράματα παγαίνω!

— Γιαννάκη, μ' ἔτσιλ' ὁ Θεὸς νὰ πάρω τὴν ψυχὴ σου!

— Δίχως αἰτία κι ἀρρωστιά ψυχὴ δὲν παραδίνω!

— Λεβέντη, νὰ πηδήσουμε σὲ μαρμαρένιο ἀλώνι.

Πηδάει ὁ Χάρος, πᾶει μπροστά, βγαίνει σαράντ' ἀγνάρια!

πηδάει κι ὁ νιὸς ἀπόκοντα, βγαίνει σαρανταπέντε!

Τοῦ Χάρου κακοφάνηκε κι ὄχ τὰ μαλλιά τὸν πιάνει.

— «Άσε με, Χάρο μ', άσε με άκόμα πέντε χρόνια,
τι έχω παιδάκια κ' είν' μικρά κι άρραίνεια δέν τους πρέπει,
κ' έχω γυναίκα κ' είναι νιά και χήρα δέν τής μοιάζει!»

II

«Δε σόμοιαζε, δε σόπρεπε, έσόν νά πάς στον Άδη,
νά σε μαράνει ή μάβρη γής και νά σε φάει τó χώμα!
Μου σόμοιαζε, μου σόπρεπε νά είσαι σε περιβόλι,
νά πέφτουν τάνθια πάνου σου, τά μήλα στην πόδιά σου
και τά χρυσά τριαντάφυλλα τρογύρο στά μαλλιά σου!...»

III

«Σάν Ήλιος έβασίλευες, σάν τó Φεγγάρι έχάθης,
σάν τρικλωνός βασιλικός έπεσες και μαράθης!
Κι δ' Ήλιος πίσω βάρεσε και τó Φεγγάρι έβγήκε,
μά σού δέν ξαναφάνηκες στο σπίτι νά γυρίσεις:
νά κάμεις τά μικρά γλυκά και τάγρια ήμερωμένα!...»

IV

— «Έμās μās πής' δ' όνός σου, μās πής και δ' καημός σου.
— Σά σās έπής' δ' όνός μου, σās πής και δ' καημός μου,
έσόν τή στράτα έμαθες, τήν εκκλησιά τήν ξαίρεις,
πάρε κ' έλα στο μήμα μου, στο ρημοκίβουρό μου
και βάλ' τά νύχια σου τσαπιά, τις άπαλάμες φτυάγια,
ρίξε τó χώμα μιά μεριά, τις πέτρες ρίχ' τήν άλλη
και σήκω τó σεντούκι μου νά είδεις τó πρόσωπό μου:
κι αν είμαι ροίδοκόκκινος, σκύψε και φίλησέ με,
κι αν είμαι μάβρος και άραχνος, γύρισε σκέπασέ με
και πάρ' τά χέρια σταβρωτά και τήν καρδιά κρατιώντα
και σύρε στο σπιτάκι μας, στον τόπο που κοιμάμιον
και βάλε μιά ψιλή φωνή, όσια κι αν έδυνάστης,
νάκούσ' ή άπίνου γειτονιά, νάράξει ή κάτου ρούγα,
νά ρθούν ματιάκια χλιβερά και παραπονεμένα
νά κλάψουνε τά ντέρτια τους και τά παράπονά τους,
νά κλάψουνε και μένανε που μ' έφαγε τó χώμα!»

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΜΑΡΙΝΗΣ

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ ΠΕΘΑΝΕ ...

Τό γριζό τó Παρίσι και μαζί
— τις νύχτες, — τ' άττικά Σέ κλαίνε άηδόνια:
— «Ο Δάσκαλος δέν πέθανε μά ζει
στεφανωμένος τήν άπέθαντη κορώνα!»

Μ. ΠΟΜΟΝΗΣ

«Αν και δέν είναι σωστό μαζί με τούς κορυφαίους τής Έπιστήμης και τής Λογοτεχνίας νά περάσει κ' ένας άπλος έρασιτέχνης, όμως νομίζω ταιριαστό νάκούση και τώρα ή σικά τού Ψυχάρη ένα μου επίγραμμα, ταιριαστό, με μιά μικρή άλλαγή, και στην ώρα τού πόνου όπως στην ώρα τής χαρής. Τό είχε άκούσει ο ίδιος έδώ στην Άθήνα, τήν άλησμόνητη βραδιά τής 22 τού Άλωνάρι του 1926, στο «Δελινο τής Άγάπης» του, και είχε βαφτίσει τó είδος του

ΚΥΚΛΩΤΟ

ΓΙΑ ΤΟΝ ΨΥΧΑΡΗ

Ζωή κι Άγάπη στον Άγώνα
τόνομά σου είναι, Ψυχάρη,
τό κοντύλι σου κοντάρι,
μά ή λαλιά σου χελιδόνα
και σκοπός σου ή αιώνια χάρη.
Κι αν οι Κήρες λεγεώνα,
Ζωή κι Άγάπη στον Άγώνα
τόνομά σου είναι, Ψυχάρη!
Φορείς τώρα έλιās κλωνάρι,
και στον ίσκιό τού Έλικώνα
θωρείς τού έργου σου κορώνα
και φουντώνει ο Λόγος στάρι —
Ζωή κι Άγάπη στον Άγώνα.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ο ΠΟΡΙΩΤΗΣ



Ψυχάρης

(Ξυλογραφία από φωτογραφία δημοσιευμένη στην «Παιλή Στοά» τού 1889.
Τήν έδωσε στη «Νέα Έστία» ο κ. Γ. Βλαχογιάννης.)

«Όπως με βλέπετε στη φωτογραφία μου, — γράφει ο Ψυχάρης — έτσι είμιον όταν έκαμα
κι όταν έγραφα τó Ταξίδι μου — στα 1886 —. Με τά 1888 ήρθαν όμως και ... τά γεράματα».



Β'. — ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΚΡΙΤΙΚΑ (ΚΑΤ' ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ)

ΨΥΧΑΡΙΣΜΟΥ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ

Τύχη κακή για τη γλωσσική μας ιδέα ήτανε πώς ο Αρχηγός μας ο Ψυχάρης, αναθρεμμένος και μεγαλωμένος στο εξωτερικό, πρώτα στη Ρωσία κ' ύστερα στη Γαλλία, δεν κατάφερε καθόλου το έδαφος, όταν αποφάσισε να δοκιμάσει της επιστήμης του τα φώτα στην Ελλάδα, με θεωρία και πράξη δεν ήξερε τη γλωσσική μας κατάσταση τη μπερδεμένη, που κάθε ξένος, και τώρα ακόμα, δύσκολα την καταλαβαίνει, γιατί κρίνει από τον τόπο το δικό του. Αφού λοιπόν από τα παιδικά του χρόνια έζησε ο Δάσκαλος μακριά μας και δε μελέτησε μήτε την ιστορία μας τη γλωσσική κατά τα χρόνια της σκλαβιάς — λοιπόν και της άρρώστειας που αποφάσισε τη γατριτιά του ήταν άγνωστο το ιστορικό —, φαντάστηκε πώς τούφτανε, σαν επιστήμονας με γνώση, να κινήσει το γλωσσολογικό του μαχαίρι άπάνου στο νοσηρό κορμί, όχι νεκρό κουφάρι, παρά σώμα ολοζώντανο, για να φέρει άμέσως και τη θεραπεία. Το μαχαίρι όμως χτυπούσε στο φαχνό κ' έφτανε ως το κόκκαλο, και το ζωντανό σώμα έβαλε τις φωνές. Έτσι του γατρού ή δοκιμή ρίχτηκε πέρα τόσο απότομα, όσο απότομη ήτανε και η έγχειρησή του. Από τότε φάνηκε καθαρά πως ή άρρώστεια ήτανε παθολογική και χρειαζόταν όχι μαχαίρι, αλλά θεραπεία μακρόχρονη, φάρμακα πολλά και προσεχτική ανάρρωση.

Τα ιστορικά περιστατικά, που αιώνας τα γεννάνε και τα θρέφουνε, δεν ανατρέπονται έτσι, μονοκαπανιά. Βέβαια ένα ξαφνικό χτύπημα δίνει και μια γενναία κίνηση στις ιδέες, όμως τα πράγματα τα θετικά, όπως είναι μια γλώσσα, κινούνται πιο άργα από της ιδέες, κι' όσο περνούν τα χρόνια γίνονται γοργότερα στην κίνησή τους, ως που τέλος να επικρατήσουν. Ο Ψυχάρης όμως, αφού έδωσε, είναι αλήθεια, το πρώτο αντίκραιο

χτύπημα, ύστερα συχνά με τους θυμούς, με της φωνές του ενάντια στα ξαφνικά, που έτσι αυτός τα νόμιζε, προσκόμματα, τα κακόπιστα μιση ενάντια του, τις σκόπιμες διαστροφές, μας θύμιζε τ' άθωο παιδί, που θέλει να σηκώσει ένα βαρύ λιθάρι, δε μπορεί, θυμώνει, ξεφωνάει και δέρνει το λιθάρι.

Έτσι, ελπίζω, σιγά σιγά κατάλαβε κι' ο ίδιος πώς ή γλωσσολογία του δεν έφτανε για το σκοπό. Επιστήμονας σοφός, δεν ήξερε το Α και το Ω της επιστήμης του, το πώς δε φτάνει ή γλωσσική σοφία για να γίνει μιας γλώσσας νομοθέτης, αφού ή κάθε γλώσσα έχει το δικό της νομοθέτη που την έφτιασε, κι' αυτός είναι ο λαός. Έμα δε βγήει από τα σπλάχνα του λαού, μπορείς όσο θέλεις να κατέχεις αντικειμενικά τη γλώσσα, με τη γραμματική και το συντακτικό της, αν όμως δεν κατέχεις αυτό που λέμε αίσθημα, πνέμα, χρήση γλωσσική, και που δε φτάνει ή επιστήμη μοναχή να το διδάξει, παρά ή ζωή μας το χαρίζει από τα παιδικά μας χρόνια, του κάκου ξεοδεύεις τη σοφία σου.

Αυτό που λέμε αίσθημα, χρήση και λοιπά έλειψε έξαρχής απ' τον Ψυχάρη, και μοναχά κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του ή δημοτική μας άρχισε να γίνεται χτύπημα του, όχι μοναχά έγκεφαλικό ψυχρό παρά και αίσθημα κάπως. Η εντόπιση στο πολύ καινού από το «Ταξίδι», όταν ή «Ακρόπολη» το δημοσίεψε, μόλις φτάσανε τα πρώτα αντίτυπά του στην Αθήνα, ήτανε παραπολύ άλλοκοτη. Από τότε ο πολύς ο κόσμος ποτέ δεν αποφάσισε να παραδεχτεί πώς του Ψυχάρη ή γλώσσα ήταν ή δημοτική που έχει κάθε Έλληνας στο στόμα.

Λάθος μεγάλο του Ψυχάρη ήτανε που δεν αποφάσισε ποτέ ναρθή να μείνει λίγα χρόνια στην Ελλάδα, ν' ακούσει το λαό και να

μορφώσει μέσα του ένα αληθινό κι' όχι φανταστικό μέτρο της κοινής μας λαλουμένης, που μιλάμε στην Αθήνα και παντού άλλοσ στις πόλεις μας. Τα λίγα ταξιδάκια του στη Χίο και σ' άλλα νησιά του θολώνανε χειρότερα τη φαντασία. Πώς του κατέβαινε στο κεφάλι, γραφιάς αυτός καλλιτέχνης, ν' άφηνη το σοφό δάσκαλο ν' άρπάξει, όπου τον εύρισκε, έναν τύπο πρωτογνώριστο, μια λέξη άλλοκοτη από ιδίωμα τοπικό, και να θέλη και καλά να το χωνέψει μέσα στην κοινή, όπως μέσα στο τσουβάλι ρίχνουμε τα κάθε λογής σάπρια την ήμερα της Πολυσπορίτισσας, είναι πράμα που δε μπορεί να ξηγηθί παρά από το γλωσσικό του φανατισμό. Ο λαός χρόνια πολεμάει ως που ν' αποφασίσει αν θα κάμει δεχτή ή όχι μια λέξη μες στο λεχτικό του θησαυρό, κι' ο λόγιος, το ίδιο, για καιρό βασανίζει το κεφάλι του να βρή τον τόπο μιας λέξης πρωτόχρηστης, μα στο σκοπό του χρήσιμη. Ο Μακαρίτης έκανε ακόμα και κάτι χειρότερο: ήθελε να διώξει από τη γλώσσα κάθε τύπο γλωσσικό δανεισμένο από τη δασκάλικη, έδω και πολλά χρόνια, και πολιτογραφημένο από τη δημοτική, και να ξαναφέρει τύπους πιο παλιούς που γίναν άχρηστοι πια τη ζωή μας την κοινωνική. π.χ. δεν ήθελε το ταχυδρομείο, φάμελος και προτιμούσε την πόστα και τον πλάνο. Μ' άλλα λόγια, γύρευε την καλλιέργεια της δημοτικής με τα ίδια της τα μέσα. Αυτό και οι πιστοί του όπαδοί του κάκου χάσανε τον κόπο τους πολεμώντας να επιτύχουν την αὐτάρκεια της δημοτικής και να σηκώσουν ένα σύνορο για πάντα άπεραστο ανάμεσα στη ζωντανή και τη δασκάλικη. Έτσι παρουσιάστηκαν τόσοι τύποι τερατογέννητοι δημοτικοί, πλασμένοι για σκοπούς επιστημονικούς, που μόλις βγήκανε στο φως φοβίσαν κιόλας. Ίδέα και φαντασία καθαρά αντιγλωσσική. Φανταστήτε, αν ακολουθούσαμε την άρχή αυτή από το Ελκοσιένα και κάτω ίσαμε σήμερα, δε θα λέγαμε τη Βουλή Βουλή, τη Γερουσία Γερουσία, τη φημερίδα φημερίδα και τόσα άλλα άμέτρητα. Φανταστήτε, ιστορικός της γλώσσας ο Ψυχάρης, να θέλη να κόψει τη γλωσσική παράδοση και να σταματήσει τη δημοτική εκεί που βρέθηκε. Οι λέξεις πάλι που έπλαθε ο ίδιος κ' οι συντρόφοι του (περικυκλωσικά κι' άλλα τέτοια) ήταν όλες άτυχες, και καμ-

μιά δεν έπιασε. Ο φανατισμός του ο γλωσσικός προχωρούσε και χειρότερα. Έδω μέσα στην Αθήνα πρότεινε κάποτε, άπάνου στο τραπέζι που δινότανε για τιμή του, την πρόταση να τη λέμε πρηντιζι, γιατί βρήκε τη λέξη κάπου, ή κάποιος του τη σφύριξε στ' άφτί.

Λοιπόν, είναι κοντά στο νοῦ πώς, αφού δεν αποφάσισε ως το τέλος ναρθή και να ζυμώσει, ανάμεσό μας, τη σοφία του με το αίσθημα το γλωσσικό έθνικό, ποτέ δεν τα κατάφερε να γράψει την κοινή μας γραφομένη, που έχει θεμέλιο της την πανελλήνια λαλουμένη, που αν οι αντίπαλοί μας άρνούται την πρώτη, όμως ποτέ δεν άρνηθήκανε τη δεύτερη. Ο Ψυχάρης διάβαζε στο Παρίσι όλα τα δημοτικά βιβλία που λάβαινε από την Ελλάδα, μα λίγο ώφελήθηκε απ' αυτά. Έσο κακό κάνει ή απόσταση.

Περίεργος είναι κι' ο άμετρος θαυμασμός του προς τους θαυμαστές του σ' όλους έγγραφε λόγια τιμής: παραπολλούς τους βάφτισε μεγάλους. Υποθέτω πώς, κατά το έθιμο το κοινωνικό των Γάλλων, κορόϊδευε από κομπλιμέντο. Ειδεμή, ως άνθρωπος με καλλιτεχνική κρίση, θα ήτανε πολύ χειρότερος απ' ό,τι τα έλληνικά, και μάλιστα τα γαλλικά του γραψίματα μας τον παρουσιάζουν και το πειδ παράξενο, ποτέ δεν αποφάσισε ο Δάσκαλος να μεταφράσει από τα έργα τα δημοτικά στο γαλλικό, μα ως ήτανε και δυο σελίδες, έμφ τα έργα τα δικά του πάντα φρόντιζε να τα μεταφράσει. Γιατί τούκανε αυτά; Βέβαια από έγωϊσμό φιλολογικό, και τότε οι θαυμασμοί του προς τους έδω «μεγάλους» φίλους του χάνουνε κάθε αξία. Έξάλρευση έκανε στην άρχή, που μετάφρασε του Παλαμά το «Θάνατο παληκαριού».

Οι όπαδοί του, έμφ μ' αγάπη πληρώσανε το δάσκαλο για τα φώτα που τους χάρισε, όμως λίγοι απ' αυτούς τον έμνηθήκανε στη γλώσσα. Οι περισσότεροι Ψυχαριστές ποτέ δεν ψυχάρισαν. Θέλω να πω για τους ζουνε στην Ελλάδα. Όμως οι άλλοι που ζουνε στο εξωτερικό όλοι άκολουθήσανε πιστά το τεχνητό ιδίωμα του Δασκάλου. Και για να γίνει ακόμα πειδ αντιπαθητικός ο Δάσκαλος έμπλεξε το καθαρά έθνικό μας ζήτημα της γλώσσας με το τέλεια χωριστό, κι' άγουρο πολύ ακόμα, ζήτημα της ορθογραφίας.

Όμως είναι κι' άλλοι οι λόγοι, πειδ σπου-

δαίτοι ἀκόμα, τῆς ἀντίστασης τοῦ Ἑλληνικοῦ κοινοῦ κατὰ τοῦ Ψυχαρισμοῦ κοντὰ στοὺς λόγους τοὺς καθαρὰ γλωσσικούς καὶ κοντὰ στοὺς ἄλλους λόγους τοὺς αἰσθητικοὺς (γλωσσικὸ αἶσθημα κλπ.). Ἔίναι τὸ προσωπικὸ ὄψος τοῦ Ψυχάρη. Ὁ δημοτικὸς μας λόγος, καὶ στὰ παλιὰ λαϊκὰ κείμενα καὶ στοὺς ἀπὸ τὸ Σολωμὸ καὶ κάτιο δημοτικιστὲς, εἶναι λόγος τεχνικὰ δεμένος, ἢ διατύπωση τῆς ἰδέας γίνεται, ὅπως τὴν ὀνομάζει τὸ ἀρχαῖο συνταχτικόν, «καθ' ὑπόταξιν». Ὁ λόγος τοῦ Ψυχάρη σκηματίζει ἀπέραντη σειρά ἀπὸ λιγδολογες κομμένες φράσεις, λόγια ἀραδιασμένα σὲ κοντὲς κουβεντοῦλες, σύνταξη τέλος «κατὰ παράταξιν», ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στὸ ἀπειρο. Ἀπὸ τῆ μιὰ μεριά βλέπεις τοῦ συγγραφέα τὴ σκέψη νὰ κυλάει γοργῇ καὶ ἀκράτητη, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ μὴ δένεται μιὰ μὲ τὴν ἄλλη ἢ φράση. Ἡ ἰδέα ἀπὸ κάτω, μ' ἄλλη τὴ γοργάδα τῆς, φτωχική, νὰ τρέχει, νὰ γυρίζει, νὰ ξαναγυρίζει σὰ νὰ θέλει νὰ καμαρωθῇ στὸν ἑαυτὸ τῆς, καὶ στὸ τέλος λίγα πράγματα νὰ μᾶς ἀφίνη ἀπὸ τ' ὀρμητικὸ τῆς αὐτὸ κατρακύλισμα. Ἐνας τέτοιος λόγος τόσο ἀπλός, σὰν παιδικὴ πολυλογία, σὰ λογοδιάρροια γεροντιστικὴ, παράξενο εἶναι πῶς κουράζει. Τοῦ Ψυχάρη αὐτὸς ὁ τρόπος τοῦ γραψίματος ἦτανε σκόπιμος, ἀφοῦ δὲ βρισκεται ὁ ἴδιος καὶ στὰ γαλλικά του ἔργα. Ὁ Ψυχάρης ποτὲ δὲν ἔχαμε δικό του τὸ ἑλληνικὸ γλωσσικὸ ὄργανο, καὶ ἡ γοργή, ἂν καὶ ὄχι πλούσια, κέψη του, στενοχωρημένη βρήκε καταφυγὴ στὸ ἀκατάλυτο αὐτὸ κύλισμα καὶ ξανακύλισμα ἀπὸ λεξοῦλες καὶ φρασσοῦλες. Τὸ λεξικὸ του, γενικὰ, λιγιστό, καὶ τὸ φραστικὸ του ἀσήμαντο· ἢ σύνταξή του θεματογραφικὴ. Μὰ ἡ σκέψη του νευρική, στεγνή, μ' ἄλλα τὰ τεχνητὰ τῆς στολισματὰ, θυμωμένη καὶ πολεμική, αὐτάρεσχη καὶ ἐγωϊστικὴ, τέλος ἀντιπαθητικὴ. Γιὰ ἄλλα αὐτὰ καὶ γι' ἄλλα ἀκόμα, ποὺ ἔχουνε σχέση μὲ τὸ δικό μας τὸ κοινόν, ὁ Ψυχάρης ποτὲ δὲ μᾶς κίνησε τὸ θαυμασμὸ μὲ τὰ ἔργα του. Ὁ ἴδιος, ὡς ἰδιώτης, ἔκανε ὅ,τι μπορούσε ν' ἀναδείξει τὸ ἄγριο ἐγὼ του ἔξω ἀπὸ τὰ βιβλία του. Καρδιὲς δὲν κέρδιζε, θυμὸς μονάχα. Ὅπως τὸ εἶπε ὁ ἴδιος, ἤθελε δόξα καὶ γροθιές· τίς δευτέρες τίς πήρε περισσότερες ἀπὸ τὴν πρώτη. Καὶ τίς παίρνει ἀκόμα...

Καὶ συνέβηκε στὸ τέλος αὐτὸ τὸ παράξενο, ἴσως ὄχι πολὺ σπάνιο στὴς ἱστορίες τῶν

γραμμάτιον· εἶναι ἕμως τὸ δικό μας παράδειγμα ἀπὸ κείνα ποὺ δείχνουν πῶς τῆς ἰδέας ἢ δύναμη γκρεμίζει ὄχι μοναχὰ τὰ ἐνόητα, ἔξωτερικὰ καὶ πρόσκαιρα, σκόπιμα ἢ τυχερὰ ἐμπόδια, μὰ καὶ πῶς ἀπὸ τὰ ἴδια τῆς παραπατήματα, φανατισμοὺς καὶ πάθη, ἀγούρες ὀρμές καὶ πλάνες τῶν φανατικῶν τῆς ὀπαδῶν, λευτερίωνεται μιὰ μέρα καὶ γυμνῇ τότε λάμπει ὠραία στῶν ψυχῶν τὸν ὄρλιζοντα. Λοιπόν, ἐνῆ ἢ Ψυχαρική θεωρία καὶ πράξη βρήκανε στὴν Ἑλλάδα τόση ἀντίσταση, μὲ τὴ βοήθεια μάλιστα τοῦ τυφλοῦ δασκαλισμοῦ, ἢ Ψυχαρική ἰδέα νίκησε. Κι' αὐτὸ τὸ χρωστάει πρῶτα καὶ πρῶτα στὸ προετοιμασμένο ἔδαφος ποὺ δέχτηκε τὸ σπῆρο, (ἂν ἄργησε νὰ πιάσῃ ὁ σπῆρος, δὲν ἔφταιγε ἡ γῆ, ἔφταιγε πῶς ὁ σπῆρος ἦτανε ξενόφαντος καὶ ἔπρεπε νὰ καθαριστῇ ἀπὸ τὰ περιττὰ του τσόφλια). Ἰστέρα τὴ νίκη τὴ χρωστᾶμε στὴν πρώτη κίνηση ποὺ ἔδωσε τὸ ἀξιοθάμικο, μοιραῖο ἀπὸ τὸ φυσικὸ του χαρακτῆρα, θάρρος τοῦ Δασκάλου, ποὺ μπαίνοντας στὸν ἀγῶνα, δὲν κάθισε ποτὲ νὰ λογαριάσῃ τὰ πιθανὰ προσκόμματα τῆς πρόληψης τῶν περασμένων. Ὁ Ψυχάρης ἔπεσε κατακέφαλα ἀπάνω στὸν ἐχθρό, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν τὸν ἤξερε, σὰν ἓνα φλογερὸ παιδί ποὺ παίζει τὸ γνωστὸ παιγνίδι τοῦ πολέμου. Ὁ Ψυχάρης δὲν εἶχε ποτὲ ἀπόφαση νὰ πείσῃ, παρὰ νὰ ὑποτάξῃ, νὰ συντρίψῃ. Τὰ ὄπλα του δὲν ἦταν ἄλλα τὰ πολὺ κατέλληλα γιὰ τὸ σκοπόν. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα· ὁ νικημένος ἔσπασε τὰ μοῦτρα του στὸ βράχο τῆς ἀντίστασης, μὰ ξαφνικὰ ὁ βράχος ἄρχισε νὰ λυώνῃ καὶ ἔσθυσε, καὶ ὁ Νικημένος πάει... Πεθαίνοντας εἶδε τῆς νίκης τὴν ἀνατολή νὰ προβαίνει μπρὸς ἀπὸ τὰ θαμπωμένα μάτια του. Τ' ὄνομα τοῦ Ψυχάρη θὰ μείνῃ γραμμμένο πάντα στὴν ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ὡς Ἀρχηγὸ τῆς Μεγάλης Μεταβολῆς.

Ἡ μοῖρα του νὰ ζῆ μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ θέλῃ καὶ καλὰ νὰ μᾶς διδάξῃ τὸ πῶς νὰ γράφουμε τὴ γλώσσα μας, θυμίζει τὸ ἴδιο, ἀπὸ τὴν ἴδια κακὴ μοῖρα, λάθος τοῦ Κοραῆ νομοθετοῦσε καὶ αὐτὸς γλώσσα ἀπὸ τὸ Παρίσι, γλώσσα ποῦχε μιὰ μεγάλη διαφορά ἀπὸ τὴν Ψυχαρική, πῶς δὲν ἔβανε θεμέλια τῆς ζωντανῆς τοῦ νόμου· τραβοῦσε ὁ μακαρίτης μὲ τὸνα χέρι τὴ σκαλα-

στική, στρίγκλα γριά ποὺ τρῶει μὲ τὰ νύχια τῆς τὰ σάπια κρέατά τῆς, καὶ μὲ τ' ἄλλο τὴν παιδοῦλα τὴν ἐμάλαγη, καὶ γύρευε ἀπ' αὐτὸ τὸ κκοτσιρικιστο ζευγάρι νὰ φτειάσῃ τρίτο τερατογέννητο πλάσμα μὲ τὰ γεροντικά του χέρια. Καὶ νὰ πῆ κινεῖς τὴν ἀλήθεια, ἓνα παρθενικὸ κορμὶ κάτι μπορεῖ νὰ κερδήσῃ ἀπὸ τὴν κληρονομία μιᾶς μπαμπούγριας. Μὰ ὁ Κοραῆς ἤθελε νὰ ὁμορφῆνῃ τὰ ξερὰ ξεσκληθῆναι τῆς γριάς μὲ τὰ νειάτα τῆς παιδοῦλιας (ὄψάριον, ὀσπίτιον, ἔχω γράψει, θέλω εἰπεῖν κ.λπ.). Ὁ Κοραῆς γιὰ τὸ διόρθωμα τῆς γλώσσας εἶχε κάποιο μέτρο ἀμέτρητο, τῆς σχολαστικῆς τῆς ὑπερβολῆς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τῆς ζωντανῆς τῆ χρησιμότητα, ὄχι ἀπόλυτη μὰ περιορισμένη σὲ λίγους τύπους γλωσσικούς. Ἀπὸ παιδί ξενιτεμένος καὶ αὐτὸς μόρφωσε ἓνα νομογέννητο γλωσσικὸ αἶσθημα, ποὺ δίνει πῶς ἐννοιωθε ἀπὸ μακριὰ τὴ γλωσσικὴ παραξάλλη τῶν συμπατριωτῶν του, καὶ ἀποφάσισε νὰ βρῆ τὸ φάρμακο καὶ τὸ ἔδωκε, ἔτσι τοῦ φάνηκε, καὶ τότεῖτε παραγγελιά, μὲ δόσεις, στοὺς διαθρασμένους τοῦ καιροῦ του. Μὰ τὰ Κοραϊκὰ σκονάκια δειχτήκανε πολὺ λίγο πρακτικά. Οἱ δασκάλοι, ἀπὸ τότε καὶ ἐμπρὸς θέλανε καθαρτικόν, ποὺ νὰ τοὺς περίσῃ τὰ σπλάχνα γιὰ νὰ τοὺς ξαστερώσῃ τὸ μυαλό. Ὁ Ψυχάρης πέτυχε καλύτερα σ' αὐτό. Τέτοιος γιαντρός τοὺς ἔπρεπε

Ἡ γλωσσικὴ ἰδέα ἢ Ψυχαρική, ὡς ἀξία ἐπιστημονική, γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ γεννήθηκε, δὲν ἦτανε καμμιά πολὺτιμη ἀνεκάλυψη. Τὰ εὐρωπαϊκὰ φῶτα ἦτανε πολὺ φτηνὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα τότε. Ἡ θεωρία τῆς ζωντανῆς γλώσσας μὲ τὸ ἱερὸ δικαίωμα τῆς νὰ μιλιέται καὶ νὰ γράφεται ἀπὸ ἓνα ζωντανὸ λαόν, εἶχε βρεῖ ἀνάμεσά μας τὸν ἱκανόν τῆς δάσκαλο, καὶ ἡ κοινὴ νέα Ἑλληνικὴ σπουδαζότανε σοβαρὰ ἀπ' αὐτὸν καὶ ἀπὸ ἄλλους στὸ Πανεπιστήμιο. Κ' ἐδῶ εἶναι ἡ ἀπειρὴ ἀπόσταση τῆς τόλμης τοῦ Ψυχάρη, ποὺ βγήκε ἔτσι γενικὰ νὰ διδάξῃ τὴν ἀλήθεια μὲ ἔργα καὶ μὲ λόγια, ἀπὸ τὴ δειλία τοῦ πανεπιστημιακοῦ γλωσσάρχη, ποὺ νόμο δίδασκε καὶ νόμο δὲν κρατοῦσε· καὶ ὄχι αὐτὸ μοναχά, παρὰ ἔπεσε μὲ λύσσα ἀπάνου στὴν Ψυχαρική σημαία νὰ τὴν ξεσκίση μὲ τὰ νύχια. Ἡ Ἑλλάδα μας λοιπὸν εἶχε πῶς σοφὸ δά-

σκαλο ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, μὰ δειλὸν ἀνθρώπο. Καὶ τώρα ἀκόμα στὸ Πανεπιστήμιο εἶναι πολλοὶ σοφοί, λαθηραῖοι δημοτικιστὲς, ποὺ τρέμουνε τὸ στίγμα τοῦ Ψυχαρισμοῦ, ἢ καλύτερα τὸ σκιάχτρο. Συχωρημένοι ὅσοι χάνονται μὲς τὸ σκοτάδι τοῦ μυαλοῦ τους· μὰ τοῦτοι ποὺ κατέχουν τὴν ἀλήθεια καὶ τρέμουνε μὴν τοὺς τὴν ξεσκεπάσῃ κανεὶς καὶ τοὺς προδώσῃ, θάνατο ἀσυχώρετο ἰὸς τὸν ἄλλον κόσμον ἀκόμα.

Σὲ πῶς ψηλότερη κορυφῇ στέκεται ἡ ἰδέα τοῦ Βηλαρά καὶ Κανταρτζή, ὡς ἀξία ἐπιστημονική, γιὰ τὰ χρόνια ποὺ γεννήθηκε, χρόνια σκοτεινὰ ποὺ γλωσσικὴ ἐπιστήμη δὲν ὑπῆρχε ἀκόμα, χρόνια ἕμως ἀγούρα γιὰ τὴ νίκη. Ἡ αἰτία ποὺ δὲν ἔπιασε ὁ θαυμαστὸς τοὺς σπῆρος ἦτανε, νὰ ποῦμε ἔτσι, ὁ γλωσσικὸς πατριωτισμὸς, ἢ προγονικὴ λατρεία ποὺ ἔκανε νὰ φαίνεται κάθε δασκάλικος τύπος, μὰ ἄς ἦτανε καὶ σόλοικος, ἱερὸς γιὰτὶ θύμιζε τὴν ἀρχαία γλώσσα, καὶ κάθε τύπος δημοτικὸς βάρβαρος καὶ τῆς σκλαβιάς ἀπόρριμμα. Ἔτσι ὁ Βηλαράς καὶ ὁ Κανταρτζής θὰ μείνουν ὄχι ὡς ἀρχηγοὶ τῆς μεγάλης μὲς πνευματικῆς ἀναγέννησης, ποὺ τόσο ἄργησε, μὰ ὡς ἀπλοὶ πρόδρομοι τοῦ Ψυχάρη, πειὸ μεγάλοι ἀπὸ τὸν ἴδιον, κατὰ τὴ δύναμη τοῦ νοῦ ποὺ ἔρριξε τὴν πρώτη ἰδέα. Ἄν ἡ ἰδέα τοὺς ἔλαμψε γιὰ μιὰ στιγμή, ἕμως τὸ φῶς τῆς μέρας δὲν τὴν ἀκολούθησε, καὶ ἡ μοῖρα τοὺς θὰ μᾶς θυμίζῃ τοὺς φτωχοὺς βοσκούς ποὺ ξεγελιῶνται κάποτε ἀπὸ τ' ἀστέρι τὸ τρανόν, τὸ Ἑλάντζη, καὶ τὸ πιστεύουνε γι' Ἀυγερινόν. Τέτοια ἦτανε καὶ ἡ μοῖρα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, τοῦ ἄλυσωμένου ἀπ' τὸ Δασκαλισμό, ν' ἀργήσῃ ἕκατὸ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν πολιτικὴν του λευτεριά, ὡς ποῦ νὰ δῆ τὸ Αὐτρωτὴ του.

Ὁ Ψυχαρισμὸς ὡς κόμμα γλωσσικὸ πέρασε καὶ πάει. Ὁ θάνατός του εἶναι ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα του, ἀφοῦ ἄφησε πίσω τὴν ἰδέα καθαρῆ, νικητρά ὅπου πατήσῃ σὰν πάνοπλη θεά. Τὸ ἔθνος ξύπνησε καὶ τὴν προσκυνάει τὴν ἰδέα αὐτὴ καὶ τὴν ἀκολουθεῖ. Τὸ ἔθνος λευτερώθηκε καὶ δευτέρη φορά, γιὰ πάντα τώρα, μ' ὄλο τὸ πείσμα τῶν ἀνθρώπων, ποὺ λουφάζουνε μὲς στὸ σκοτάδι· καὶ τὰ τελευταῖα τοῦτα χρόνια σηκῶσαν πάλι τὸ κεφάλι καὶ πολεμᾶνε νὰ βγάλουνε καινούργια δύναμη ἀπὸ τὴ μοχτηρὴ ψυχὴ τους.

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Για δύο πράγματα έχει κανείς να τον κρίνει τον Ψυχάρη τώρα που πέθανε: το πρώτο είναι πώς έζησε και πώς φέρτηκε στο Έθνος σαν άνθρωπος και σαν πατριώτης, και το δεύτερο τι έκαμε σαν επιστήμονας. Μά έπειδή ο Ψυχάρης στον έαυτό του ποτέ δεν ξεχώρισε τον άνθρωπο και τον πατριώτη από τον επιστήμονα και πάντα κάθε πράξη στη ζωή μέσα είχε αντίστοιχη μία του ιδέα στην επιστήμη, ένας που θα μιλήσει για κάτι τι, που μάς άφησε στο διάβα του ο Ψυχάρης, όσο και να θέλη να ξεχωρίσει αυτά τα δύο πράγματα, δε θα το καταφέρει ως το τέλος, γιατί, χωρίς να το καταλαβαίνει, μιλώντας για κάτι τι πού καμειν ο Ψυχάρης σαν επιστήμονας, θα μάς δείχνει την ίδια στιγμή, όσο κι αν είναι λίγο, τι ήταν ο Ψυχάρης σαν άνθρωπος και σαν πατριώτης. Έτσι θα γίνει κι εδώ με τα λίγα αυτά λόγια, που θα πω για τη σχέση του Ψυχάρη με την παράδοση και τη θέση που πήρε μπροστά της, κι είμαι βέβαιος πως γράφοντας για αυτό το ζήτημα, δεν αφήνω κανέναν απ' όσους θα με διαβάσουν αντίδρα από το τι ήταν ο Ψυχάρης σαν άνθρωπος και σαν πατριώτης, κι έτσι του κάνω το καλύτερο μνημόσυνο, που του πρέπει, γιατί ο Ψυχάρης ήταν από κείνους που δε χωρίζουν την επιστήμη απ' τη ζωή και που για αυτούς επιστήμη και ζωή κάνουν ένα.

Και τώρα ως έρτουμε στο θέμα μας. Μά για να το καταλάβουμε καλύτερα, μάς χρειάζεται να θυμηθούμε τα λόγια, που παν για να τον κατηγορήσουν πως «ο Ψυχάρης άγνωστ παντάπασι την λογίαν παράδοσιν», έπειτα τα λόγια του Krumbacher, πως ο Ψυχάρης βάζει δρακόντειους νόμους για τη νέα γλώσσα, και στο τέλος μία παρατήρηση, που καθέννας μπορεί να την κάνει, πως ο Ψυχάρης έδωκε μ' όσα έγραψε πραχτικό παράδειγμα πως να γράφεται η γλώσσα. Κι αλήθεια ο Ψυχάρης δεν ήταν ο πρώτος, που πε στο Έθνος να γυρίσει στη γλώσσα του και στον έαυτό του και να παρατήσει την καθαρεύουσα, γιατί δε θα τον ποτέ βολετό η καθαρεύουσα να γίνει η εθνική μας γλώσσα, που θα μπορούσαμε να τη μιλάμε, να την καταλαβαίνουμε και να τη γράφουμε όλοι οι Έλληνες όπως θέλαμε και όπως ήταν ανάγ-

κη. Πρωτύτερ' απ' τον Ψυχάρη άλλοι πολλοί την έγγραφαν και την μεταχειρίστηκαν τη δημοτική τη γλώσσα, μά ο Ψυχάρης παρουσιάζεται σαν ένας που δεν τον έφτασε μόνο να την γράψει, μά θέλησε να δείξει και πως πρέπει να την γράφουμε, και μάλιστα μάς έδωσε και τους κανόνες, τους δρακόντειους νόμους, όπως λέει ο Krumbacher, που πρέπει να ακολουθήσει όποιος θέλει να γράψει τη δημοτική. Και πρώτα πρώτα είπε, όπως τόχαν πη και τό καμιν κι άλλοι πρωύτερα, πως γλώσσα που θα την γράψει το Έθνος πρέπει να κάμουμε τη γλώσσα που μιλάμε. Τόν καιρό που πρωτοφάνηκε ο Ψυχάρης με το Ταξίδι, μίλησε όπως μίλησε, γιατί έπρεπε να κοπή ο δρόμος που χαιμε πάρει για τον εξαρχαϊσμό, έπρεπε να λείψει απ' το νοού μας η ιδέα πως μπορούσαμε σιγά σιγά να φτάσουμε στην αρχαία και να πάμε πίσω. Δίνοντας τους κανόνες του ο Ψυχάρης φοβόταν μήπως, αν άφινε στη λογία παράδοση και την παραμικρότερη πόρτα ανοιχτή, δύσκολο πολύ θα τον να γλυτώσουμε απ' την καθαρεύουσα και θα τον ίσως αδύνατο να την παρατήσουμε. Με την αυστηρότητα και την αποκλειστικότητα που μεταχειρίστηκε κι έζητησεν ο Ψυχάρης σαν έδινε τους κανόνες του, έπροφύλαξε το Έθνος από τον μεγάλο κίνδυνο να μην μπορεί να ξεκολλήσει από την καθαρεύουσα, κι αυτό αξίζει περισσότερο απ' όλα όσα έκαμε καλά στο Έθνος. Στο τυπικό και στους ήχους του λαού πρέπει να προσέχουμε, είπε, κι εδώ απ' τη γλώσσα του λαού δεν παραδεχότουν ο Ψυχάρης τίποτα για κανόνα του πως πρέπει να γράφουμε. Όχι πως δεν την γνώριζε τη λογία παράδοση: τη γνώριζε και την καλογνώριζε: μά δεν ήθελε να παραδεχτεί και να αφήσει να παίξει μέσα στη γλώσσα που θα γράφαμε κανένα ρολο, γιατί ο ρόλος της αυτός θα τον για το Έθνος και για τη δημοτική πολύ επικίντυνος. Κι έτσι την αποκλείσε όλως διόλου απ' τη γλώσσα, όπως την έγγραψε τη γλώσσα ο ίδιος, κι όπως ήθελε να την γράφουν όσοι θα τον ακολουθούσαν. Μά είν' αλήθεια πως δεν έχει να κάνει τίποτα με την δημοτική η λογία παράδοση; Τόση δουλειά που καμιν οι λόγιοι φτιάχνον-

τας την καθαρεύουσα δεν έπηρέασε διόλου τη δημοτική που μιλάμε: Όσες λέξεις, που φτιάστηκαν, τόσο τύποι, τόσο όροι, που δεν είναι και λίγοι, τόσο σημάσιες δεν έφτασαν καθόλου ως τη δημοτική: Η ένκλησία, η νομοθεσία, τα δικαστήρια, τα σχολεία, η πολιτική δεν πλούτισαν τη δημοτική και δεν πήγαν στη δημοτική απ' όλες αυτές τις πηγές και λέξεις και τύποι και ακόμα και φτόγγοι: Θα τον στραβός η ψεύτης όποιος δεν θα το παραδεχότουν αυτό! Τη λογία παράδοση όλοι την παραδέχονται, μά η διαφορά που κάνει ο Ψυχάρης κι οι δημοτικιστές από κείνους που τον κατηγορήσαν, πως δεν την ξέρει, είναι, πως για τον Ψυχάρη τα όριά της είναι πολύ περιωρισμένα και πως για την πράξη και το σύστημα, που θελε να ακολουθήσουμε ο Ψυχάρης γράφοντας, χρειάζότουν ακόμη περισσότερο να περιορισότουν. Κι αλήθεια, καμμία παραχώρηση στη λογία παράδοση! Αυτό ήταν το σύνθημα! Γιατί και τι παραχώρηση να της κάμουμε: έλεγαν όσες λέξεις, που δεν τις είχε η δημοτική, πήγαν απ' τη λογία παράδοση, αυτές δεν μπορούσε παρά να μείνουν και στη δημοτική με τον τύπο και με τους φτόγγους που παίρναν στη γλώσσα του λαού, κι όχι όπως τις πρόφεραν και με τον τύπο που τους έδιναν οι λόγιοι. Όλες αυτές τις λέξεις όπως τις βρίσκουμε μέσα στη γλώσσα έτσι και θα τις γράφουμε: καμμία παραχώρηση δεν έχουμε να κάμουμε: μάλιστα αν τυχαία να πάθουν τίποτα οι φτόγγοι τους σε τέτοιες λέξεις από την επίδραση της καθαρεύουσας μέσα στον περιωρισμένο κύκλο των γραμματισμένων, προφέροντάς τις και γράφοντάς τις αυτές: τις λέξεις πρέπει να ακολουθήσουμε τη φωνητική του λαού, και στους τύπους το ίδιο θα κάμουμε, γιατί τύπους ξένους απ' τη δημοτική δεν είμαστε σε θέση να τους άφομοιώσουμε. Έτσι μάς παρουσιάζεται ο Ψυχάρης πως όχι μόνο δεν παραδεχότουν τη λογία παράδοση, μά και την περιφρονούσε και την έβαζε στην άκρη, για αυτό έγγραφε σκολειό, αδερφός, συνάδερφος, αφαιρεμένος, έχτρος-όχτρος, κυβέρνηση, έξω και όχι σχολείο, αδελφός, συ-

νάδελφος, άφηρημένος, έχτρος, κυβέρνησις, έξω κ.ά.π. Σε λέξεις μόνο, έλεγε και πίστευε, έχει να περιοριστή η λογία παράδοση, γιατί αν την απλώσουμε, όπως θέλουν οι γλωσσολόγοι κι οι καθαρευουσιάνοι, δεν θα βρούμε άκρη και θα καταστήσει κι οι ίδιοι να το πιστεύουμε αυτό που λέν όσοι την έχτρεύονται τη δημοτική, πως ούτε η κλίση ούτε η φωνητική ε.δ.τι μπαίνει απ' τη λογία παράδοση πρέπει να αλλάξει, και προχωρώντας λίγο ακόμη να πούμε πως κοινή γλώσσα που θα γράφουμε είναι η καθαρεύουσα.

Από τότε που πρωτοφάνηκε ο Ψυχάρης ως τα σήμερα, που δεν υπάρχει πιά, πέρασαν χρόνια και χρόνια και το Έθνος βρήκε το δρόμο του: γυρίζοντας το μάτι στα περασμένα βλέπουμε πόσο είχε δίκιο ο Ψυχάρης να δώσει τους δρακόντειους νόμους που έδωσε για το πως πρέπει να γράφουμε τη δημοτική και πόσο είχε δίκιο να στενέψει όσο μπορούσε περισσότερο τα όρια της λογίας παράδοσης. Έτσι πήρε τα πάνω ο δημοτικισμός και σήμερα η δημοτική άπόμειν' η γλώσσα για την κοίηση και τη λογοτεχνία, τη δημοτική γράφουν και μιλούν όσοι θέλουν να τους καταλαβαίνει το Έθνος, κι η δημοτική ολοένα παραμερίζει την καθαρεύουσα. Η έπιμονή, το πείσμα κι οι άγώνες του Ψυχάρη, η αποκλειστικότητα, που έδωσε στο σύστημά του, η σχολαστικότητα, που χε σαν έγγραφε, όλα αυτά έδωκαν τη νίκη στο δημοτικισμό. Όλες αυτές οι προσπάθειες τον βάζουν τον Ψυχάρη στην πρώτη θέση μέσα στο πάνθεο όλων εκείνων που θέλησαν να βγάλουν το Έθνος από το ψέμα και την άπάτη, και να το φέρουν στην αλήθεια και στο φως. Το Έθνος ποτέ δε θα ξεχάσει τι χρωστά σε όσους άγωνίστηκαν να του δείξουν το δρόμο το σωστό για να άποχτήση μια κοινή εθνική γλώσσα που όλοι να μπορούμε να την καταλαβαίνουμε και να την γράφουμε και θα θυμάται πάντα πως ο Ψυχάρης μ' όλη του τη δύναμη και μ' όλη του την καρδιά ως την τελευταία του πνοή το δούλεψε το Έθνος με άγάπη, με πίστη και με ειλικρίνεια.

Π. ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ



ΠΩΣ ΓΝΩΡΙΣΤΗΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΨΥΧΑΡΗ

Πήγαγα στη Sorbonne για ένα μήνημα που άρχιζε στις τρεις. Έφτασα άργοπορημένη και προτίμησα ν' ανεβώ στο Secrétariat της σχολής των Hautes Études να έγγραφω. Δύο φοιτητές ήταν εκεί για την ίδια δουλειά. Πήρα κ' εγώ ένα χαρτί να γράψω τ' όνομά μου. Σ' αυτό το άναμεταξύ κάποιος μπήκε μέσα. Χωρίς να σηκώσω τ' άμτια μου, τόν άκουσα ν' λέει στους δυό φοιτητές :

— Δέν πηγαίνετε στο cours του M. Jouguet ; Άρχισε (!).

Τ' ά παιδιά δικαιολογήθηκαν σιγά και φύγανε. Σάν άπόγραφο, σήκωσα τ' άμτια μου. Ό κύριος ήταν κοντά μου και με κύτταζε. Ήταν ψηλός, ήλικιωμένος, μάλλον παχύς και με πονηρή έκφραση.

— Τό cours του M. Jouguet άρχισε, μου ειπε, άργήσατε.

— Δέν πηγαίνω στο cours του M. Jouguet, του άπάντησα.

— Ά, έκαμε χαμογελώντας, στοιχηματίζω πώς είστε Ρούσα.

Του άποκρίθηκα ξερά :

— Όχι δέν είμαι Ρούσα.

— Κι όμως έχετε λίγο Ρούσικο τύπο. Κοίμα, αν είσατε Ρούσα, θ' άκολουθούσατε τό cours μου.

Ό γραμματέας εν τώ μεταξύ ειχε πάρει τό χαρτί μου κ' έγγραφε τ' όνομά μου στην κάρτα μου.

— Είναι Ρωμιά ή δεσποινίς, ειπε Ρωμιά από την Κωνσταντινούπολη.

— Ρωμιά ; ρώτησε ό άγνωστος. Και τίνος cours θ' άκολουθήσετε ;

— Του κ. Jeunoy και του κ. Ψυχάρη, ειπα βιαστικά πέροντας την κάρτα που μόυχε άπογράφει ό γραμματέας.

— Του Ψυχάρη ; τί ιδέα ! Μά αυτός είναι τρελός, αυτός είναι θεοπάλαβος, παιδί μου ! γιατί ν' αηγαίνεις σ' αυτόνουό τ' μαθήματα ;

— Γιατί είμαι Ρωμιά, κύριε, και μ' ένδιαφέρουν.

— Μά τόν Ψυχάρη, τόν Ψυχάρη ; Μά αυτός είναι μανιακός, είναι ξεκουσιασμένος. Και τόν γνωρίζετε προσωπικώς ;

— Όχι, δέν τόν γνωρίζω.

Ό άγνωστος κ' ό γραμματέας κυττάζονταν και γελοούσαν. Ήμουν φουρκισμένη με την άναίδεια και τών δυό τους.

«Με περιπαίζουν», έλεγα από μέσα μου.

Ό άγνωστος έπαψε ν' γελά, ύπακλίθηκε και μου ειπε :

— Είμαι εγώ ό κύριος Ψυχάρης !

Άπόμεινα.

— Μάλιστα, δεσποινίς, είμαι εγώ αυτός ό παλαβός.

Τόν κύτταξα άπληθισμένη.

— Θα μου κάνετε τή χάρη ν' άμυ γράψετε

σ' ένα χαρτί τό όνομά σας και τή διεύθυνσή σας. Τό cours μου τό κάνω τή Δευτέρα στις 2 1/2. Τί εργασιόκατε ως τώρα ;

— Τίποτα σχεδόν. Ήθελα ν' άμω κάποια μελέτη, μά δέν έχω κείμενα. Στη Sorbonne δέ βρίσκω ό,τι μου χρειάζεται, και στη rue de Lille έχει πολύ λίγα.

— Θαάτε τή βιβλιοθήκη μου στη διάθεσή σας ; αν δέν έχετε τίποτα ν' κάνετε, έλάτε μαζί μου, θ' άς δείξω τό δρόμο.

Πήραμε κάτι στενά δρομάκια, μπήκαμε από μιά πλάγια πόρτα του Luxembourg και φτάσαμε στο Sénat.

— Θα μπαίνετε δίχως ν' ρωτάτε, μου έξηγήσε, ό θυρωρός είναι κουφός.

Κ' όταν φτάσαμε μπροστά του, με νοήματα του έξηγήσε : «Ή κυρία θ' ά μπαίνει συχνά, ν' δουλεύει άπάνω, μαζί μου».

Σάν περάσαμε, έτρεξε ό θυρωρός από πίσω μου και, γιά ν' ά δείξει πώς κατάλαβε, μου ειπε :

— Θα άς άφήνω ν' περνάτε, ν' διαβάσετε άπάνω, άς γνωρίζω.

Φτάσαμε στο τρίτο πάτωμα από μιά πλάγια σκάλα. Ό Ψυχάρης άνοιξε με τ' ά κλειδιά του μιά πόρτα και μ' άφήσε ν' περάσω. Μεγάλες αίθουσες κ' οι τοίχοι γεμάτοι ως άπάνω βιβλία και χειρόγραφα. Μιά θλίψη μου πλάκωσε την καρδιά : «Όλος αυτός ό θησαυρός έφρευγε από τ' ά χέρια μας γιά λόγους πολιτικούς (!). Σε μιάν έξαψη άπάνω, άγαναχτισμένος, άπογοητευμένος, χάλασε ό,τι ένα μικρό άκόμα άίσθημα γιά τή φτωχιά του παλιά πατρίδα τόν έσπρωχνε ν' ά κάνει, και τό κληροδότημα πήγαυε σ' ένα χέρια, σ' ένα λαό πλούσιο και μεγάλο».

Εν τώ μεταξύ ό Ψυχάρης με γύριζε μες στο βασιλείο του και μου έξηγοούσε :

— Έδώ είναι ή Έβραϊκή φιλολογία, τ' ά λεξικά της Έβραϊκής γλώσσας, ιστορικά, γλωσσολογικά . . .

Τόν δέκοιμα άπορορημένη από την ιδέα που με βασάνιζε και ρώτησα άπότομα :

— Γιατί ν' μ' άμν τή δώσετε στην Έλλάδα τή βιβλιοθήκη σας ;

Ήταν σ' ά ν' άπερτε μιά όβίδα μπροστά του. Τινάχτηκε άγριεμένος, τ' ά μτία του γεμάτα όργη στηλώθηκαν άπάνω μου, και ξαφνικά, σ' ά νάκρινε μικρό κ' άσήμαντο τό υποκείμενο που βρίσκονταν μπροστά του, συγκρατήθηκε, μιά περιφρόνηση διαδέχτηκε την όργισμένη του έκφραση, και μου ειπε :

— Ό Ρωμιάς, τό αλώνιό του έλάττωμα, ν' άμν μπορεί ν' ά παρακολουθήσει μιά κουβέντα, ν' ά διακόπτει πάντα !

— Με συχωρείτε, του ειπα, μά είναι μιά σκέψη που με βασάνιζει από καιρό, μου κάνει κόπο ν' ά βλέπω . . .

— Είναι μιά έρώτηση άδιάκριτη, ξακολούθησα, πολύ άδιάκριτη. Έπειτα έξηγησα πολλές φορές τούς λόγους, έπρεπε ν' άμυ ξαίρετε τί ξαίρετε λοιπόν ;

— Δέν ξαίρω τίποτα, κύριε, ειπα, δέ διάβασα τίποτα σχετικό. Ξαίρω μόνο πώς έχετε ένα θησαυρό, πώς αυτό τό θησαυρό τόν ύποσχεθήκατε στην Έλλάδα, και πώς τόν δώσατε στο Sénat.

— Πλάνη, πλάνη ! φώναξε όργισμένος, δέν τόν ύποσχεθήκα ποτέ στην Έλλάδα. Θα άς έξηγήσω, άφου δέν έχετε ιδέα και μιλείτε τόσο άπερίσκεπτα. Εν τώ μεταξύ μ' ά διακόπτετε, κάμ ν' άς δείξω και τις άλλες αίθουσες.

Τόν άκολουθούσα μηχανικά και τόν άφήνω ν' άμυ έξηγ' ά και ν' άμυ δείχνει. Λίγο-λίγο γλόκανε και ξαφνικά μου ειπε :

— Ξαίρω τί θέλετε τώρα, θέλετε τσάι, μά θ' άμυ πλύνετε τ' ά φλυτζάνια. Ή γυναίκα μου δέ μου φροντίζει τό νοικοκυριό μου έδώ, έπειτα είναι άπασχολημένη με τή μουσική της.

Μουδουκε τ' ά φλυτζάνια και τό τσαγερό και πήγα ν' άμυ πλύνω στο νεροχύτη. Εν τώ μεταξύ στριφογύριζε έκείνος στο διπλανό δωμάτιο και μου μιλούσε φωναχτά.

Τ' ά φλυτζάνια ήταν βρώμικα, γεμάτα σκόνες και κτριμισμένα από τ' ά τσάγια.

— Τί κάνεις αυτού ; μου φώναξε η πολλή νοικοκυρισμένη βλάπτει.

— Μά είναι άδύνατο ν' άμυ κανείς τσάι σ' τέτοια φλυτζάνια, δικαιολογήθηκα, δέ θ' άμυ πλύνω αυτά ποτέ.

Έέλασε.

— Έλα, έλα, μου ειπε, φτάνει, δέ βουριέσαι, κάμ στο γραφείο.

Πήρα τό τσαγερό κ' αυτός τ' ά φλυτζάνια και μπήκαμε στο γραφείο. Στο τζάκι άναβε μιά όμορφη φωτιά. Έφτιασε τό τσάι και καθήσαμε ν' άμυ πιούμε, έκείνος στο γραφείο του κ' εγώ άντίκρου του σ' ένα πολυθρόνα.

«Πάσι καλά», ειπα με τό νού μου' καλμαριστήκα και τόν κύτταξα λιγότερο φοβισμένα.

— Γιατί δέν έδωκα τή βιβλιοθήκη μου στους Ρωμιάς, ειπε χαμογελώντας. Όρίστε μας, ν' άρχονται ν' άμυ ξητούν και λόγο ! Πρώτα, ποτέ μου δέν είχα την πρόθεση ν' άμυ δώσω στην Έλλάδα. Σε κάποιο μου ταξίδι, στην Άθήνα, — άμυ ειχα άμν και τή διάλεξή μου : «Τό φίλι» —, συλλογίστηκα γιά τή δώσω στη Γαλλική Άρχαιολογική Σχολή' έτσι θ' άμυ μπορούσαν ν' άμυ ωφεληθούν κ' οι Ρωμιοί και θ' άμυ ήμουνά βέβαιος πώς θ' άμυ ήταν άσφαλισμένη. Πώς μπορούσα ν' άμυ δώσω στην Έλλάδα, τί έγγύηση θ' άμυ μούδινε ένας λαός που μπορούσε, άπάνω σ' εμ' άμυ του έξαψη, ν' άμυ τήν κάψει ; Έπειτα εγώ δέ χρωστώ τίποτα στους Ρωμιάς. Με κλέψανε, με παραγωρίσανε, με καταστρέψανε. Με τ' ά ταλέντα μου, με τό μυαλό μου, με την εργασία μου, θ' άμυ ήμουνά σήμερα ό μεγαλύτερος συγγραφέας στη Γαλλία. Μά ν' άμυ, έφραγα τ' άμυ νειάτα μου κ' όμυ μου τις δυνάμεις γιά μιά χίμαιρα. Θέλησα ν' άμυ στηλώσω μιά Ίδέα και θυσιάστηκα, και είμαι τώρα στον τάφο μου κοντά δίχως καν ν' άμυ έχει κατάλαβει ένας

άμ' άμυ τούς όλους κ' άμυ κάτου. Έχετε έναν Παλαμ' ά, ν' άμυ . . . μά . . . Κι ό Τρικούλης, ά ν' άμυ, αυτός ειχε κατάλαβει, ειχε νοιώσει τή δουλειά μου. Μά οι άλλοι όλοι ; . . . Ό Βενιζέλος, μεγάλος άνθρωπος βέβαια, τό παραδέχομαι, μά δέν έχει ιδέα . . . άμυ άμυ άμυ στο γλωσσικό ζήτημα ! Τότε στη Βουλή σηκώθηκε και με άμυ ποδοκλήμασε, και μου στήσατε όλοι πόλεμο κ' άμυ κάτου . . . φοβητσιώρηδες, άμυ άμυ, και ζητήσατε άκόμα και τήν καθάισή μου από τή γαλλική κυβέρνηση, και μου βάλσατε αντίπαλο στη Sorbonne έναν άμυ άμυ, ένα μαθητή μου . . .

Ή όργη τόν κυρίευε κάλυ, τ' άμυ τ' άμυ του άμυ στραφταν.

— Τόν είδα τό Βενιζέλο έδώ μιά μέρα, rue Georges Bizet, στην εκκλησιά μας. Δέ με γνωρίζε. Τόν πλησίασα και του ειπα, θυμούμαι : «Δέ άς εϋχομαι ν' άμυ ζήσετε χρόνια πολλά, γιατί έσείς φροντίσατε ν' άμυ ζήστε γιά τήν αιωνιότητα». Κάποιος δίπλα του του ειπε πώς είμαι ό Ψυχάρης. Χαμογέλασε, μουσφιξε τό χέρι και, μιλώντας γιά τό περασμένα, μου ειπε :

«Παρανοήσεις». Κατάλαβα πώς δέν ξαίρει γου τό ζήτημα τό γλωσσικό' παρανοήσεις έπρεπε ν' άμυ πελ ή παρανοήματα ; Τόν είδα από κοντά π' άμυ πολύ, μιάν άλλη μέρα. Μου φέρθηκε πολύ καλά, πολύ φιλικά, και μου έξηγήσε πώς λόγοι πολιτικοί τόν άναγκάσανε τότε στη Βουλή . . . λόγοι πολιτικοί . . . άς είναι !

Τή βιβλιοθήκη μου λοιπόν τήν προόριζα γιά τή Γαλλική Άρχαιολογική Σχολή, όταν ό καινούργιος της διευθυντής, ό κ. Fougères, μου φέρθηκε πολύ άμυ άμυ. Σε άλλο μου ταξίδι στην Άθήνα άπόφυγα ν' άμυ πάω σ' άμυ του, γιατί δέν ήξαίρα τί στόση θ' άμυ ειχε ή γυναίκα του (!) άμυ πέναντί μου, κ' εγώ δέ μπορούσα ν' άμυ άμυ. Έτσι άλλαξα άπόφαση και θέλησα ν' άμυ δώσω στη Βουλή. Τό πρότεμο στο Ζαφειάνο κ' άμυ αυτός, άφου συνεννοήθηκε με τό Βενιζέλο, μου ζήτησε τόν κατάλογο. Δέ μπορούσα εγώ ν' άμυ του δώσω κατάλογο σ' άμυ λιγότερο από τέσσερα χρόνια. Έπειτα εγώ είμαι καταστραμένος οικονομικώς, τ' άμυ βιβλία αυτά ήταν ή περιουσία τών παιδιών μου, ειχα χρέη, τ' άμυ πράματα ήταν πολύ δύσκολα. Σ' αυτό τό άναμεταξύ ό έβρωπαϊκός πόλεμος, τ' άμυ παιδιά μου σκοτώνονται, στην Άθήνα ό λαός, ό Ρωμαϊκός, με τόν Κωνσταντίνο επί κεφαλής, άμυ κείνα τ' άμυ όρατα τ' άμυ Νοεμβριανά, ό Βενιζέλος είναι άναγκασμένος ν' άμυ φύγει κρυφά από την Άθήνα και ν' άμυ πάει στη Σαλονίκη, τό αίμα τών Γάλλων ποτίζει τό χόμα τό έλληνικό' κ' εγώ, μπροστά σ' αυτό τόν έξευτελισμό της Ρωμιοσύνης που κυλιέται, δίχως θέληση και δίχως χαρακτήρα, άμυ τό Σέγκ στο Ζονάρο, εγώ, που έχασα ό,τι ειχα : τ' άμυ ταλέντα μου, τήν έξυπνάδα μου, τήν εργασία μου γιά μιά Ίδέα, θ' άμυ τ' άμυ τ' άμυ άμυ με ψυχραιμία και θ' άμυ είμαι άκόμα τόσο ήλίθιος που ν' άμυ δώσω τό θησαυρό μου σ' αυτό τόν άμυ άμυ λαό, και θ' άμυ

(!) Πολλοί Γάλλοι του φερθήκαν έβρωπαϊκά, έπειτα από τό χωρισμό του από τήν πρώτη του γυναίκα, τήν κόρη του Renan.

(!) Ή φρασολογία δέν είναι άπόλυτα ψυχάρη. Ή συνδιάλεξη δέν γίνηκε όλοτετα έλληνικά.

(!) Ήταν τήν έποχή που ό Ψυχάρης ίεχάρηζε τή διεκδίκηση του από τήν Έλλάδα γιά ν' άμυ χάρισει στο γαλλικό Sénat.

ζεσαι εσύ με τήν επιπολαιότητα τή ρωμαϊκή νά μου ζητείς και λόγο γιά τίς προξέες μου; Ό- ρίστε ή Ρωμαιοσύνη : αλαφρομυαλή, απαιτητι- κή κ' άναιδέστατη !

Ο θυμός του είχε ξεχειλίσει, οι γρόθοι του χτυπούσαν τό τραπέζι. Ο όμιος του άνασηκό- νουνταν με τό συνηθισμένο του νευρικό τίκ, τά μάτια του άστειρωταν από μία τρελήν όργή.

— Ο Βενιζέλος με κατάλαβε καλά, όταν τοῦ έξήγησα τά πράγματα, γιατί έγώ είμαι Γάλλος κιό, τό φρονί μου ή Γαλλία μου τό πλερώνει, τά παιδιά μου χύσανε τό αίμα τους γιά τή Γαλ- λία, δε μποροῦσα ποτέ νά δώσω τήν παρουσία των παιδιών μου στον τόπο όπου έπεσαν οι ναῦ- τες μας. Ο Βενιζέλος μ' ένοιωσε όταν τοῦ τά είπα, μου έπαιξε τό χέρι κ' είχε δάκρυα στα μάτια. Καταλαβαίνο βέβαια πώς δεν είναι ευ- χάριστα αυτά που σου λέω, μιά πρέπει κανείς νά βλέπει και νά λέει τήν αλήθεια και νά ξεφ- ριζώνει τό κακό όπου τό βρίσκει. Έχετε πολλά έλαττώματα οι Ρωμιοί, πολλά. Έλα μην κακο- καρδίεσαι, θά σου δώσω βιβλία νά σε παρηγο- ρήσω και θάρθῃς τή Δευτέρα νά εργαστούμε.

Με πήγε σέ μιάν άλλη αίθουσα κ' έψαξε νά μου βρω τά έργα του. Τόν ρώτησα :

— Δέ γράφατε ποτέ στίχους έλληνικούς ;

— Έπεσα πάλι άπ' τήν ύπόληψή του :

— Τι άμαθής που είσαι, μου είπε με περι- φρόνηση. Μά δεν ξαίρεις πώς δεν έγραψα ποτέ στίχους έλληνικούς.

Περνοώντας μπρός σ' ένα σύμπλεγμα φουτο- γραφίες, στάθηκε και μουδειξε μιά καλιάν ει- κόνα μιάς νέας.

— Η Β, μου είπε σιγανά, με κάποια έλαφρή συγκίνηση στη φωνή του. Κυτταχτήκαμε και δέ μιλήσαμε.

Μουδειξε τό τελευταίο χειρόγραφο τοῦ Re- nan, κάτι εκδόσεις καλιές τοῦ Musset και κάτι άλλα βιβλία, όλα εικονογραφημένα άπ' τόν Doué. Μουδωκε και τό Figaro τῆς ίδιας ήμέ- ρας όπου ήταν δημοσιευμένοι στίχοι του με τήν επιγραφή «Le Retour». Και χωριστήκαμε φιλιωμένοι.

ΔΩΡΑ ΜΟΑΤΣΟΥ

Σ. τ. Ν. Ε.—Είναι γνωστό ή τέχνη αυτής τῆς Βιβλιοθή- κης: Τήν άγόρασε ο δεινός Μπενάκης και τή χάρισε, μαζί με τό περίτερο που έκτισε γι' αυτήν, στη Βουλή. Είναι ή «Μπενάκειος Βιβλιοθήκη». Μ' αυτό τον τρόπο ο δημοσφής έμεινε στην Ελλάδα, χωρίς νάποκατατραπή ο οικονομικός καταστραμμένος Ψυχάρης.

ΣΥΝΤΟΜΟΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΙ (*)

ΨΥΧΑΡΗΣ

Ο Ψυχάρης γεννήθηκε τό 1851 στην Όδησό. Χιώτες οι γονιοί του κ' από μεγάλη κ' άρχοντική οικογένεια τοῦ νηιοῦ.

Ήρασε τά παιδικά του χρόνια στην Πόλη. Έκεί έκανε και τίς πρώτες του σπουδές. Γλήγορα ή φλο- γαρή φιλομάθειά του τον τραβήξε στο Παρίσι, όπου άκολούθησε άνωτερες σπουδές σέ Λύκειο κ' ύστερα στη Sorbonne. Στά 1901 ζωρίσθηκε καθηγητής τῆς Ecole de hautes études, διάδοχος τοῦ E. Le- grand στην έδρα των βυζαντινών και νεοελληνι- κών σπουδών.

Ήρα γυναίκα του τήν κόρη τοῦ μεγάλου E. Renan. Πολλά ώφελήθηκε από τή γοητευτική ά- ναστροφή τοῦ σοφοῦ παθροῦ του. Δυό γιοι του σκο- τώθηκαν στο μεγάλο πόλεμο: ο ένας άπ' αυτούς νωρίς έδειξε πώς είχε μεγάλο λογοτεχνικό ταλέντο.

Ο Ψυχάρης πέθανε στο Παρίσι τήν 30ή τοῦ Σε- πτεμβρη.

Κανένας άλλος επιστήμονας ή λογοτέχνης δεν αντίκρουσε στη ζωή του τόσο σφοδρές επιθέσεις, όσο αυτός. Άκουσε τίς πιο άφάνταστες ύβρεις. Δέχτηκε κάθε λογῆς συκοφαντίας. Δοκίμασε τά χτυπήματα κάθε πολεμικῆς. Άπό τους πιο σοφοῦς μας επιστή- μονες, θρέμματα πανεπιστημίων, ως τους τελευ- ταίους, δραπετές τοῦ γυμνασίου, δημοσιογραφικούς, πάμπολλοι νόμισαν έθνοσωτήριο χρέος τους νά τον

επικρίνουν μ' επιχειρήματα άσύστατα και νά κάνουν εύκολο «πνεῦμα» εἰς βάρος του γελοιοποιώντας και μυκτηρίζοντάς τον. Τόν πολέμησαν με πάθος κ' όσοι επιπόλαια τον διάδασαν, με κυρίως εκατ- νοι που οὔτ' ένα από τά βιβλία του δεν άνοιξαν. Άφρισμένα κύματα τοῦ μίσους και τῆς διαβολῆς, που τά έσπρωχναν σφοδρότατοι άνεμοι άμάθειας ή φθόνου, δεν έπαψαν ίσαμε χτές νά φτάνουν ως τό σιωπηλό γραφείο του, άπ' όπου ξεχύθηκε άπλωτο τό φῶς μιάς άπλῆς μέν, σιωπηλῆς όμως αλήθειας γιά τή γλωσσική κ' εκπαιδευτικά παραστρατισμένη φυλή μας.

Γιά τά Νεοελληνικά Γράμματα ο Ψυχάρης κα- τώρθωσε κάτι άνάλογο κ' ίσως όχι κατώτερο από ο,τι ο Luther (Λουθηρος) γιά τά Γερμανικά, ο Rabelais γιά τά Γαλλικά κ' ο Dante γιά τά Ιταλικά: οι διαφορές άναμεταξύ τους πρέπει βέβαια νάποδοθούν στις ιδιαίτερες Ιστορικές συνθήκες που αντίκρουσε ο καθένας τους, και στην ιδιαίτερη συγ- γραφική ή ποιητική ικανότητα κ' επίδραση τοῦ καθενός.

Ο Κωσταντάς, ο Φιλίππιδης, ο Χριστόπουλος, ο Βηλαρδός, ο Σολωμός, ο Νερουλός, μόνο πρόδρομοι τοῦ Ψυχάρη ήμποροῦν νά θεωρηθούν. Κ' ή δράση τους είχε προδρομική μονάχα επίδραση. Άπόδειξη ότι δε μπόρεσαν νά επιβληθούν σέ μεγάλη μερίδα τοῦ Έθνους, μήτε στους κα-σπινοῦς τους λογοτέ- χνες, που αντίθετα πρὸς τή διδαχή και τό παρά- δειγμά τους εξακολουθοῦσαν νά μεταχειρίζονται τήν καθαρεύουσα και στην ποίηση άκόμη. Κι' αἰ-

τός ο Σολωμός, με τό ύπέροχο ποιητικό του έργο και τό κήρυμά του γιά τή δημοτική, μόνο στην ποίηση τῆς Έφτανησιώτικῆς κυρίως σχολῆς είχε επίδραση ή καθαρεύουσα και στοῦ Βαλαωρίτη ά- κόμη τά πεζά κυριαρχοῦσε.

Τό πέραςμα όμως τοῦ Ψυχάρη, πρῶτα με τό πολύκροτο «Ταξίδι» του (1888) κ' ύστερα με τόλ- λα, άπαντιά, γλωσσολογικά και λογοτεχνικά, στη νεοελληνική και τή γαλλική γραμμένα έργα του, έστρεψε σχεδόν όλους τους συγχρόνους και κατοπι- γούς του λογοτέχνες σῆς ζωντανῆς, τῆς μητρικῆς, τῆς εθνικῆς γλώσσας τίς καθάριες πηγές. Έφερε στα πνεῦματα τήν άνοιξη και τό ζεστό φῶς τῆς επισολογικῆς και διαλεκτικῆς του ικανότητος κ' επιβόλης έλυσε τους πάγους τοῦ σχολαστικισμοῦ. Τό Έθνος λευτερωτόταν από τίς γλωσσικές χειρο- πέδες, και με τή σοφή μά κ' ένθουσιώδη καθοδή- γησή του, πήρε τό δρόμο του πρὸς τά εμπρός ά- νειπόδοστα. Η κυριαρχία τῆς δημοτικῆς στη δη- μιουργική λογοτεχνία θά ξεπλωνόταν όχι πολύ άρ- γότερα—φυσικά—και στην εκπαίδευση. Χωρίς τή γλωσσική επανάσταση τοῦ 1888, δε θά είχαμε τήν εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, που υιοθετήθηκε από τήν Κυβέρνηση τῆς Θεσσαλονίκης.

Ο Ροιδῆς με τό πανελλήνιο συγγραφικό κύρος του, κ' ο Δ. Βερβαρδάκης με τόν επιστημονικό του καταρτισμό και τό ποιητικό του ταλαντο, στάθηκαν συμπαραστάτες στον άγώνα του προσωρινοῦ. Ο Πα- λαμας, ο Πάλλης, ο Έφταλιώτης, ο Καρκαδίτσας κ' ο Ταγκόπουλος με τήν επιβλητική λογοτεχνική τους παραγωγή, όπαδοι κ' έντέλει φλογεροί συνα- γωνιστές του. Επίσης ο Χατζόπουλος κ' ο Κ. Θεο- τόκης, με τίς κάποιες επιφυλάξεις τους. Παράλλη- λα μ' αυτούς βαδίζουν ο Νιρβάνας κ' ο Ξενόπου- λος, άκόμη κ' ο Δροσίνης, όσο κ' άν αἰτοί θέ- λουν νάποφεύγουν κάθε εξάρτηση κ' άποκρούουν κάθε έτικέτα. Κατόπι σωρεία μεγάλη από νεώτε- ρους τοῦ λόγου μύστες τον άκολουθεῖ, πιστεύοντας άκράδαντα στο περιεχόμενο τοῦ Γραφικοῦ ρητοῦ, που ο Πάλλης αναγράφει στην αφιέρωση πρὸς τόν Ψυχάρη τῆς «Ιλιάδας» του : «Ο λόγος ο σός ή ά- λήθειά έστι». Άπ' αυτούς μερικοί συχνά παραμι- ρίζουν τή λογοτεχνική τους άπασχόληση, γιά νά υποστηρίξουν τῆς δημοτικῆς τά παραγνωρισμένα δικαιώματα, συνεπικουρώντας έτσι έμμεση τή γλωσ- σική προσπάθεια τοῦ Ψυχάρη.

II

Γλωσσολόγος εκλεκτός ο Ψυχάρης, όλη του τήν επιστημονική κατάρτιση νόμισε χρέος του άπαρά- βατο νά τή διαθέσει γιά τήν έξυπηρέτηση τοῦ με- γάλου και μοναδικοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς του, γιά τήν επικράτηση τῆς δημοτικῆς, άνόθευτης, και στο γραπτό λόγο. Με τά πάμπολλά του έργα, γραμμένα έλληνικά και γαλλικά, έξετάζει και σα- φηνίζει άπ' όλες του τίς μεριές τό γλωσσικό ζή- τημα και τό έξαντλεῖ. Κάθε άπορία βρισκατ' εκεί λυμένη, κάθε αντίρρηση άναποδογυρισμένη, καθ' ένσταση άκμηθηνισμένη. Έπιχειρηματολογία τρομε- ρά πειστική. Προπαγάνδα που παραοῖρει. Η επι- στημονική γνώση κ' ο όρθολογισμός παντοῦ βαδί- ζουν ζευγαρωμένοι. Η εδωτοφία στη διατύπωση των ιδεών του θυμίζει συχνά τους άρχαίους διαλε- χτικούς. Μιαλό μεθοδολογημένο πλέρια, διδάσκει

III

επαγωγικά, άναλύει ανατομικά. Και δε χαρίζει κάστανα σέ κανένα. Πλημμυρισμένος άπ' όρμη ά- νεξάντητη και θάρρος άκράτητο, δεν έπαψε τήν επιθετικότητά του ως τίς στερνές του στιγμές. Η πολεμική του δεν ήξαιρε έλκος. Ο έχτρός του, ο σχολαστικός, έπρεπε νά σωριαστή χάμω, κάτω από τά πικρά βέλη του. Ο Ψυχάρης στον άπαιτο ά- γώνα του έδειχνε πάντα τήν άτσάλνια θαληματι- κότητα, που μόνο μεγάλοι άρχηγοί τήν έχουν. Κ' έμεινε ως πραχτές ο άληθινός άρχηγός.

Χαλκέντερος, πολυγραφώτατος, ξεπερνούν τους δεκαπάντε τόμους τά φιλολογολογιστικά έργα του, τά γραμμένα γαλλικά, έξόν άπ' όσα βρίσκονται, άμάζωτα άκόμη, σέ περιοδικά κ' έφημερίδες. Στους έξῆ τόμους των «Ρόδων και Μήλων» (1902—1909), κοντά σέ λιγασέλιδα λογοτεχνικά του έργα (κι' αυτά είναι τά «Ρόδα») έχει συγκεντρώσει τίς με- λέτες, τάρθρα και τίς έπιστολές του, τίς γραμμέ- νες έλληνικά γιά νά τονώσει τόν άγώνα και νά υποστηρίξει τή γλωσσική Ίδέα (κ' οι μελέτες αυ- τές είναι τά «Μήλα»). Ο ένας άπ' τους έξῆ τό- μους περιέχει τήν «Απολογία» του. Έξετάζει ο' όλα του αυτά τά έργα τό κάθε τι που άφορῃ τή δημοτική με άλύγιστο έπιστημονισμό και διαγράφει κανόνες, που είναι όρθοι κ' άπρόσβλητοι. Αν θελήσουμε μολαταῦτα νά τους εφαρμόσουμε πέ- ρα-πέρα στη γραπτή μας γλώσσα, θά καταλή- ξουμε στο σχηματισμό τύπων, που δεν τους άνέχε- ται σήμερα τό γλωσσικό μας αίθημα, νοθευμένο, όπως είναι γνωστό, από τῆς καθαρεύουσας τήν έ- κατόχρονη επίδραση (π.χ. λεπτομέρεια, έμπνεψη, συγγραφήςδες, σκῆμα, πισοδορμικός, οι δύναιες, περιπτώση κ.τ.τ.). Αυτές είναι οι περιφημες ύ- στερβολές τοῦ Ψυχάρη, δηλ. άνάγκες τῆς γραμ- ματικῆς και άπαιτήσεις των κανόνων που βγαίνουν από τήν έρευνα τῆς γλώσσας και τοῦ μηχανισμοῦ τῆς, μά και σχηματισμοί άχώνευτοι κ' άπαράδε- χτοι από τους λογοτέχνες μας με τή σχηματισμέ- νη πιά αισθητική τους.

Είναι νά θυμάση κανείς με τί δυνατό λογικόν ειρμό, με πόση πολυμάθεια κ' επιστημονόνη, μά και με ποιάν άπλότητα και σαφήνεια είναι διατυπωμέ- να τά καθέκαστα στίς μελέτες του αυτές, και με τί έπαρξια γλωσσική παραθέτει τά πιο δυνατά επι- χειρήματα και τά πιο λεπτά διανοήματα. Δάμασε τή δημοτική και τήν έκανε πειθαρχικό όργανό του.

Η πλατειά έρευνα τοῦ Ψυχαρικοῦ λογοτεχνικοῦ έργου, που θάρχιση τώρα μετά τό θάνατό του, θά δείξει τήν αξία του. Δεν είναι όρθο νά τήν άρνη- θούμε από τώρα. Άπό τίς σελίδες του δε λείπει τό βαθύ συναίσθημα, ή πλατειά και συχνά πηγαία έρ- πνευση, ή αυθεντιστική πρωτοτυπία και σέ πολλά μερίη ή νεοευρωπαϊκή λεπτότης και χάρη. Δεν τοῦ λείπει ξεχωριστό ποιητικό ταλέντο. Κ' ή γονιμό- τνης του είναι πασίγνωστη. Δεκαπάντε τόμους (με τά «Ρόδα» μαζί) λογοτεχνημάτων του έχει εκδώ- σει ως τώρα. Κ' είναι τόσα άκόμη άμάζευτα !

Η «Ζούλια» του, που κ' ένας A. France τήν έχει θυμάσει, είναι ένα δίπτυχο πρωτότυπο και καλά ψυχολογημένο διήγημα. Τι γλυκειά ποίηση άναδευεί από τό κεφάλαιο «Αγάπη» τοῦ «Ταξιδιοῦ» του ! Στ' «Όνειρο τοῦ Γιαννίρη» άραδιάζει λαχτα-

(*) Μ' αυτόν τον τίτλο, ο καθηγητής κ. Μ. Πετρίδης έχει δημοσιεύσει μιά σειρά από πορτραίτα συγχρόνων Έλλήνων Λογοτεχνών. Στη σειρά αυτή άνήκει και τό σημερινό του άνέκ- δοτο άρθρο γιά τόν Ψυχάρη. — Σ.τ.Ν.Ε.

ριστά, με όχι και «αλλοτεχνικώς» άρτια, τους πόθους της δικής του ψυχής και την ολοκληρωτική άφροσύνη του στη μεγάλη προσπάθειά του. Πόσο μάς γοητεύουν τα γράμματα κ' οι έντυπώσεις του από τις Κυκλάδες με τον άπαλό ρυθμό και το τρυφερό τους ήθος! Η «Άρρωστη δούλα» κινεί τη συμπάθειά μας προς ένα πονημένο ταπεινό πλάσμα, και κοντά στάλλα μάς ξεσκαπίζει ένα δυνατόν αντίλαλο της βαλβιδας αγάπης του συγγραφέα προς τον άρμονικώτατο και συγκρατημένο Σοφοκλέα. Η «Ζωή κι' αγάπη σ'ή μοναξιά» δέ δείχνει μόνο περιγραφική άριότητα με και διαγράφει τις ψυχικές μεταπτώσεις και την ανθρώπινη κατάπτωση, δηλ. την αποχτήνωση που παθαίνει ένα πλάσμα που βρέθηκε πεταμένο και μονάχο για πολλά χρόνια σ' ένα έρημο νησί. Ψυχολογικά και φυσιολογικά στέκει ψηλότερα από το Ροδινούνα του Daniel de Foë. Το ρωμάντο «Τά δυό αδέρφια» παρουσιάζει άρμονικά συγκεκριμένα την ψυχολογική βαθύτητα και το φροντισμένο ήθος. Στα διηγήματα και τα πεζοτράγουδά του ξεδιαλύει κανείς τη λεπτή παρατηρητικότητα και τη συγκινημένη ακέψη.

Ο Παλαμάς κι' ο Σπ. Μελάς έχτιμοδν τον Ψυχάρη ως παιητή περισσότερο, παρά ως έπιστήμονα, ως γλωσσολόγο. Ο Βενόπουλος τ'οναντίο δέν τον πκραδέχεται για λογοτέχνη, γιατί «έχει γράψει, λέει, τη χειρότερη πεζογραφία, που φάνηκε ποτέ στην Ελλάδα». Είναι κι' άλλοι πολλοί που τον κατηγορούν για γερωνική ή καλλιπαιδική πολυλογία κι' άσημαντολογία και παλιλολογία που βρίσκουν στο λόγο του. Και τον νομίζουν άδιάθεστο ή δυσκολοδιάθεστο. Μά ο Ψυχάρης έχει δικό του, προσωπικό ήθος, —κι' αυτό είναι «προς τιμήν» του. Όσο τον διαβάσει κανείς περισσότερο, τόσο έξοικειώνεται σ'

αυτό. Δέ σκοντάφτουμε στο ήθος του, με στή γλώσσα του για όρισμένους τύπους. Αν έγκυφουμε άνοιχτόματα και χωρίς προκατάληψη στο μουσικό της πλοκής του λόγου του, θα δούμε πώς όλα σ' αυτόν είναι υπολογισμένα, ζυγισμένα, ισορροπημένα. Οι λέξεις διαλεγμένες και καλαισθητα τοποθετημένες στή θέση τους. Η φράση του πάντα ρυθμική. Μας ξαφνίζουν κάτι λέξεις που πλάθει, άν και μερικές είναι υπέροχες (ποθαναύτρα κτλ.), δέ μας άπαρέσκει όμως τό άπλό, σάν τά λαϊκά μας παραμύθια, ήθος του. Η σαφήνειά του είν' όμοια με των τσσαρών ευαγγελίων. Αναλυτικώτατος ως είναι, πολυλογεί συχνά, μά κ' ή πολυλογία του αυτή δέν είναι βαρετή, κάθε άλλο, και μάς θυμίζει τον Α. Γρανσε στο έργο του Le crime de Sylvestre Bonnard. Σέ κάθε σελίδα του άδύνατο να μην άπαντήσης άστραπές φραστικής πρωτοτυπίας. Κάτω από ένα επιφανειακά λαϊκό ήθος, ξεδιαλύσεις τη φροντίδα την άκοιμητη του λογοτέχνη να πειθαρχήση στις έπιταγές της τέχνης του λόγου.

Ανατόμος της ανθρώπινης ψυχής. Μά και γνώστης της ψυχολογίας του λαού μας. Συχνά μάς άραδιάζει ψυχολογικά του Ρωμιού. Τα φυλετικά μας ψεγάδια, κάτι μικροφιλοτιμίες και μικροπρέπειές μας, τη φτωχαλαζονεία, άδάθεια και μεταβλητικότητα μας, όλα τάχει ξεδιαλύσει με τον προδολέα της παρατηρητικότητός του. Επίσης έχει ξαστερώσει και τις εθνικές άρετές μας, που χάρη σ' αυτές σιωθήκαμε από τόσους κατακλυσμούς. Στή ζωτικότητα του λαού μας πιστεψε, κι' άπ' την επικράτηση στο γραπτό μας λόγο και στην εκπαίδευση της μητρικής μας γλώσσας έχει έξαρτήσαι τη νεοελληνική άνάσταση και μεγαλουργία σ' όλες τις έκδηλώσεις του πολιτισμού.

ΜΙΧ. Γ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΨΥΧΑΡΗΣ

Γιά τη ζωή, για τό γλωσσολογικό και για τό λογοτεχνικό Έργο του Ψυχάρη, αυτή τη στιγμή, δέν είν' έργο δικό μας να γράψουμε, με άκαίων που βρεθήκαμε σμά, και κ' οι όποιοι προσρίζονται να κάμουνε και τό Έγκυμίο του. Έμεις, όσο κι' άν έσυμπαθήσαμε τους άγώνες του και τό Έργο του, προσρχόμενοι από άλλη Σχολή, δέν ύπάρξαμε ποτέ πιστοί όπαδοί του. Για τούτο, σήμερα θα περιοριστούμε να δώσουμε γενικά την έντύπωσή μας γι' αυτόν και για τό Έργο του, και κυρίως για την ιστορική του σημασία, που είναι και ή σπουδαιότερη.

Τό Γιάννη Ψυχάρη τον έγνωρίσαμε λίγες μόνο στιγμές, όταν ήρθε στην Άθήνα για τελευταία φορά. Είμαστε καλεσμένοι στο δείπνο που δόθηκε προς τιμή του, κ' έκει έκάμαμε τη γνωριμιά του ανθρώπου, γιατί του γλωσσολόγου και του λογοτέχνη την είχαμε κάμει από καιρό, και τόσο μάλλιστα, που να μην είμαστε και τελείως σ' όλα σύμφωνοι μαζί του. Όμολογούμε πώς ό άνθρωπος Ψυχάρης μάς έφάνηκε πολύ γνώριμος και τέτοιος όπως μάς είχε παρασταθεί στα άρθρα του, με τό ή-

θος του τό γεμάτο πνεύμα, χαριτολογία μά και πολεμικότητα. Αν και ήλικιωμένος, τά χρόνια δέν του χαν άφαιράσει τίποτε : τό πνεύμα του έδιατηρούσε όλα του την άνοηρότητα, και την άνοηρότητά αυτή την διατήρησε ίσαμε τις τελευταίες του μέρες, μά δλο που τό σώμα του είχε υποστεί τά έπακόλουθα της άρρώστιας και της ήλικίας. Και τί περιέργο! και στο τελευταίο διάστημα της ζωής του, τά περισσότερο από τά άρθρα του είναι γεμάτ' από τό πολεμικό του πνεύμα, που σπινθηρίζει όπως και στην πρώτη του εποχή. Γιατί, έν' από τά κυριότερα χαρακτηριστικά του Ψυχάρη, εΐταν ή πολεμικότητα.

Ο Γιάννης Ψυχάρης έγραψε πολλά έργα, έλληνικά, γαλλικά και ιταλικά, κ' έγραψ' έπιστημονικά και λογοτεχνικά, ποιήματα και πεζά. Και μπορεί σά γλωσσολόγος να μην έχη τό έπιστημονικό ανάστημα ενός Χατζιδάκη, και μπορεί σά λογοτέχνης να μην είναι ισάξιος με τον Παπαδιαμάντη, τό θεοτόκη και τον Βενόπουλο, μά ο Ψυχάρης, περισσότερο κι' από γλωσσολόγος κι' από λογοτέχνης, εΐταν θερμός υπέρμαχος ενός μεγάλου εθνικοκοινω-

νικού ιδανικού, κι' άν έγινε γλωσσολόγος και λογοτέχνης, έγινε μόνο και μόνο για να υποστηρίξη τό ιδανικό του αυτό, που δέν έπαψε να τό υποστηρίξη με πίστη και άφοσίωση σ' όλα του τη ζωή. Έξου που όφαιλεται κυρίως κ' ή μεγάλη πολεμικότητα του χαρακτήρα του.

Ο Δημοτικισμός, από την πρώτη του άρχή με τό Σολωμό, παρουσιάστηκε σάν εθνικοδημοκρατικό κίνημα, με τη λαχτάρα να έλευτερώση τό Έθνος από τό σχολαστικό και νεκρό σοφολογιατωτατισμό, και να του δώση τό πραγματικό εθνικό γλωσσικό έργονό του. Εΐτανε δηλαδή κι' αυτός παιδί του εθνικοαστικού πνεύματος που έφέρανε στον κόσμο οι φιλελεύτερες ιδέες της Γαλλικής Έπανάστασης. Κι' άν στην Έφεση, για λόγους ιστορικούς, τό κίνημα δέν εβρηκε και μεγάλη αντίδραση, όταν άπλώθηκε στην Άλληνη Ελλάδα, έλαβε σχεδόν καθαρά επαναστατικό χαρακτήρα και δέν άργησε να συγκεντρώση στις τάξεις του όλα τά ισχυρά και προοδευτικά πνεύματα του τόπου μας.

Τήν εποχή που τό σολωμικό Έργο είχε άρχισει να γίνεται γνωστό με την έκδοσή του και τη θερμή ανάλυσή του από τον Πολυλά και να έπηραζή, ο ίδιος ο Πολυλάς, παρατώντας τη δημοτική, έδέχτηκε για όργανό του ένα γλωσσικό μίγμα, που δέ μπορεί να όνομασθή μήτε δημοτική, μήτε καθαρεύουσα, και που έχει μεγάλες ομοιότητες με τό προσωπικό και άθάλαστο κατασκευάσμα του Καλίου. Έτσι, ο άνθρωπος ο προορισμένος από τη Μοίρα να συνεχίση τον άγώνα, εΐταν ο Γιάννης Ψυχάρης, που βγαίνοντας στην όρα του με τό «Ταξίδι» του κ' έπειτα με «Τ' όνειρο του Γιαννίρη», έγανηκε με τό κίνημα σ' όλοκληρο τό Έθνος, κ' έτράβηξε μαζί του τά καλύτερα πνεύματα της εποχής. Πλήθος καθαρουσιάνιοι λογοτέχνες έγιναν δημοτικιστές, και οι δημοτικιστές λογοτέχνες δέν άργήσανε ν' αντικαταστήσουνε πέρα και πέρα τους προηγούμενους καθαρουσιάνους. Κι' από τότες, μά ζωηρή πνευματική άνθηση έσημειώθηκε στον τόπο μας, που με διάφορους κυματισμούς εξακολουθεί ίσαμε σήμερα, έπηραζοντας την εθνική μας ζωή. Κ' έν' από τά πιο φαγερά κατορθώματά της είναι ή σημερινή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

Αν στο Σολωμό λοιπόν όφείλεται ή δημιουργία του γλωσσικού κινήματος κ' ή έπιβολή της δημοτικής στην ποίηση, στον Ψυχάρη όφαιλεται ή έξάπλωσή του κ' ή έπιβολή της δημοτικής στον πεζό λόγο, που άν δέν έκυριάρχησε ακόμη τελείως και στην έπιστήμη, τό σφάλμα δέν άνήκει στην εθνική γλώσσα, μά στή διανοητική νωρότητα του έπιστημονικού μας κόσμου, που προτιμάει να δέχεται άουζήτητα τά καθαρουσιάνικα «καλούπια», παρά

να κοπιάζη λιγάκι να σχηματίση την όρολογία του.

Η γλώσσα του Ψυχάρη, για ιστορικούς λόγους, όπως και του Σολωμού, έχει άρκετά ιδιωματικά τυπικά και συνταχτικά στοιχεία. Και μπορεί σχετικά μ' αυτά να έχουμε τις αντιλογίες μας, όμως ο Ψυχάρης, όπως κι' ο Σολωμός, έζήτησε να σχηματίση μία κοινή δημοτική, ένα κοινό εθνικό γλωσσικό όργανο, κι' αυτό τον άνοφώνει επάνω από κείνους που γράψανε τά γλωσσικά ιδιώματα της πατρίδας τους.

Επίσης, ο Ψυχάρης είναι από τους ελάχιστους που καταλόβανε τη σημασία που έχει για την τελειοποίηση μιας γλώσσας ή τυπική και συνταχτική ένότητα. Και μπορεί να μη συμφωνάμε τελείως με την τυπική και συνταχτική ένότητα που έδωσε ο ίδιος στή γλώσσα του, όμως αυτός έκάρυξε τη μεγάλη αλήθειά πως, χωρίς τυπική και συνταχτική ένότητα δέ μπορεί να υπάρξη όργανο ίκανό για τό γραπτό λόγο.

Σήμερα καθαρά γλωσσικό ζήτημα δέν ύπάρχει πιά. Η δημοτική έμπήκε σ'ά σχολεία σάν έπίσημη γλώσσα του Κράτους, κι' όλοκληρή ή λογοτεχνία μας, και μέρος της έπιστήμης μας, γράφονται στή δημοτική. Κι' ο Ψυχάρης είναι ο ευτυχισμένος άγωνιστής που είδε στεφανωμένο με την έπιτυχία τό τέρμα των άγώνων του. Κι' άν ακόμη άργοπορή ή δημοτική ν' αντικαταστήση τελείως την καθαρεύουσα, αυτό δέ θάρρησει επ' άπειρο, έχτός άν τό νεοελληνικό πνεύμα στερέψει και πέσει να δίνη πιά συγγραφείς άξιους του όνόματός : όπότεν ο υπεύθυνος δέ θάνα ο Ψυχάρης κι' ο δημοτικισμός, μά ο εθνικός μαρμαρός μας.

Συμφεαλιώνοντας τις λίγες αυτές γραμμές, βλέπουμε πώς ο Ψυχάρης δέν άπλωσε μόνο τό γλωσσικό κίνημα σ' όλοκληρο τό Έθνος, δέν τό επέβαλε μόνο στον πεζό λόγο, δέν τοΐδωσε την όρθή του κατεύθυνση, δέν έτάραξε μόνο τά λιμνασμένα νερά του σοφολογιατωτατισμού και δέν έπλάτηνε τις κοινωνικές αντίληψεις του τόπου μας, κάνοντας ν' αλλάξη ο τρόπος της σκέψης μας σχετικά με τη μέθοδο και τό σκοπό της εκπαίδεψής μας, μά δουντέλας ακόμη και στή νέα άνθηση της λογοτεχνίας μας, γενόμενος έτσι ο κυριώτερος μοχλός της πνευματικής και κοινωνικής μας ζωής. Κι' ο Ψυχάρης, κρινόμενος από την κοινωνική σημασία του κι' από τον ιστορικό ρόλο που έπαιξε σ'έν τόπο μας, κι' όχι από την καθαρή λογοτεχνική κ' έπιστημονική του σημασία, κατά την ταπεινή μας γνώμη, και μ' όλες τις λεπτομερειακές διαφωνίες μας, άσφαλώς πρέπει να θεωρηθώ πως, έπειτ' από τό Σολωμό, είναι ή μεγαλύτερη Μορφή που πέρας από την Ελλάδα.

ΓΕΡ. ΣΠΑΤΑΛΑΣ



Ο ΨΥΧΑΡΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Ένα ὄνομα και μιὰ ἐποχή. Ἐποχὴ ποὺ τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα τὸ πρῶτο και μόνο ποὺ εἶχε ὀριμώσει ὡς τότε—τὸ σημαντικώτατο ζήτημα ποὺ εἶχε νὰ λύσῃ ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἂν ἤθελε τὰ προκλήσῃ στὸ δρόμο τῆς ζωῆς—ξεκαθαρίζεται μέσα σὲ λίγες δεκαετίες και ἡ λύση του, ἀπὸ νοσταλγία και ἐνόραση λιγοστών ἀτόμων, μεστάνει σὲ κίνηση κοινωνικὴ ὄλο και πλατύτερη.

Στὴ σειρά ἐκείνων ποὺ προϋδαστήκαν τὴν καθιέρωση τῆς ζωντανῆς και ἀληθινῆς ἐθνικῆς γλώσσας δὲν εἶναι βέβαια ὁ Ψυχάρης πρῶτος, καθὼς δὲν εἶπε και τὴν τελευταία λέξη. Εἶναι ὅμως ἐκεῖνος ποὺ φάνηκε στὴν ὥρα του, στὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, γιὰ νὰ μᾶς πῆ ὅ,τι ἔπρεπε και νὰ ἐγκαινιάσῃ καινούρια ἐποχὴ.

Στὰ χρόνια ποὺ ἔχομε τὴν ἐπιστημονικὴ δράση και τὴ γλωσσικὴ ἐπίδραση τοῦ Ψυχάρη, ἐνῶ στὴν ἄλλη Εὐρώπῃ ἀρχίζουν και μελετοῦν στοχαστικώτερα και πιδ μεθοδικά τὴ νέα μας γλώσσα, στὴν Ἑλλάδα, κοινωνικὰ ἀνεξέλιχτη ἀκόμη και μὲ παιδεία πρωτόγονη, κυριαρχεῖ ὁ ἀρχαϊσμός, θεμελιωμένος μὲ τὸ πλάνο ὄνειρο τοῦ γυρισμοῦ, και βασιλεύει μιὰ περιφρόνηση μεσαιωνικῆς τῆς μητρικῆς γλώσσας και τῶν ἄλλων λαϊκῶν στοιχείων τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι τὰ χρόνια ποὺ ἐπιστήμη και ἑλληνομάθεια νομιζοταν ἕνα, ποὺ παράδερνε στὸ πανεπιστήμιο ὁ κοντισμὸς εἰχόντας τὴ σκιά του ὡς τὰ σπλάχνα τῆς ἀνύπαρχτης σχεδὸν λαϊκῆς παιδείας (εἰρημια σέ-ουν ἔφτανε γιὰ νὰ μὴν ἐγκριθῇ ἕνα ἀναγνωστικὸ) και ποὺ ἀκόμη και ὁ Χατζιδάκις, γλωσσολόγος, ξεπλάθωνε ἐναντίο στὸ Βερναρδάκη, ὑπέρμαχος τοῦ θηγγάνω και τοῦ ὁ λέμβος.

Κάποια ἀλλὰ γι' ὡστόσο γλυκοχάραζε. Κάτι σάλευε μέσα στοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους. Ἡ δημοτικὴ, προγραμματικὴ ἀκόμη και ἀπὸ τὴν ποίηση, πετυχαίνει τὴ μισοαποκατάστασή της ἐκεῖ και στὸ διαλογικὸ μέρος τῶν διηγημάτων. Μὲ τὴν ἐπίδραση τοῦ Πολίτη μερικοὶ νέοι τότε συγγραφεῖς ἀρχίζουν νὰ προσέχουν μὲ στοργὴ τοὺς λαογραφικοὺς μας θησαυρούς. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς νεωτέρους ἐπιστήμονες, φρεσκογυρισμένοι ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ, ἀντικρίζουν ἱστορικώτερα και πιδ νηφάλια τὴ νέα Ἑλλάδα και τὴ νέα τῆς γλώσσα, και μέσα στὴ γενικὴ πλάνη μισανιώθουν (χωρὶς νὰ συλλογιστοῦν νὰ τοῦ ἀντιταχτοῦν) τὸ μοιραίο λάθος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ.

Τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη πρωτακούστηκε, καθὼς δὲν εἶναι συνήθως γνωστὸ, δύο χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ «Γαξίδι» του. Στὰ χρόνια ἴσια ἴσια ποὺ ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης βροντοφωνοῦσε: πίσω σιγὰ σιγὰ στὴ ζωντανὴ γλώσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ τὴ γραμματικὴ τῆς, και ποὺ ὁ Γ. Χατζιδάκις τὸν ἀντιμάχονταν, πολεμώντας γιὰ τὴν γλῶσσα τοῦ καινισμοῦ ὄχι μόνο κάθε ριζικώτερη ἀλλαγὴ, ἀλλὰ και τὴν παραμικρὴ ἀπλοποίηση τῆς καθαρεύουσας: ὄχι σιγὰ σιγὰ παρὰ διαμιάς τὴ δημοτικὴ, μὲ ὄλους τῆς τοὺς κανόνες, ὄχι ἄλλοις τώρα, ἀμέσως, παρὰ ἀργότερα, μιὰ μέρα,

ὅταν—και ἂν θὰ ἔρθῃ ἡ ὥρα—τὸ νέο κήρυγμα ἔλεγε: Διαμιάς και ἀμέσως.

Οἱ γλωσσικὲς ἰδέες τοῦ Ψυχάρη πρωτοπαρουσιάζονται προγραμματικὰ (ἂν και κάπως ἀσυστηματοποίητα διατυπωμένως) κάπου χωμένες σ' ἕνα κεφάλαιο τοῦ πρώτου τόμου τῶν Essais de Grammaire historique Néogrecque. Ἴσως ποτὲ ἀργότερα δὲ θὰ τὶς ξαναβροῦμε ἔτσι συγκεντρωμένες και τόσο σαφές. Ἀξίζει νὰ συνταιριαστοῦν ἔδοι (σὲ μετάφραση) οἱ βασικότερές τους:

Ἐνα ἔθνος καταχτᾷ τὴ θέση του στὸν κόσμο ἂμα ἔχει ἐθνικὴ ζωὴ και γι' αὐτὸ χρειάζεται καθορισμένη ἐθνικὴ φιλολογικὴ γλώσσα.

Ἄν στὸ εἰκοσιένι μὲ τὸ φιλελληνισμὸ μποροῦσε νὰ ὠφελήσῃ ὁ ἀρχαϊσμός, εἶναι πιδ καιρός νὰ κῆσωμε τὸ παραστράτημα τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας και ν' ἀναγνωρίσωμε στὴ λαϊκὴ γλώσσα τὴν πιστοποίηση τῆς καταγωγῆς μας.

Ὅποιος λέει τὰς τὸ τίς (ἀπὸ τὸ τίς: τίς) εἶναι πιδ κοντὰ στὸ ἀρχαίο κῆς ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἔμαθε τὸ τίς στὸ σχολεῖο.

Στὰ σχολεῖα δὲ διδάσκειται ἡ νέα γλώσσα, ὅπως γίνεται παντοῦ, και ὁμοίως χρειάζεται. Μόνο ἂν καθιερωθῇ ἡ νέα γλώσσα στὴν παιδεία θὰ μαθαίνονται παντοῦ τ' ἀρχαῖα.

Κατάντησε οἱ περισσότεροι νὰ μὴν ξέρουν πιδ τὴ γλώσσα τους.

Πρέπει νὰ λείψῃ ἡ διγλωσσία. Βιδάστηκε ὁ Χατζιδάκις νὰ γράψῃ τὸν ἐπιλόγο τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος και ν' ἀπαγορέψῃ τὴ συζήτηση. Τὰ ποτάμια δὲν ξαναθεβαίνουν τὸ δρόμο τους. Ἡ λόγια γλώσσα εἶναι γραμμμένο νὰ σβῆσῃ. Τόσο γρηγορότερα θὰ πεθάνῃ ὅσο περισσότερα ἀρχαίσει.

Ἡ νέα γλώσσα, ἡ λαϊκὴ και «χυδαία», πρέπει τέλος πάντων νὰ γραφῇ ἀποφασιστικά, ὅπως ἀρχισε νὰ γράφεται στὴν ποίηση, στὰ πεζὰ παντοῦ, και ὁ κανὼνας τῆς νὰ μπῆ στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ χάους. Εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος νὰ μιμηθοῦμε τοὺς ἀρχαίους.

Ἐξελικτικὴ κανονικὰ ἀπὸ τ' ἀρχαῖα ἑλληνικά, καθὼς ὅλες οἱ γλώσσες, βρισκεται στὴν ἴδια θέση μὲ τίς ἄλλες σημερινῆς φιλολογικῆς γλώσσες στὴν ἀρχὴ τους. Τὶς περαστικῆς δυσκολίες ποὺ γανᾶ ἢ καθιέρωσή τῆς εἶχαν νὰ τίς ἀντικρίσουν και ἐκεῖνες ἂμα πρωτογράφονταν.

Ὅτε ντροπὴ εἶναι, ὅτε γελοίο (καθὼς ὑποστήριξε ὁ Χατζιδάκις), νὰ γράφῃ κανεὶς τὴ γλώσσα του. Ὅποιος δὲν ξέρει τὴν κοινὴ ἄς γράψῃ στὸ ἴδιωμα του, και τὸ κοινὸ θὰ βρεθῇ και ἡ γλώσσα του θὰ πλουτισθῇ. Πρέπει ὁμοίως νὰ τῆς δώσωμε καιρὸ ἀντὶ νὰ τὴ λέμε βάρβαρη και ἀντὶ νὰ σταματοῦμε στὰ γινωμένα ν' ἀντικρίσωμε ὅ,τι ἔχει νὰ γίνῃ.

Χρειάζεται βέβαια κάποιος συμβιβασμός. Ἀπαράτητη εἶναι ὁμοίως μιὰ βία ἀντικειμενικὴ, ἔξω ἀπὸ τὰ ἀτομικὰ γούστα, και ὁ σεβασμός τῶν νόμων τῆς γλώσσας τοῦ ἔθνους (ἡρώας, ρήτορας). Νὰ γράφονται οἱ λαϊκῆς λέξεις: οἱ λόγιες—ὅταν μᾶς χρειάζονται ἀληθινὰ—νὰ συμμορφώνονται στὴ νέα φωνητικὴ και μορφολογία.

Κάποτε ἡ λύση εἶναι δύσκολη: Τὸ συγγραφεὶς ἂν πρέπει νὰ γίνῃ ἴσως συγγραφεὶς, ἢ συγγραφεὶς, συγγραφεὶς. Τὸ συγγραφεὶς, (κατὰ τὸ βασιλιάδες), δυσκολώτερο νὰ τὸ κρῖνωμε ἀπὸ πρὶν. Ἡ ἕνας μεγάλος πεζογράφος ἂν βρῇ ἴσως τὴ δύναμη νὰ τὸ καθιερώσῃ ἢ θὰ καθιερωθῇ ὁ ἀρχαῖος τύπος ὅαν ἐξαίρεση (ἔτσι και τὸ ἔθνος—πέλαγο.)

Ἡ κάθε συγγραφὴς ἄς γίνῃ γραμματικὸς και νὰ μὴ φοβᾶται τοὺς φιλολόγους. Χρειάζεται γερὴ ἀκροατὴ γιὰ νὰ γλυτώσωμε τὴ γλώσσα ἀπὸ τὰ χέρια ὀπισθοδρομικῶν δασκάλων.

Φτάνουν πιδ οἱ θεωρίες. Στὴν πράξη πρέπει νὰ βοηθῇ τελειωτικὰ ἢ ἀποδέξει.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀνώτατος σκοπὸς τῆς ζωῆς ἀτόμων και λαῶν. Καὶ οἱ λαμπρότερες πλάνες δὲν ἀξίζουν ποτὲ τὸ φῶς τῆς πραγματικότητος.

Αὐτὲς εἶναι, ἀπὸ τὸ 1880, οἱ κεντρικῆς ἀκρίβεις ποὺ φώτισαν τὸν Ψυχάρη στὸ ἔργο του και στὸν ἀγῶνα ποὺ ἀνοίξε. Οἱ ἴδιες πάντοτε. Μόνο βιδικώτερα ὡς πρὸς τὸ γλωσσικὸ του πρόγραμμα, τὸ κάπως συμβιβαστικώτερο τότε, ξεγλιστρᾷ σιγὰ σιγὰ ὕστερ' ἀπὸ τίς πρώτες ἐπιτυχίες—και ἴσως ἀπὸ τότε ποὺ βλέπει τὸν ἑαυτὸ του ὄχι πιδ, καθὼς στὸ «Γαξίδι», πρόδρομο παρὰ τελειωτικὸ ρυθμιστὴ τῆς νέας γλώσσας—ἐπιμονα πιδ σ' ἕναν ἀλύγιστο και ἀπόλυτο δογματισμὸ, ποὺ τὸν κύνει, ὅπως θὰ ἔλεγε κανεὶς, «ψυχαραϊκώτερο». Οἱ ἀμφιβολίες του γιὰ τὸ ἂν θὰ γράφωμε τὸ συγγραφεὶς ἢ ἂν θὰ τολμήσωμε ἕνα «πραξικόπημα», περιορίστηκαν τώρα σὲ ζήτημα ἐκλογῆς ἀνάμεσα στοὺς τύπους συγγραφεὶς, συγγραφεὶς, συγγραφεὶς, ὅπου προεῖπνε τὸν ἕνα τους. Ὅμοια ἀνεπιφύλαχτη ἀντίληψη γιὰ τὸν «κανόνα», ποὺ διαμόρφωσε και ποὺ ἀξίωσε ἢ «ἐθνικὴ» γλώσσα, και καθαρὰ γλωσσολογικὴ σκέψη τὸν κύνουν νὰ γράφῃ γεγονότο, πρόσθεση, φτώμα, βιωμοσύνη, Διοκύλος κ.ἀ., λύνοντας ἔτσι μὲ τὸ σπαθὶ τὸ γόρδιο δεσμὸ ποὺ κρούβει τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα σὲ ὅσους ἐπιχειροῦν νὰ βροῦν μιὰ λύση.

Δὲ θὰ ἦταν ὁμοίως ὅτε ἀσπτό ὅτε δίκαιο τύποι τοῦ εἶδους αὐτοῦ νὰ καθορίσουν τὸ μέτρο ποὺ θὰ κρῖνωμε τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη. Στὰ 40 χρόνια ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὸ σάλπισμό του χωρὶς νὰ τὸ καλοκαταλάβωμε ἀλλαξαν ἀπὸ χρόνος σὲ χρόνος και ἀπὸ μέρα σὲ μέρα πολλά. Γράφηκε και διαβιάστηκε ἡ δημοτικὴ, συγίθισε τὸ μάτι μας και ἐπηρεάστηκε ἡ γλώσσα ποὺ μιλοῦμε, ξεκαθαρίστηκαν και διαλέχθηκαν στὴν πράξη τῆς ζωῆς πολλὰ ζητήματα, ἀνανεώθηκε τέλος ἢ γενεά μας κι ἔτσι μῆς ἔρχεται σήμερα φυσικὸ, συνηριγμένοι στοὺς ὄμους τοῦ Ψυχάρη και ἀπὸ ἄφομοιόσωμα ἢ πήραμε ὅσα μᾶς ταίριαζαν ἀπ' ὅ,τι κήρυξε και τὰ ἔχομε πιδ γιὰ κοινοτυπίες, νὰ βλέπωμε τοὺς τύπους αὐτοὺς ἀπὸ τὸ ὄψος μας σὰ στὸ κέντρο τοῦ γλωσσικοῦ συστήματος τοῦ Ψυχάρη. Ἴσως νὰ ἔφταιξε σ' αὐτὸ και ὁ ἴδιος, ποὺ πολέμησε μὲ κάθε τρόπο ὅσους δὲν ἀποδέχτηκαν ἀνεπιφύλαχτα ὅ,τι αὐτὸς πίστευε σωστὸ—τοὺς «μυχτούς». Δὲ βρίσκειται ὁμοίως στοὺς τύπους αὐτοὺς τὸ ἀπαντῆ του, ὅτε πιηάζει ἀπ' αὐτοὺς ἢ μεγάλη ἐπι-

δραση ποὺ εἶχε σὲ συγχρόνους και κατοπινοὺς. Εἴμαστε ἴσως ἀκόμη πολὺ κοντὰ γιὰ νὰ τὴν ἐκτιμήσωμε σωστά, νομίζω ὅμως πὼς μποροῦμε ἀπὸ τώρα ν' ἀναγνωρίσωμε ὅτι μὲ τὸν Ψυχάρη, μὲ τίς ἰδέες ποὺ κήρυξε και μὲ τὸ παρὰδειγμα ποὺ ἔδωσε: μὲ τὴ ζύμωση ποὺ γέννησε ἢ ποὺ τῆς στᾶθηκε ἀφορμὴ και μαγιά ἢ γλωσσικὴ ἀνανέωση, κατορθώθηκαν τ' ἀκόλουθα στὰ τελευταία 40 χρόνια:

α) καθιερίστηκε ὁ τύπος μιᾶς ἐθνικῆς και κοινῆς γλώσσας, θεμελιωμένης στὴ ζωντανὴ ἔκφραση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

β) ἀνακαλύφθηκε ἡ σημασία τῆς μητρικῆς γλώσσας και καλλιέργησῆς ἢ τῆς νέας κοινῆς γλώσσας ὄλο και συστηματικώτερα και πλατύτερα. Γράφηκε κανονικὰ στὴν ποίηση. Γράφηκε, ὕστερ' ἀπὸ ἐλάχιστες ἀπαρχές πρὶν—στὸ πεζο, — ἀπὸ τὴ λογοτεχνία, ποὺ δὲ γράφεται πιδ σὲ καθαρεύουσα, ὡς τὸν ἐπιστημονικὸ λόγο. Ἀντίθετα, ἢ καθαρεύουσα, ἰδίως τοῦ τύπου και τῆς καθημερινῆς ζωῆς, κλονίστηκε σημαντικά, ἔτσι ποὺ νὰ ξεφτᾷ σὲ ἀνακάτομα ποικίλων μεταβατικῶν διαμέσεων τύπων, ἀλλὰ και θεωρητικὰ μόλις στέκεται στὰ πόδια τῆς, καθὼς ἔδειξε ἢ ἐξέλιξη τῶν τελευταίων 15 χρόνων.

γ) ἡ νέα μας λογοτεχνία, γυρίζοντας πρὸς τὴ μητρικὴ γλώσσα (δὲ μιλῶ ἔδω γιὰ τοὺς Ἐφρανησίους μὲ τὴ χωριστὴ τους παράδοση), πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ και φύση, ξαναβαφτίστηκε στὰ πηγάδια στοιχεία τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ και μ' ἕνα πρῶτο ἀνθισμα ἄρχισε ν' ἀναζητῇ τὸ δρόμο τῆς.

δ) ὀρίμασε ἢ ἰδέα, ποὺ μᾶς τὴν ἔκαμε ἀργότερα ἀκόμη πιδ συνειδητὴ ὁ Φωτιάδης, πὼς εἶναι ἀδύνατο ν' ἀναγεννηθῇ ἢ ἑλληνικὴ παιδεία ὅσο δὲν κάνει ὄργανό της τὴ μητρικὴ μας γλώσσα και μαζί μ' αὐτὴ, ποὺ ἄρχισε νὰ καθιερόνεται στὸ δημοτικὸ σχολεῖο (1917, εἶναι τώρα δυνατό νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὄλο οἱ λαογραφικοὶ και λογοτεχνικοὶ θησαυροὶ ποὺ ἔχουν ἐκφραστῇ σ' αὐτὴ και νὰ δημιουργηθῇ σιγὰ σιγὰ παιδεία θεμελιωμένη στὰ ζωντανὰ και γόνιμα στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς.

ε) Ἄλλὰ και γενικώτερα, μὲ τὸν Ψυχάρη κατορθώθηκε ἢ ἀληθινὰ «ἀπολυτωρικὴ» μεταστροφή ἐνός βαρυσήμιαντου νεοελληνικοῦ κοινωνικοῦ ἰδανικοῦ: ἢ παμπάλαιη βαθιορίζομένη παράδοση τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἀρχισε νὰ ὑποχωρῇ στὸ δημοτικισμό. Ὑστερ' ἀπὸ τὸ ἐλπιδοφόρο πρῶτο ζύπνημα τοῦ 1800, τίς διπλὲς και δυσκολοεφάρμοστες ἀρχές τοῦ μεγάλου Κοραῖ και τὸ ἰδαιολογικὸ παραστράτημα τῶν πρώτων ἐκατὸ χρόνων ποὺ ἐκφράζει και συμβολίζει ἢ καθαρεύουσα, μὲ τὸν Ψυχάρη ἀρχίζει νέα ἐποχὴ. Οἱ ζωντανὲς και δημιουργικῆς δυνάμεις ποὺ ζυπνοῦν μέσα στὸ ἔθνος και γίνονται ἐργάτες τοῦ πολιτισμοῦ του, ἀργὰ ἢ γρηγορὰ κάνουν τὴ νέα κοινὴ ὄργανό τους και ἀντικρίζοντας ὀριμώτερα τὴ σχέση γλωσσικοῦ τύπου και οὐσίας, τὴ θέση τῆς νέας Ἑλλάδας σὲ τὴ σύγχρονη ζωὴ και τὴ σχέση τῆς μὲ τὰ κερασμένα, γίνονται πρόδρομοι γιὰ μιὰ πραγματικὴ ἀναγέννηση.

Οι λόγοι που βροήθησαν να καρποφορήσουν ή προσπάθεια του Ψυχάρη είναι πολλοί. Είπα παραπάνω πώς φάνηκε ὁ ἴδιος στὴν ἱστορία ὅταν ὠρίμαζε ὁ καιρὸς γιὰ νὰ ἐκφράσει καὶ νὰ σαρκώσει μὲ περισσότερὴ ἐπιτυχία ἀπὸ τοὺς προδρόμους του τὴν ἰδέα πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ τιμῆσει καὶ νὰ καθιερώσει τὸ ἔθνος του τὴ μητρικὴ γλῶσσα σὲ κάθε περίστασι, ἀτομικῶς, κοινωνικῶς, κρατικῶς. Ἐφίερσε ὁσάυτως καὶ ὁ ἴδιος στὸν ἀγῶνα πολλαπλὲς ἀρετὲς.

Πρῶτον πρῶτα ἔφερε στὸ γλωσσικὸ χάος αἰώνων καὶ τὶς ἀγones συζητήσεως φιλολόγων καὶ ἄλλων μέσα στὸ ἐλεύθερο κράτος πού σέρνονταν μὲ τὴν καθαρῆς του στὸ ἀδιέξοδο —τὶς ἀτελείωτες συζητήσεις τὶς χωρίς βάση συνήθως ἢ μὲ ἀρχὲς μεταδεδωμένες ἢ ἀτολμῆς— ἕνα ξεκαθαρισμὸν ἐπιπέδου, συνταγματικὸν σὲ ἀκριβοῦς σύστημα, πού ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ὡς τὴν τελευταία ἀμετάβλητο, ἀντικρίσει τὸ μεγάλο πρόβλημα τοῦ ἔθνους σιγολικὰ καὶ σχεδὸν σὲ κάθε του ἀποψη, καὶ ξέρει νὰ δείξει καὶ τὴ λύση.

Κατῶρθως ἔπειτα μὲ τὰ φυσικά του χαρίσματα νὰ συνενώσῃ στὴ ζωὴ του καὶ στὸ ἔργο του μὲ τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης τὴν πνοὴ τῆς τέχνης, καὶ λογοτεχνία καὶ γλωσσολογία συντροφεύτηκαν στὴν ψυχὴ του μὲ μιὰ ἀκούραστη, ἐπίμονη, λεπτόλογη καὶ μεθοδολογημένη πολυεργατικὴ καὶ ἀπολογητικὴ.

Πολύμαθος, φωτεινὸ μυαλό καὶ ψυχὴ καλλιεργημένη, εἶχε ἀκόμη μιὰ αἰσιόδοξη πίστη στὴ ζωτικότητά τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τὴν ἀναμορφωτικὴ σημασία τοῦ κηρύγματός του. Πίστη φλογερὴ καὶ ἀκατάλυτη τοῦ ζέσταινε τὴν ψυχὴ του καὶ τοῦ φτέρωνε τὴ φωνὴ καὶ τὸ κοντύλι, πού ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴν τόσο ἀπλή στὸ βάθος ἀλήθεια πού ἤρχονταν νὰ κηρύξῃ στὴν ἔρημο τοῦ στεγνοῦ πιά ἀρχαϊσμοῦ, ξυπνοῦσε, φώτιζε καὶ συντάραζε τὶς ψυχὲς τῶν ἡμογλόσων του, δημιουργοῦσε σιγὰ σιγὰ πιστοὺς καὶ προσηλύτους καὶ κατῶρθωνε, ὄρη μεθιστάνοντας, νὰ λύσει τὰ χιλιόχρονα μῦθια καὶ νὰ μετακινήσῃ τὸ βουνὸ τοῦ ἀτικισμοῦ.

Καὶ ἦταν τοῦ Ψυχάρη ἡ πίστη ἐμπραχτικὴ κατάρραση τῆς γλωσσικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Ἄν οἱ πρῶτες λέξεις πού διαβάζομε στὸ «Ταξίδι» του εἶναι τ' ὀμηρικὸ «ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης», ἄλλο τόσο μπορούσε νὰ πάρῃ γιὰ προμετωπίδα του τοῦ Φάουστ τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ἡ πρῶξις», καθὼς ἀπάνω κάτω μᾶς τὸ λέει κλύας στοὺς προγραμματικὸς στοχασμοὺς τοῦ 1886. Ἄμνηση πιστῆ ἐφαρμογὴ τοῦ συστήματος πού ὑποστήριξε μὲ κάθε τρόπο παντοῦ καὶ πάντοτε, σὲ ὅλο τὸ πολυκόκκιλο ἔργο του ἀπὸ τὸ «Ταξίδι» του ὡς τὶς ἐπιστημονικὲς του διατριβὲς, σὲ πολεμικὲς καὶ σὲ γράμματα, ὡς τὸ γράμμα του στὸν πατριάρχη Ἰωακείμ γιὰ τὴ μεταρραση τοῦ Εὐαγγελίου, στὰ «Ρόδια» του καὶ στὰ «Μήλα». Πῶς ἄλλοιως; Ὡς πότε οἱ αἰώνιες συζητήσεις, οἱ μασημένους ὑπεκφυγὲς καὶ οἱ συμβουλὲς γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ γράφουν... οἱ ἄλλοι; Ἐτσι θὰ προχωρήσομε στὸ καλύτερο; Γι' αὐτὸ καὶ ὅλα ὅσα μᾶς ἄφησε ὁ Ψυχάρης στὰ χρόνια πού πέρασαν ἀπὸ τὸ «Ταξίδι» του

(ἀπὸ πρὶν ὑπάρχουν γράμματά του σὲ καθαρῆς) εἶναι συμμορφωμένα μὲ τὴ γραμματικὴ καὶ δίδαξε. Τὴ διαφορὰ ἀπέραντη μὲ τοσους πλατωνικοὺς, ἢ ὄψιμους ὑπερμάχους τῆς ἀπλής γλώσσας, ψευδοπροφήτες λέγοντας Κύριε, Κύριε, καὶ ψευτοσυμβούλους τῶν εὐκολῶν κριτικῶν. Φανταστῆτε τὸν Ψυχάρη ν' ἀκολουθοῦσε τὸ παράδειγμά τους καὶ νὰ μὴν εἶχε γράψει!

Βγήκε ὁμοῦς ὁ Ψυχάρης ὠφελιμῆς καὶ πού πέρασε τὴ ζωὴ του μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἐνωσε ἀντονώτερα—ἔτσι καὶ μερικοὶ ξεχωριστοὶ πρὶν ἀπ' αὐτόν, καθὼς ὁ Κερκυραῖος παπὰς Ν. Σοφριανὸς στὸ 16. αἰῶνα—τὴ διαφορὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς πατρίδος πού εἶχε ἀφήσει μὲ τὸν πολιτισμὸ τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν λαῶν τὸ θεμελιωμένο καὶ ἐκφρασμένο στὴν ἔθνικὴ τους γλῶσσα. Γνώρισε, σὰ γλωσσολόγος καὶ τοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν καθιέρωσή της *). Τὸ ὅτι ἔζησε ὁ Ψυχάρης στὸ ἐξωτερικὸ ἦταν, τουλάχιστο γιὰ τὰ παλιότερα χρόνια, δύναμη. Πῆρε ἔτσι εὐκολότερα ἀπόστασι ἀπὸ θολὴ κατῶρραση πού τραβοῦσε ἀσυγκράτητη χωρὶς τέλος καὶ λύση ἀντίκρισε κατῶρρα τὸ φραῦλο κύκλο τοῦ γλωσσικοῦ, ἐκπαιδευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ χάους, καὶ στάθηκε ἐκεῖ γιὰ νὰ ἐπιμεῖνῃ χωρὶς συνθηκολογίες στὴν ἀλήθεια πού τοῦ ξεσκαπῆκε μὴ φορὰ. *Impranilihi ferient ruinae.* Ἦταν αὐτὴ δύναμη, πού μὲ τὰ χρόνια ὅμως ἄρχισε νὰ φανερώνῃ ἀδυναμία ὅλο καὶ μεγαλύντερη. Γιὰ τὴ μακριὰ ἀδιάκοπα σχεδὸν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ χωρὶς τὸ καθημερινὸ ἀκουσμα καὶ μίλημα τῆς μητρικῆς γλώσσας, τοῦ ἔλειπε κάποια πολυμερέστερη καὶ διαισθαντικώτερη προσαρμογὴ στὴ γλωσσικὴ πραγματικότητά πού ζητοῦσε μὲ τὸ σύστημά του νὰ ἐκφράσῃ καὶ νὰ τὴν κυριαρχήσῃ καὶ ἀφοῦ ἡ καινούρια γραπτὴ γλῶσσα ἄρχισε, μὲ τοῦ ἴδιου τὸ σάλπισμα καὶ τὸ ἔργο, νὰ μεστώνῃ καὶ νὰ φέρνῃ καρπούς, ὁ γλωσσικὸς τύπος στὸν ὅποιο ἠθελε νὰ τὴν ἐκφράσῃ καὶ νὰ τὴν κλείσῃ, καταντοῦσε δεσμὸς πού τὸν κρατοῦσε πιά δεμένο.

Εἰπώθηκε πολλὲς φορὲς, ἀπὸ ἐχθροὺς καὶ φίλους, πὼς ὁ Ψυχάρης, μὲ τὶς «ὑπερβολές» του καὶ γενικὰ μὲ τὴν ἐμφάνισή του ἔβλαψε, παρεμποδίζοντας μιὰ φημισμένη ἐξέλιξη πὼς χωρὶς αὐτόν θὰ εἴχαμε προχωρήσει γρηγορότερα καὶ πιά καλά πρὸς μιὰ λύση. Εἶναι δύσκολο, ἴσως καὶ χαμένος καιρὸς, νὰ γυρεῦσομε σὲ τέτοια ζητήματα ἀπάντησι, μὴ καὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ πειραματιστοῦμε ξαναδημιουργόν-

(*) Ἄν εἶναι ἴσως τυχαῖο πὼς καὶ ἕνας ἄλλος ποιητὴς, καθηγητὴς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὁ ἄριστος Ἀράτος (John Aratus) ἔνα βιβλίο του, πού ἀντιγράφει γιὰ τὴν καθιέρωση τῶν γαλλικῶν, αἶετς κελτικῆς γλώσσας Ἀπολαγία, ἀρχίζει μὲ τὸν ἴδιον στίχο:

Εἰς οἶκόνδ' ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης εἶπεν ὀμηρεῶν εὐεπέη χαρίτων, ἔν δὲ κλέος μέγ' ἄριστον ἀμύνεσθαι περὶ γλώττης τῆς πατρίδος κέ γ' ὀφείμι παραδιδάων

Ὡσαῦτα καὶ πατρίδ' οὐ συνηγορέων περὶ γλώττης κλήδων' ἀεὶ σήσασις ὡς φιλόπατρις ἀνὴρ.

τας μέσα στὴ ζωὴ κοινωνικὰ φαινόμενα, μὲ προϋποθέσεις καὶ ὄρους διαφορετικοὺς ἀπὸ τοσους πού δούλεψαν μὴ φορὰ στὴν ἱστορία γιὰ νὰ τὰ γεννήσο. ν. Ἄλλὰ καὶ δὲν πιστεύω πὼς ἡ ζημία ἦταν, κοντὰ στὴν ὠφέλεια πού εἶδαμε, τόσο μεγάλη.

Χωρὶς τὸν Ψυχάρη καὶ τὸν ἐπαναστατικὸ πού ἔφερε ἢ πού γέννησε, ἡ μεταστροφή θὰ ὠρίμαζε ἀργότερα πολὺ, καὶ πιθανώτατα πάλι νὰ μὴν πρόκοβε δίχως κάποιο ἐπαναστατικὸ στὴν ἀρχή. Γιὰ τὴν περισσότερο ἀκόμη παρὰ στὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη, κρύβονταν αὐτὸς στὴ γλωσσικὴ ἀλήθεια καὶ τὴν ἀπόστασή της ἀπὸ τὴν πλάνη τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, πού εἶχε ἀπλωμένα τ' ἀρπᾶγια του σὲ ὅλων τὶς ψυχές. Τὸ ξάρνισμα καὶ τὸ τίναγμα πού ἔφερε ὁ Ψυχάρης ἦταν κατὰ πού ἔφραξε μοιραία νὰ τὸ δοκιμάσῃ τὸ αἰσθημα καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους, γιὰ ν' ἀναστηθῇ σὲ καινούρια γλωσσικὴ ζωὴ. Ἀκόμη καὶ τὴ σημερινὴ ἀπλοποίηση τῆς καθαρῆς καὶ τὸ ἀνακάτωμά της, καθὼς καθιερώθηκε πιά στὶς ἐφημερίδες, τὸ ἔφερε προπάντων τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα καὶ ὄχι τάχα κάποια ἀκαθόριστη καὶ ἀτολμὴ διδασκαλία γιὰ ἀπλοποίηση. Λογοτεχνία δὲν εἶχε βέβαια νὰ δείξῃ στὰ χρόνια ἐκεῖνα ὁ ἑλληνισμὸς (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀγγομένη Ἑρτανησιώτικη), πού νὰ στηρίξῃ τὴ γλωσσικὴ μεταπολίτευση τὸσο τὸ χειρότερο ὅμως γι' αὐτόν. Οἱ πηγές τῆς δύσκολα θ' ἀνοιγαν νὰ τρέξουν, ὅσο θὰ τὶς ἔφραξε ὁ λογιστικισμὸς, καὶ αὐτὴ ζήτησε πρῶτα πρῶτα νὰ ξεσκαβῆσῃ ὁ Ψυχάρης.

Ὅσοι δὲν μπορούμε ν' ἀρνηθοῦμε ὅτι—ὅσο τουλάχιστον ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη κρέμεται ἀπὸ πρόσωπα μοναχικά—ἀρισμένους ιδέες, ἐκδηλώσεις καὶ ιδιότητες τοῦ Ψυχάρη ἐμπόδισαν τὸ ἔργο του νὰ ἔχῃ ὅλη τὴν ἀπόδοσή του καὶ σιγὰ σιγὰ τὸν ἔκαναν νὰ χάσῃ τὴν ἀμνηση ἐπαφὴ μὲ κίνηση πού τὴν εἶχε δημιουργημένη λίγο πολὺ ὁ ἴδιος: Περισσότερο ποιητικὴ ψυχὴ παρὰ ἐπιστήμονας, ἀντίκρισε ἀνάλογα καὶ τὸ πρόβλημα πού ζήτησε νὰ λύσῃ, καὶ πῶς ἀπὸ τὴν ἀφοσίωσή του γιὰ τὴν «ἰδέα» πού ἔφερε ὁ ἴδιος στὴ ζωὴ, ἦταν τὸ αἰτιό του καὶ ἕνας ἐγωκεντρικισμὸς, πού ἔσπουσε σὲ χίλιες δυὸ μικρολεπτομέρειες.

Στὸ ἀναμορφωτικὸ του κήρυγμα, πού ἐκείνη ἡ γλῶσσα τὴ βασικὴ θέση, δίχως ἄλλο ἔδινε σ' αὐτὴ τὴν θέση πρωταρχικὴ. Φταῖσι ἡ διγλωσσία καὶ ἡ καθαρῆς γιὰ τὴ σημερινὴ κατῶρραση τῆς Ἑλλάδας ἢ εἶναι αὐτὰ συμπτώματά της μόνο; Ἔναι ἡ πνευματικὴ ξεραῖλα ἀποτέλεσμα τῆς κυριαρχίας τῆς καθαρῆς ἢ μήπως εἶναι ἡ καθαρῆς σημάδι πνευματικῆς φτώχειας; Ἐτσι ρωτοῦσε μιὰ φορὰ ὁ Τημιθ σ' ἕνα του ἀρθρο γιὰ τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα, γραμμὸ ὕστερ' ἀπὸ τὰ Ὁρεστεϊκά. Καὶ στὴν ἀπάντησι, ὅπου ὑποστήριξε ὁσάυτως τὴν ἀνάγκη τῆς γλωσσικῆς ἀλλαγῆς, ἔλεγε: Βρίσκονται καὶ τὰ δύο σὲ ἀλληλεπίδραση.—Γιὰ τὸν Ψυχάρη δὲ φαίνεται νὰ γεννήθηκε ἡ ἀπορία, ἢ τουλάχιστον ἡ κατῶρραση του στὸ πρῶτο μέρος δείχτηκε ἀπόλυτη. Καὶ ἀπρωγμένος ἴσως καὶ ἀπὸ ἐξωτερικὲς περιστά-

σεις (λ.χ. τὸ σχετικὸ ξεκαθάρισμα θεωρητικὰ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους) καὶ τὴν ἐπιστήμη του, ἵπερτιμοῦσε τὴ σημασία τῆς γλωσσικῆς μορφῆς, τῆς γραμματικῆς πειθαρχίας, ἔτσι πού νὰ ἐκτιμᾶται στὴν κρίση του γιὰ τὴν οὐσία. Παραέδινε σημασία στὴν ἐξωτερικὴ διάδοσι τῶν ἰδεῶν του, στὸ γλωσσικὸ διαφωτισμὸ καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν προσηλύτων, ἐκεῖ πού ἀλήθεια χρειάζονταν καὶ κατὰ οὐσιαστικώτερο. Καὶ στὸ γραμματικὸ του σύστημα, μὲ τὸ παραπάνω λιτό, σχηματικὸ καὶ, καθὼς παρατηρήθηκε, χημικὰ ἀποσταγμένο, δὲ λογαριάζει ὅσο πρέπει τὸν κοινωνικὸ συντελεστὴ καὶ δείχνεται, ὅσο περνοῦν τὰ χρόνια, καθυστερημένος μὲ μιὰ γλωσσολογία ριζωμένη σὲ παλιότερη ἐποχὴ. Κάποιοι ξενισμοὶ του, δίκαιοι λογισμένοι ἀπὸ τὴ ζωὴ του στὸ ἐξωτερικὸ—πάντοτε ὅμως λιγώτερος ἀπ' ὅσους ἀκούμε καθημερινὰ ἀπὸ τὴν καλὴ μας κοινωνία στ' ἀθηναϊκὰ σαλόνια ἢ γράφομε στὴν καθαρῆς—ἔδωσαν συχνὰ ἀφορμὴ σ' ἐπικρίσεις. Στὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο τοῦ ἔλειψε ἡ ἐμπνευση πού ὄνειρεύθηκε καὶ πίστεψε, πού θὰ δημιουργοῦσε μεγάλα ἔργα, μὲ βαθύτερη ἐπίδρασι στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ τὴ γλωσσικὴ τῆς συνείδησι. Τὸ ἕφος του, σφυρνοπολιτικὸ καὶ ξένο στοὺς Παλιοελλαδιτες, μὴ καὶ συχνὰ μὲ κατὰ προσωπικώτερα δικό του, γίνονταν φορὲς φορὲς, μ' ὅλα τ' ἄλλα του χαρίσματα, ἀντιπαθητικὸ ἢ ἀκαλαίσθητο. Καὶ ἦταν ἀκόμη μὲ τὸ παραπάνω ἀπλό, κουβεντιασὸ, ὅπως, νομίζω, τὸ χαρακτηριστὸς ὁ ἴδιος, γιὰ νὰ μᾶς γίνῃ πρότυπο σὲ λόγο μὲ συνθετικὴ σκέψι. Ἐτσι δὲν μπορούσε νὰ γενίση μὲ ὀλόκληρη τὴν προσωπικότητά του τὴ θέση πού τὸν ἔφραξε ἡ πνευματικὴ μας ἱστορία καὶ ἀκόμη, ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια, κατῶρθωνε νὰ στεριωθῇ ἐγκάρδιες προσωπικὲς συμπάθειες πού εἶχε ἀποκτήσει καὶ πού τὶς ἀξίσε γιὰ ἡ, τα μεγάλο κατῶρθωσε.

Καθὼς τονίστηκε παραπάνω, ὁ Ψυχάρης ἔμεινε σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ πιστὸς σὲ τὶς ἰδίες ιδέες πού μᾶς τὸν πρωτογνωρίσαν, βαθαίνοντας μόνο αὐστηρότερα τὴν ἐννοια τῶν «κανόνων» του, χωρὶς νὰ δείξῃ πὼς ἀνανεώνεται. Συνηθισαμε καὶ ἡμεῖς νὰ τὸν βλέπομε ἔτσι μονοκόμματο, πού νὰ μὴν μπορῇ ν' ἀλλάξῃ, καὶ ἴσως νὰ μᾶς εἶχε ἐνοχλήσει αὐτὸ ἂν γίνονταν, ἂν ἀλήθεια ἄλλαξε μιὰ φορὰ, ἂν τὸ μυαλό πού θεμελιώσε τὸ δημοτικισμὸ ἔπαυε ἔξαφνα νὰ πιστεύῃ στὸν κανόνα πού χάραξε, καὶ πού καὶ ἂν δὲν τὸν ἀκολουθοῦμε, μᾶς στάθηκε ὅμως ὁδηγός. Ἀκόμη καὶ ὅταν τὰ τελευταία χρόνια νεώτερος ὁ Ψυχάρης στὴν τὸσο συντηρητικὴ του ὀρθογραφία καὶ ἄρχισε νὰ γράφῃ μ' ἕνα μόνο τόνο καὶ χωρὶς πνεύματα, σὰ νὰ ἦταν αὐτὸ περιεργὸ καὶ οὔτε καὶ ὁ ἴδιος δὲν τὸ ἐπάρρασε παντοῦ.

Θυμοῦμαι ὅταν τὸν ξαναεἶδα ὕστερ' ἀπὸ χρόνια πάλι στὸ Παρίσι, καὶ μὲ τὴν παῖρα ζωῆς καὶ ἐργασίας ἀρκετῶν χρόνων στὴν Ἑλλάδα, ἀναζητοῦσα μὲ κάποια λαχτάρα τὴ σκέψι τοῦ

Δασκάλου πού ἀξιώθηκε νὰ γραφῆ τ' ὄνομά του στὴν ἱστορία, καὶ τοῦ μιλοῦσα γιὰ τὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα, ὅπως τὴν ἐβλεπε — ὅπως ἦταν. Εἶχα φανταστῆ πως ἦταν δυνατὸ νὰ τοῦ δοθοῦν ἀποδείξεις ξαναπροσφυγῆς σ' αὐτή. Ἦταν βέβαια καὶ τὰ χρόνια, καὶ περνοῦσαν ἀγύριστα. Μὰ τὰ ἐκφραστικὰ μάτια πού φωτίστηκαν μιὰ φορὰ ἀπὸ τὸ εὐαγγέλιο τοῦ «Ταξιδίου», τὰ ἴδια ἀκόμη καὶ πάντα ἀπὸ τὸ 1888, δὲν εἶχαν πιά τὴ δύναμη νὰ ἰδοῦν πως εἶχε καὶ ἄλλα καινούρια προσβλήματα, ζωντανέμενα ἴσα ἴσα ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιτυχία. Ἐφυγα μὲ τὴν ἐντύπωση πως ἔφυγε τοῦ Ψυχάρη ἡ πραγματικότητα. Ὁ πατέρας τοῦ δημοτικισμοῦ εἶχε περὶ ὅ,τι ἔπρεπε καὶ ὅ,τι μπορούσε, στὴν ἐποχὴ του. Σ' αὐτὴ μέσα ζοῦσε ἀκόμη.

Μιὰ ἄλλη φορὰ, ἀργότερα, δελχτικὸς ὁ Ψυχάρης δισταχικότερος ἄμα τοῦ ἐξήγησα πόσο ἀνεφάρμοστη εἶναι ἡ συμμόρφωση τῶσων συμφωνικῶν συμπλεγμάτων στὶς λόγιες λέξεις, ὅπως τὴν ἀπαιτοῦσε (λ. χ. π. : φ. κτλ.). Σὰ νὰ κλονίστηκε. Καὶ ἀπόρησα κι ἐγώ: Τότε, εἶπε, νὰ τὰ δεχτοῦμε γιὰ τὴν ὄρα, σὺν ἐξαίρεση.

Τέτοια ὅμως ἀπόφαση, γιὰ τόσο βασικὴ ἀλλαγὴ τοῦ γλωσσικοῦ συστήματος — γιὰτὶ τὸ κύριο ἦταν ἡ ἀναίθεσή τους, προσωρινή ἢ ὄχι, ποὺς τὸ ξέρει πάντα, καὶ ὄχι ἡ ἐξίτηση — δὲν μπορούσε πιά νὰ ριζώσῃ καὶ νὰ ὀρμιάσῃ. Καὶ ὅταν ἀργότερα ἐγινε γνωστή ἡ συνομιλία μὲ ἐκείνη πλάτυση, ἤρθε ξαφνικὰ γι' ἀπάντησιν ἀπὸ τὸ Παρίσι μιὰ ἀπὸ τὶς γνωστὲς ἐκείνες βλαίες καὶ συχνὰ χαριτωμένες προσωπικὲς πολεμικὲς, πού ἀνοιχθύνταν καὶ πού μπερδεύε, γιὰ νὰ χτυπήσῃ ἐκεῖνον τὸ βέβηλο, πού ἔκαμε τὸ λάθος νὰ ζητήσῃ ν' ἀλλάξῃ αὐτόθελα τὴν ἱστορικὴν πιά φυσιογνωμίαν τοῦ Δασκάλου. Ἦθελε νὰ μείνῃ καὶ νὰ φύγῃ καθὼς τὸν ξέραμε ἄλλοι, φίλοι καὶ ἐχθροί, πιστὸς στὴ γραμματικὴ πού χάραξε, πιστὸς στὴ γραμμὴ τῆς ζωῆς του.

* * *

Τὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων 40 χρόνων ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ψυχάρη μπορούμε νὰ τὴν ὀνομάσωμε ἐποχὴ τῆς ὀρμῆς καὶ ἀνησυχίας (Sturm und Drang) τοῦ δημοτικισμοῦ. Μέσα σὲ ζύμωση ἀρκετὰ πολεμικὴ ἀναεώνεται σιγὰ σιγὰ ἡ γλωσσικὴ συνείδησις τῆς κοινωνίας καὶ μεταστρέφεται τὸ γλωσσικὸ τῆς ἰδανικό. Οἱ μεγάλες ἀντιθέσεις χάνονται στὸ τέλος (δὲν πρόκειται γιὰ τοῦς καθυστερημένους καὶ ἀπελθεῖς τοῦ αὐστηροῦ ἀρχαϊσμοῦ) τὰ ριζοσπαστικότερα δημοτικιστικὰ ἢ κοινωνικὰ στοιχεῖα καθορμίζονται σὲ ἄλλα κοινωνικὰ ὄντια ἢ παραρτιζομένη δημοτικὴ κἀρνη ἐθελωσιακὰ τῆ ἰδέης τῆς μέσα στὸ δημοτικὸ σχολεῖο οἱ γλωσσικοὶ ἀγῶνες πού κορυφώθηκαν σὲ διάφορα κινήματα ἀντιδραστικὰ, ξεθυμαίνον: «Ζήτημα γλωσσικὸ» εἶναι δύσκολο νὰ ξαναπιάσῃ.

Ὁ Ψυχάρης ἀνήκει κυρίως στὴν ὀρμητικὴ ἐποχὴ τῆς πρῶτης εἰκοσαετίας, τὴν ἐποχὴ τῆς «Ἰδέας». Ἐκεῖ εἶναι ριζωμένος ψυχικὰ τὴν κοινωνία ἐκείνη νοιώθει καὶ γιὰ κείνην γίνεται τὸ κήρυγμά του. Τὴν

ἐποχὴ αὐτή, πού ἀντιστοιχεῖ στὰ παιδικὰ χρόνια τοῦ νέου δέντρον πού ὑψώνεται περιήφανο, τὴ χαρακτηρίζει: Τολμηρὸ νεανικὸ ἀντίκρισμα τῶν γλωσσικῶν προβλημάτων καὶ ἡ πίστις πὺς ἡ νεοκαλλιέργητη γλῶσσα μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ καθιερωθῆ μὲ ὅλους τοὺς νόμους τῆς καθαρῆς λαϊκῆς γλώσσας. Κάποια ἀφέλεια στὴν ἐλπίδα καὶ πεποίθησι, πὺς μαζί μὲ τὴ γλωσσικὴ ἀλλαγὴ θὰ πετύχωμε οὐσιαστικώτερον ἀλλαγὴν στὴ διαμόρφωση τοῦ πολιτισμοῦ μας: πὺς ἢ ἀλλάξουν καὶ θὰ διορθωθοῦν ἔτσι στὴν Ἑλλάδα ὅλα τὰ στραβά ἢ πολλὰ τους.

Στὸ μεταξύ ἡ καλλιέργεια καὶ τὸ πρῶτον ἀπλοῦμα τῆς νέας κοινῆς γίνεται ἀφορμὴ ν' ἀρχίσῃ γύρω τῆς ἡ γλωσσικῆς μυθολογίας (πρῶτον πρῶτον τὸ νεόβγαλτο πρῶτον περιοδικὸ τῆς δημοτικῆς ἢ «Τέχνη» βαριτίζεται τάχα «Μαστοροσύνη») καὶ ξεσποῦν τὰ πρῶτα ἀντιδραστικὰ κινήματα. Μοιραῖα. Γιατὶ κοινωνία θρημμένη ἀπὸ πάντα μὲ τὴν ἀρχαία γραμματικὴ καὶ αὐτὴν ὑψώνοντας σὲ σύμβολο τοῦ ἔθνισμοῦ τῆς, ἦταν ἐτοιμὴ νὰ βρῆ «ὑπερβολὴ» καθε λέξι καὶ τύπος τῆς μητρικῆς γλώσσας πού δὲν εἶχε γραφῆ ὡς τότε. Γιατὶ ἀλήθεια, δὲ γράφομε ὡς μιλοῦμε, παρὰ ὅπως γράφουν οἱ ἄλλοι.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ νέα προσπάθεια χρειάζονται κάποια προθεσμίαν καιροῦ νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ δοκιμάσῃ πρακτικὰ τὴν ἰδέαν τῆς, πού δὲ στηρίζονταν σὲ ἀρχετὴ παράδοση, καὶ ἐκεῖ, μαζί μὲ τὸν ἀναπόφευγο δογματισμὸν ἦταν φυσικὸ, ὅπαδοὶ καὶ νεοφῶτιστοι, νὰ γράφουν καὶ τύπους πού μὲ τὸ δίκιο τους πειράζον. Αὐτὸ γίνεται μὲ λέξεις λόγιες πού συμμορφώνονται στὴ γραμματικὴ τῆς δημοτικῆς ἢ πού γιὰ λόγους ὄχι καὶ τόσο ἀπαράλειτους ἐξομαλύνονται φωνητικὰ (βι β λ ι ο π ο υ λ ε ι ο, π ρ ὀ χ ε ρ ο ς, π ε ρ ι κ ε φ α λ ι ἄ) καὶ ἀκόμη μὲ λέξεις λαϊκῆς: Χρησιμοποιῶνται κάποτε λέξεις ἀπαρχαιωμένες ἢ καὶ ἰδιωματικῆς (δυσκολογνώριστες συχνὰ ἀπὸ πρῖν, ἀφοῦ γράφονταν ἢ καθορμίζονταν). Ἀνακατώνονται τὰ ὄρια δημοτικισμοῦ καὶ χυδαῖσμοῦ (πὺς φανεροῦ ἄλλωστε τῶρα μὲ τὴ δημοτικὴ παρὰ πρῖν μὲ τὴν καθορμίζοντα) καὶ παραγνωρίζεται κάποιος ἐξευγενισμὸς κοινωνικὸς, πού τὸν ἐσυμπαρικολοῦθησε καὶ ἡ γλῶσσα (κα φ ε ν ἔ ς, χα β ἄ ς, δ α ὕ τ ο ς). Σχηματίζονται ἀπὸ μερικοὺς συστηματικώτερα (ὄχι ὅμως καὶ τὸν Ψυχάρη) νέες λέξεις (π ε φ τ ἄ σ τ ε ρ ο), ὄχι ἄλλωστε πάντοτε κακῆς. Ἐξακολουθεῖ νὰ πιστεύεται, γιὰ τὴ δημοτικὴ πού πρωτογράφεται, ὅ,τι εἶχε διακηρύξει μιὰ φορὰ γιὰ τὴν καθορμίζοντά του ὁ Κόντος μὲ συνήγορο τὸ Χατζιδάκι, πὺς γιὰ χάριν τῆς γραμματικῆς εἶναι ἀνάγκη νὰ δεχτοῦμε καὶ τύπους πού δὲ μᾶς ἐρχονται στὸ (χάλασμένο) γλωσσικὸ μας αἴσθημα.

Στὴ δεύτερη εἰκοσαετία, ἐνῶ πρόκοβει ἡ καλλιέργεια τῆς δημοτικῆς, ἡ προσοχὴ στρέφεται ἀπὸ τὴ λογοτεχνία στὴν παιδείαν προπάντων καὶ κορυφώνεται ὁ ἀγῶνας μὲ τὴ σχολικὴ καθιέρωση τῆς μητρικῆς γλώσσας. Κι' ἔχομε μιὰ ἐμβάθυνση τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ γενικώτερης σημασίας τοῦ δημοτικισμοῦ. Τῶρα εἶναι πού πρω-

τογράφεται καὶ ἡ λέξις δημοτικισμός. Ἡ μεταρρυθμιστικὴ ζύμωση συνεχίζεται γύρω ἀπὸ τ' ὄνομα τοῦ Ψυχάρη, συνεχίζοντας ἰδέες καὶ γραμμῆς τοῦ «Ταξιδίου» ἢ πού βγαίνουν ἀπὸ κείνο. Ἀλλὰ σιγὰ σιγὰ τὰ ὄρια τῆς «ἰδέας» χάνονται, καὶ ὅσο γιὰ τὸ γραμματικὸ μέρος, οἱ δισταγμοὶ καὶ οἱ πρακτικῆς ἐπιφυλάξεις τῶν περισσότερο φίλων τῆς νέας κοινῆς κρυσταλλώνονται σὲ κάπως διαφορετικὴ βάση. Πολλοὶ μένουν πὺς πιστοὶ στὴν ὀρθοδοξίαν, ἰδίως ὅσοι παίρνουν τῶρα καὶ στὸν κοινωνικὸν ἀγῶνα θέση.

Στὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα πρωτοστατοῦν τῶρα ἀποκλειστικώτερα ὅσοι δροῦν μέσα στὴν Ἑλλάδα. Εἶναι καὶ ἡ ἐποχὴ ὕστερ' ἀπὸ τὸ Γουδὶ ὅπου κοινωνικῆς, πολεμικῆς καὶ πολιτικῆς ζυμώσεις σπρώχνουν τὸ νεορὸ ἔθνος ν' ἀντικριξῆ ἀμεσώτερα τὴ ζωὴν του καὶ τὰ προβλήματα τῆς. Ἡ πίστις στὴν κεντοδυναμίαν τοῦ γλωσσικοῦ ξαναγινοῦντο παραμερίζει ἐμπρός στὴ συνείδησιν πὺς ἡ ζωντανὴ γλῶσσα, γιὰ πολλὰ ἀπαραιτήτῃ προϋπόθεσιν, θὰ καθιερωθῆ καὶ θὰ διαμορφωθῆ εὐκολώτερα ὅσο δίνεται μὲ αὐτὴν εὐκαιρία νὰ ἐκφραστοῦν ζυμωμένες δημογραφικῆς δυνάμεις καὶ ὅσο οὐσιαστικώτερον εἶναι τὸ περιεχόμενον πού θὰ διατυπωθῆ στὴν καινούρια γλωσσικὴ μορφή: ὅσο αὐτὴ θὰ συναυξάνεται μὲ κείνο, θὰ εὐχὴ δουλεμένο καὶ θὰ τὸ συμβολίζῃ. Καὶ ὅσο προκόβει ἡ δημοτικὴ καὶ κερδίζει, τόσο καθαρώτερον φαίνονται οἱ δυσκολίες πού μένει νὰ νικηθοῦν καὶ ἡ μεγάλη ἐργασία πού ἀπομένει, γιὰ νὰ ἐκφράσῃ ἡ κοινὴ ἔθνικὴ γλῶσσα ἕνα νεοελληνικὸν πολιτισμὸν.

Τὸ γλωσσικὸ πρόγραμμα πού ἐσκαθαρίζεται, στὴν βάση πάντοτε τῆς δημοτικῆς καὶ σύμφωνα ἄλλωστε μὲ τὴ λογοτεχνικὴ χρῆσιν, ἀντικρῖζει τὶς φραστικῆς δυσκολίες μὲ λιγώτερον ἀπλὸν τρόπο, ἀλλὰ πὺς σύμφωνα μὲ τὶς γλωσσικῆς ἀνάγκες καὶ τὸ γλωσσικὸ μας αἴσθημα (ἀνεπηρέαστα φυσικὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαϊστικὴν πρόληψιν). Ἔτσι, ἐνῶ στὸ λεξιλόγιον ἀποφεύγονται ὅσα λάθη ἐγίναν παλιότερα, στὴ φωνητικὴ καὶ ἰδιαιτέρως στὸ ζήτημα τῶν συμφωνικῶν συμπλεγμάτων καθορίζεται βάση σημαντικὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Ψυχάρη, καὶ στὸ τυπικὸ οἱ σχηματισμοὶ τῆς δημοτικῆς συμπληροῦνται μὲ μερικοὺς ἀπαραιτήτους λόγους τύπους (συγγραφεῖς, προβλήματα).

Τὸ γραμματικὸ αὐτὸ σύστημα ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Ψυχάρη σὲ σημεία πού νόμισε ἐκεῖνος σημαντικὰ καὶ βρῆκε γι' αὐτὸ συχνὰ εὐκαιρίας νὰ πολεμήσῃ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς «μῆσης» γλώσσας χωρὶς γραμματικὴν, πού χωρὶς ὅστος πολεμικὴ ἀποσχίστηκαν ἀπὸ κείνον πού τοὺς στάθηκε Ὀδηγητῆς. Βγαλμένο ὅμως ἀπὸ ὀρισμένους ἀνάγκες τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς καὶ ἱστορίας, φύλαξε, νομίζω, τὴν ἀλήθειαν πού ἐκρυβε τὸ κήρυγμά του καὶ πού μένει ὡς σήμερον ἀπολυτρωτικὴ καὶ γόνιμη, — τὴν ἀνάγκη νὰ θεμελιωθῆ ἡ γραπτὴ γλῶσσα στὴ λαϊκὴ, τὴν ἀνάγκη γραμματικῆς μὲ ἀντικειμενικὴν βάση.

* * *

Δὲ θὰ ἦταν σωστὸ νὰ κλείσῃ ὁ λόγος γιὰ τὸν Ψυχάρη, χωρὶς νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἠθικὴν του

φυσιογνωμίαν — κατὶ πού σπάνια παρουσιάστηκε ὁμοία στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῆς νέας Ἑλλάδας — πρώτη σὲς ἀρετῆς πού βοήθησαν γὰ στερεωθῆ τὸ ἔργο του. «Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀνώτατος σκοπὸς στὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν...» (1886). «Ἡ ἀλήθεια δὲ μείνη ἀλήθεια... Γιὰ νὰ ὑπάρχῃ, δὲν ἔχει ἀνάγκη μῆτε νὰ τὴ βλέπομε, μῆτε μάλιστα νὰ ξέρουμε τὴν ὑπαρξὴν τῆς. Ἡ ἀλήθεια κάποτε μοιάζει μὲ τ' ἀστέρια τὰ μακρινὰ πού δὲ φαίνονται μέσα στὸν οὐρανόν, μὲ ὅστος λάμπουνε ὀλομόναχον κι ἄς μὴν τὰ βλέπῃ κανένας!» (1888).

Τὴν ἀλήθειαν πού ἐνίωσε μιὰ φορὰ τὴν εἶπε παστρικά, ἐπίμονα καὶ ἀφοβα, ὅπως τὴν ἐβλεπε καὶ τὴν πίστευε, σὲ ὀλόκληρη τὴ ζωὴν του καὶ σὲ κάθε περίστασιν, ἀδιάφορος στὴν εἰρονομία καὶ τὸ διασυρμό, σὲς μικρόπρεπες, πρόστυχες καὶ κακόπιστες πολεμικῆς καὶ συκοφαντικῆς, σὲς μῶρες καὶ τ' ἀναθέματα πού σίχωσε, τὶς πρώτες ἰδίως δεκαετίες, τ' ὄνομά του σὲ κοινωνία πού τὸν εἶδε σὺν ἐχθρῶ τῆς καὶ δὲν μπορούσε ἢ δὲν ἤθελε νὰ τὸν καταλάβῃ. Μὲ τὸ νὰ ζῆ βέβαια στὸ ἐξωτερικὸν τοῦ γίνονταν αὐτὸ εὐκολώτερον. Ἀλλὰ καὶ ὅς ἄλλος δὲ θὰ πικραίνονταν καὶ δὲ θὰ ἔχανε τὴν ἰσορρομίαν; Μὲ ὄρμη ὅστος νεανικὴ ὡς τὸ τέλος, πού τοῦ ἔκοψαν τὸ πόδι, τότε μὲ χαμόγελο μεθυγραφικὸ καὶ τότε μὲ τσιουχτερό μαστίγιον, μὲ πεποιθῆσιν πάντοτε στὴν ἀναγκαῖότητα καὶ στὴ σπουδαιότητα τοῦ ἔργου πού καταπλάστικε, τὸ συνέχιζε καὶ τὸ συμπλήρωνε ὅσο μπορούσε, ἀφιερώνοντας ὅλο καὶ πὺς ἀποκλειστικὰ τὴν ἐπιστημονικὴν του ἐνέργειαν γιὰ νὰ διαφωτίσῃ, νὰ ἐξυψώσῃ καὶ νὰ κανονίσῃ τὴν ἀθάνατη γλῶσσα στὴν νέα τῆς μορφή, σὰ νὰ μὴν εἶχε γίνῃ τίποτε, σὰ νὰ ἦταν τὸ πρῶτον ἀποφασισμένο ἀπ' ὅλους, σὰ νὰ εἶχε ἐμπρός του τὴν αἰωνιότητα. Θὰ δελχόνταν ἀκόμη μεγαλύτερος, ἂν δὲν εἶχε μικροὺς ἀντιπάλους. Ἀλλὰ ἡ ρετσινὰ καὶ τ' ὄνειδος τοῦ μαλλιαρισμοῦ τοῦ θὰ τοῦ καταλογιστοῦν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν γι' ἀρετὴν καὶ τιμὴν. Τοῦ τὸ ἀναγνώρισαν ἤδη ὅσο ζοῦσε οἱ λογοτέχνες ὅλοι πού συνάχτηκαν στὸ σάλπισμά του, οἱ νέοι πού ἐμπνέονταν ἀπ' αὐτὸν ἕνα ἔθνηκοινωνικὸ ἰδανικὸν κι ἐβλεπαν στὸν Ψυχάρη μιὰ ἠθικὴν ἀρχὴν κι ἕνα σύμβολο σὲ ἀγῶνα, πού ἄσχετα ἀκόμη μὲ τὶς ἐπιτυχίες του, ζύπνησε ἀγωνιστῆς καὶ φανέρωσε χαρὰ κτήρες. Καὶ μένει κληρονομία τοῦ Ψυχάρη, μαζί μὲ τὸ ἔργο του, πού γιὰ καιρὸν θὰ τὸ μελετοῦν ὅσοι θὰ θελήσουν νὰ γράψουν σωστά τὴν νέα κοινὴ γλῶσσαν (ἢ «Ἀπολογία» του παίρνει ἔδω τὴν πρώτη θέσιν), τὸ ἰδανικὸ τῆς «Ἰδέας» του μὲ τὸ πλάτεμα πού πήρε, ὡς σήμερον ζωντανὸ καὶ ἄξιο νὰ ἠρώσῃ ἐκείνους πού θὰ τοῦ γίνουν ἐργάτες.

Καὶ τῶρα πού ἔφυγε ὁ Ψυχάρης ἀπ' αὐτὴν τὴ ζωὴν, ὅσοι πιστεύομε στὸ ἔργο του ἔχομε νὰ θυμηθοῦμε εὐγνώμονα τὴν προσπάθειαν του, ξεχνώντας τὰ λίγα ἢ τὰ πολλὰ πού γελάστηκε, ἢ ὅσα νομίζομε ἐμεῖς πως γελάστηκε. «Ἐἶχα προαίρεσιν καλὴν», λέει στὸ «Ταξίδι» του ὁ ἴδιος προφητικὰ στὸν αὐριανὸ ποιητὴν, καθὼς μᾶς τὸ

θύμισε τελευταία ένας κριτικός», «και δὲν πέ-
τυχα σὺν πού θά πετύχης. Ἄς φραγοῦν οἱ κα-
λύτεροί του νὰ τὸ ἐπιχειρήσουν. Ἐκαμε δὲ, τι
ἦταν στὸ χέρι του.

Τὸ μόνο πού ἀφήνομε σβήνοντας ἀπὸ τὴ
ζωή, εἶπε κάποιος ὁ πεθερὸς τοῦ Ψυχάρη, ὁ Re-
nan, εἶναι ἡ θύμισή μας σὲ κείνους πού μᾶς ἀ-
γάπησαν· και εἶναι και αὐτὸ πολὺ γιὰ ἕνα θνητό.

Ὁ Ψυχάρης ἀφήνει τὴν ἀνάμνησή του στὴν
πνευματικὴ ἱστορία τῆς νέας Ἑλλάδας. Ἀλλὰ
καὶ περισσότερο ἀκόμη, βοήθησε τοὺς νέους
Ἕλληνες νὰ πλατύνουν, καθὼς εἶπε ὁ ἴδιος,
τὰ πνευματικὰ τους σύνορα, νὰ σεβαστοῦν τὴν
ἐπιταύ τους και νὰ γράψουν τὴ μερική τους

γλώσσα. Ὅσο θὰ ὑπάρχουν στὴ ζωὴ Ἕλληνες
πού θὰ τὴ μιλοῦν και θὰ τὴ γράφουν με ἀγάπη,
θὰ ζῆ ὁ Ψυχάρης μαζί της, σὺν ἑνὸς ἀπὸ ἐκεί-
νους πού ἐργάστηκαν γιὰ νὰ τὴν ὑψώσουν. Και
ἂν ἡ ἀνάμνησι μείνῃ ζωντανὴ στὴ συνείδηση
τῶν ἐρχόμενων γενεῶν, τότε δίχως ἄλλο θὰ τοῦ
στήσουν, καθὼς τὸ ζήτησε μιὰ φορά στὰ καλιό-
τερα χρόνια τοῦ δημοτισμοῦ, ἕνας φίλος τῆς
Ἑλλάδας, ὁ K. Kumbachier, τὸ ἀγαλμα του.
Ὅχι γιὰ νὰ τιμήσουν ἐκεῖνον πού δὲν τὸ χρειά-
ζεται πιά, παρὰ γιὰ νὰ συμβολίσουν τὴ γλωσ-
σικὴ ἁρμονία πού θὰ βασιλεύῃ πιά στὴν ἑλλη-
νισμό.

Ἐύχομαι ἡ μέρα αὐτὴ νὰ μὴν ἀργήσῃ.

ΜΑΝΟΛΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ

Πέθανε λοιπὸν ὁ Δάσκαλος τῆς σήμερα
διανοούμενης Ἑλλάδας μας, πού ἂν δὲν εἶ-
ταν ἐγωΐστρα, ὅσο δὲν πρέπει, ἂν δηλ. εἶταν
ὅσο χρειάζεται πολιτισμένη, (θὰ τόμολογοῦσε
πὼς ἀφτὸς μονάχος εἶναι ὁ ἀρχηγὸς κι' ὁ
τελειωτὴς τῆς ὑπόθεσης, πού τὴν ἀπασχο-
λοῦσε ἀπὸ τόσους αἰῶνες, γιατί, ἂν δὲν εἶταν
ἀφτὸς, ὅλοι μας ὥστα σήμερα θὰ γράφαμε
λίγο πολὺ τὴν καθαρῆς και θὰ περιφρο-
νοῦσαμε τὴ δημοτικὴ ὡς βάρβαρη και χυ-
δαία. Εἶναι νὰ θαμᾶξαι κανεὶς τὴν ἐπιμονὴ
ἀφτῶν τοῦ ἀνθρώπου ἴσα με τὰ τελευ-
ταία του, τὴν ἀγάπη πού αἰστανότανε γιὰ
τὴν Ἑλλάδα και γιὰ ὅσους γράφανε τὴ
γλώσσα τῆς τῆς σημερινῆς. Κεπειδῆς ἤξαιρε
πὼς ἡ ζωὴ του δὲ θὰ εἶναι ἀναιῶνια, φρόν-
τισε νὰ παρατείνει τὸ φῶς ἀνάμεσα στοὺς
διανοούμενους τῆς Ἑλλάδας χαρίζοντάς τῆς
τὴ βιβλιοθήκη του. Ἡ βιβλιοθήκη ἀφτῆ δὲν
εἶναι βέβαια τοῦ Renan, ὅπως εἶπανε πολὺ
Ρωμιοί, πού τὰ ξαίρουν ὅλα και μᾶς τὰ γρά-
φουν και τὰ μαθαίνουμε κέμετς. Ἡ βιβλιοθή-
κη ἀφτῆ εἶναι χτῆμα τοῦ Ψυχάρη και κο-
στᾶρει ἕνα ἑκατομμύριο φράγκα, ἀλλὰ ἐπει-
δὴ νόμος γαλλικὸς δὲν ἐπιτρέπει νὰ δωρηθεῖ
σὲ ξένο Κράτος ἀπὸ Γάλλο ὑπῆκοο δικό του
χτῆμα, ἀναγκάστηκε νὰ τὴν πουλήσῃ τοῦ
μακαρίτη τοῦ Μπενάκη, μόνο γιὰ 150 χι-
λιάδες φράγκα πού μπροστὰ στὴν ἀξία τῆς
τὴν πραγματικὴ 150,000 φράγκων εἶναι ποσὸ
ἀστείο. Ὡστόσο οἱ τόκοι τους και ἡ σύνταξη
τοῦ δασκάλου θὰ φτάνανε γιὰ νὰ ζεῖ ὅπως-
δήποτε φτωχικὰ μέσα στὸ Παρίσι. Ὁ ἴδιος

ὁ Ψυχάρης μοῦ ἔγραψε πὼς εἶτανε φτωχός,
γιατὶ τὴν περιουσία τοῦ παποῦ του, πού δὲν
εἶτανε λίγη, τὴν καταχράστηκαν τὰ ξαδέρ-
φια του. Φαίνεται ὅμως πὼς τελευταία κέρ-
δισε ἕνα μέρος τῆς στὴ Ρουμανία, γιατί ἔ-
γραψε στοὺς διαχειριστὲς τῆς βιβλιοθήκης
του, πὼς θὰ τοὺς στείλει και τὰ ἐξῆς βιβλία:

- 1) Πατρολογία Migne Ἑλληνικὴ και Λα-
τινικὴ τόμους 389) καλοδεμένους, δηλ. ἑλ-
τὴν Πατρολογία.
- 2) Corpus inscriptionum latinorum τό-
μους 15 in Folio,
- 3) Acta Sanctorum τόμους 67 in Folio.
- 4) Revue des deux Mondes σῆμα δλά-
κερο, χωρὶς νὰ τοῦ λείπει κανένα φυλλάδιο.
- 5) Ἐρασμο τόμους 11, τὴν καλύτερη ἐκ-
δοση.
- 6) Murray English Lexicon τόμους
7—11.

7) Paul Willamov. Ὅσα βρεθῆκανε ὑ-
στερα ἀπὸ τὸν πόλεμο.

8) Encyclop Britanica τόμους 16.

9) Περιοδικὸ Glotta τόμους 16.

Ἐξὸν ἀπ' ἀφτὰ εἶτανε νὰ στείλει στὴ βι-
βλιοθήκη του και μιὰ δωρεὰ ἀπὸ 1,500,000
δραχ. πού ἀπ' τὸν τόκο τους νὰ βιβλιοδε-
τοῦνται, ὅσα ἄδεται ὑπάρχουν στὴ βιβλιοθήκη
και νὰγοράζονται, ὅσα θὰ χρειάζονται κατὰ
καιρὸ.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ψυχάρη εἶναι μονα-
δικὴ σὲ βιβλία σπάνια γιὰ κείνους πού κατα-
γίνονται με τὴν ἐπιστήμη και με τὴ γλώσσα
τὴν Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὰ προσημιακά χρόνια

ἴσα με σήμερα με τίς κατὰ καιρὸ ντοπιολα-
λιές τῆς και με τίς σημερινές ἀκόμα, πού
ἐνεκα τὸ διωγμὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴ Μι-
κρὰ Ἀσία χάθηκαν πολλές ἀπ' ἀφτές. Ἡ
βιβλιοθήκη τοῦ Ψυχάρη περιέχει ὅλες τίς
πηγές, ὅλα τὰ κείμενα, ὅλα τὰ ντοκουμέντα,
πού ξηγοῦνε πὼς γεννήθηκε ὁ ἀρχαῖος δια-
νοούμενος Ἑλληνισμός, πού μᾶς εἶδειξε τὴν
πνευματικὴ ὑπεροχὴ τοῦ λαοῦ ἀφτῶν, και
γιὰ νὰ τὸν καταλάβει κανεὶς καλά, πρέπει
νὰ καταλάβει τὴ σημερινὴ μας Ἑλλάδα.

Τὸ Κράτος πού διεφτύνει ἀφτὴ τὴν Ἑλ-
λάδα ὥστα τώρα τουλάχιστο δὲν τὴν κατὰ-
λαβε, παρὰ κατέλαβε μόνο τοὺς δασκάλους,
ἡ καλύτερα νὰ ποῦμε τοὺς λογιώτατους, πού-
ναι ἐχθροὶ κάθε ζωῆς και κάθε φανερώματος
Ἑλληνικοῦ. Κεπειδῆς ὁ Ψυχάρης εἶναι τὸ
μεγαλύτερο φάνισμα ἀφτῆς τῆς ζωῆς, εἶτανε
μισητὸς κι' ἀπ' τοὺς λογιώτατους κι' ἀπ' τὸ
Κράτος. Και πὼς ἀλήθεια λέω, φαίνεται ἀπὸ
τὴν ὀνομασία πού δώκανε ἐπίσημα στὴ βι-
βλιοθήκη τοῦ Ψυχάρη. Τιμήσανε δηλ. τοὺς
τοίχους τοὺς ἀφτειαστους ἀκόμα, κι' ὄχι τὸ
περιεχόμενό τῆς. Διάβασα κάπου πὼς ὁ Ψυ-
χάρης ὁ ζοῦσε στὴν Ἑλλάδα, θάτανε γιὰ
μᾶς καλύτερα. Γελιοῦνται ὅσοι τὰ βλέπουν
εἶται τὰ πράματα. ἴσα ἴσα ὁ Ψυχάρης στά-
θηκε ἀγωνιστὴς και πολεμιστὴς γιὰ τὴ γλώσ-
σα μας, γιατί ζοῦσε στὸ ἐξωτερικό. Ἄ ζοῦσε
ἐδῶ, θάπογοητέδουσαν και θὰ σώπαινε ἀπὸ
καιρὸ, και τὸ ἔργο του θάμενε ἀτέλειωτο,
ὅπως ἔμεινε τοῦ Βηλαρά και τοῦ Σολωμοῦ.
ἴσως μάλιστα θάναγκαζοῦντανε νὰ γράφει
και στὴν καθαρῆς, γιὰ νὰ ζήσει, ὅπως
ἀναγκαστήκαμε λίγο πολὺ ὅλοι μας ἐμεῖς οἱ
ἄλλοι, πού τότε νιώσαμε κατὰθθα και τότε
πιστέψαμε ὀλοκληρωτικά, και ὅμως γράφα-
με τὴν καθαρῆς, γιατί εἶται τὸθελε τὸ
Κράτος, πού μᾶς εἶχε ὑπαλλήλους, ἡ εἶται
τὸθελεν οἱ χρηματοδότες μας ἀγοράζοντας
τὴν πέννα μας, γιὰ νὰχοῦνε μεγαλύτερη κυ-
κλοφορία τὰ ἔργα πού τυπώνανε. Κεπειδῆς
ἔχομε παραδείγματα Ἑλλήνων, πού μὴν
ὑποφέροντας τὸ ἐδῶ περιβάλλον, φύγανε στὸ
ἐξωτερικό κι' ἀναδείχτηκαν ἐκεῖ μεγάλοι γρά-
φοντας τὴν ξένη γλώσσα τοῦ τόπου πού πή-
γανε, εἶναι νὰ θαμᾶξαι κανεὶς τὴν ἀγάπη τοῦ
Ψυχάρη γιὰ τὴν Ἑλλάδα και γιὰ τὴν γλώσ-
σα τῆς, πού ἐνῶ ἀβίαστα βρέθηκε στὰ ξένα
κῆξαιρε τὴ στρωμένη τῶν Ἑλλήνων γλώσσα
κῆμαθε κι' ἄλλες Ἑυρωπαϊκές, ὥστόσο ἐπέ-

μεινε νὰ στρώσει και τὴ δική μας σὺν τὴν
γαλλικὴ και κόνοντας στρωμένη, δηλ. πολι-
τισμένη, τὴν ἑθνική μας γλώσσα νὰ πολιτί-
σει μᾶφτῆν και τὸ ἔθνος πού τὴν εἶχε.
Ὅλα τοῦτα ὅμως τᾶκανε, γιατί ὁ Ψυχάρης
εἶτανε φυσικὰ ἐπαναστάτης και τότε βοή-
θησε ἡ ζωὴ του στὸ ἐξωτερικό νὰ κρατήσῃ
ὡς τὸ τέλος τῆς μεγάλης ζωῆς του τὴν ἐ-
παναστάτη πού ἀνάγκασε ἀκόμα και τοὺς
ἐχθροὺς του νὰ τὸν ἐχτιμήσουν, «ἴσασιν γὰρ
καὶ πολέμοι ἀνδρὸς ἀρετῶν τιμῶν». Κι' ἂν
πεθάνουμε ὅλοι ἐμεῖς πού τότε νιώσαμε και
τότε μιμηθήκαμε, ὁ Ψυχάρης ὅμως δὲ θὰ
πεθάνει, γιατί τὸ ἔργο του εἶναι γεμᾶτο ἀπὸ
ἐντιμότητα και εὐλιχρῖνεια, πού κανεὶς μας
δὲν τὴν ἔχει, σὺν ἀφτῶν, ἴσως γιατί ζεῖ μέ-
σα στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ ἀφτὸς τὴν εἶχε πολὺ
βέβαια γιατί ζοῦσε στὸ ἐξωτερικό. Ἀκόμα
ἡ ἐπιβολὴ του ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό εἶτανε με-
γαλύτερη σέμας, γιατί εἶναι φυσικὸ τῶν μι-
κρῶν και μὴ ἀναπτυγμένων ἔθνῶν νὰ θαμᾶ-
ζου περισσότερο ὅσα τοὺς ἐρχονται ἀπ'
ὄξω, ἀκόμα κι' ὅταν δὲν εἶναι ἀξία θαμα-
σμοῦ, πόσο μᾶλλον νὰ μὴ θαμᾶζει κανεὶς τὸ
ἔργο τοῦ Ψυχάρη, πού ὄχι μόνο μᾶς ἤρχουν-
ταν ἀπ' ὄξω, μὰ εἶναι και ἀξιοθάμαχο ἀπ'
ὄλο τὸν κόσμον και ἀξιολίμητο ἀπὸ τοὺς Ἑλ-
ληνες, πού δυστυχῶς πολλοὶ δὲν τότε νιώσανε
ἀκόμα, κέτοι πελαγοδρομεῖ τὸ Κράτος μας,
τὸ ἔθνος μας, ἡ παιδεία του, ἡ φιλολογία
του, κι' ὄλη ἡ πνευματικὴ του κίνηση. Γιατὶ
δὲν μπορεῖ νὰρνηθεῖ κανένας, πὼς οἱ ἐπι-
στήμονες κι' οἱ φιλόλογοι, πού τότε νιώσανε,
ἐκεῖνοι εἶναι οἱ καλύτεροι, και μάλιστα ὅσο
περισσότερο τὸν ἔχοῦνε νιώσει, τόσο πὼς κα-
λοὶ εἶναι. Ἵπάρχουν μερικοί, πού νομίζον-
τας, πὼς οἱ ἐποχὲς κόνουν τοὺς ἀνθρώπους,
λένε πὼς ὁ Ψυχάρης κατὰ τύχη βρέθηκε
τὸν καιρὸ πού ἔπρεπε και πὼς μπορούσε
νὰναι και κάθε ἄλλος στὴ θέση του. Ἀφτὰ
τὰ λένε προπάντων οἱ νεαροί, γιατί βρεθῆ-
κανε με λυμένο ὀπωσδήποτε τὸ ζήτημα. Ἄ
ζοῦσαν ὅμως, ὅταν πρωτοβγήκε ὁ Ψυχάρης,
θὰ εἶχαν ἄλλη ἰδέα· ἐδῶ μέσ' στὴν Ἑλλάδα
δυὸ-τρεις μόνο παίνεσαν τὸν Ψυχάρη και
κεῖνοι στὴν καθαρῆς και θεωρητικά, μὰ
μήτε ἀφτοὶ δὲν ἀκολουθήσανε πραχτικά τίς
ἰδέες του. Μόνον δύο τὸν ἀκολουθήσανε πι-
στά και ἐκεῖνοι ζοῦσανε στὸ ἐξωτερικό. Οἱ
δασκάλοι—και ποῖος δὲν εἶταν τότε μέσ' στὴν
Ἑλλάδα μας δάσκαλος! — πού εἶταν συ-

νηθισμένοι να βλέπουμε γραμμένη την καθρέφουσα, στην αρχή το πήρανε για άστειο και το κορόιδοψυ. Ύστερα όμως άρχισε το άγριο βρισίδι και οι φοβέρες των δασκάλων, που οι σημερινοί δεν τις άκουσαν και θαρρούν, πώς είτανε τὰ πράγματα πάντοτε έτσι είρηγικά. "Ας είναι δά. "Εγώ πάντα ειμαι της ιδέας, πώς ο Ψυχάρης δημιούργησε την εποχή του, κι όλοι έμαίς, είσε τὸ θέλουμε είτε όχι, είμαστε μαθητάδες του.

Ο Ψυχάρης είτανε από τους μεγάλους κατεχόμενους, όπως ο Σωκράτης, ο Μπαίρων, ο Σέλεϋ, κι ακόμα ο Μ. "Αλέξανδρος, ο Ναπολέων κ.λ.π. Είναι λοιπόν γελοίο να καθούμαστε να γυρέδουμε από τον Ψυχάρη

ἀκριβολογημένη λογική στα καθέκαστα. "Αφτός γεννήθηκε για να λύσει τελειωτικά κι ολοκληρωτικά τὸ Νεοελληνικό γλωσσικό πρόβλημα, κέγινε γιάφτὸ και μόνο τέλειος γλωσσολόγος, τέλειος λογοτέχνης, τέλειος πολεμιστής, κέπειδὴ ἀφτὸ χρειαζότανε περισσότερο ἀπ' όλα τάλλα, έμεινε σόλη τὴ ζωὴ του πολεμιστής υπέροχος, που μάς κάνει και άπορούμε γιάφτὴ του τὴν ιδιότητα, γιατί μιάφτὴ προπάντων ανάπτυξε διάπλατα τὸ ζήτημα και τόλυνε καθὼς πρέπει. Τώρα, αν στην Ελλάδα δεν παραδέχονται τὰ σοκμάς είπε ἀφτὸς για τὸ ζήτημα, θά πει πὼς είμαστε ακόμα πολὺ "Ανατολίτες και λίγο άναπτυγμένοι.

Μ. ΦΙΛΗΝΤΑΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΤΗΣ ΕΚ ΓΕΝΕΤΗΣ

Αγαπητέ φίλε κ. Ξενόπουλε,

Ζητάτε την «πολύτιμη γνώμη μου» για τὸ έργο του Ψυχάρη. Δεν μπορώ να σας την άρνηθῶ. Δεν είναι ούτε πολύτιμη, ούτε πολὺ άρμόδια, αλλά είναι γνώμη ειλικρινής και δεν νομίζω πὼς έχω δικαίωμα να την κρύψω.

Δεν έχω και δεν μπορώ να έχω γνώμη για τὴ φιλολογική άξία του έργου του Ψυχάρη, ούτε του γαλλικού ούτε του ελληνικού. Έχουν άξία μεγάλη, είναι άριστουργήματα έκείνα που έγραψε, δεν ξέρω. Δεν είμαι άρμόδιος να κρίνω. Έκείνο όμως που ξέρω είναι, ότι τὸ έργο του για τὴ δημοτική γλώσσα όχι μόνο μου άρέσει αλλά και μ' ένθουσιάζει, γιατί προσαρμόζεται με καλιές μου ιδέες. Δεν έγινε δημοτικιστής. Είμαι εκ γενετής. Και ιδού πὼς: "Εκαμα τὸ μεγαλύτερο μέρος του γυμνασίου στην Κεφαλλονία, τὴν εποχή που όλη ἡ κίνηση ήτανε για τὴν καθαρύουσα. "Εδιάβασα, θυμάμαι, τότε και κάτι φυλλάδια του Κόντου. "Η μόδα ήταν για τὴν καθαρύουσα. Οι δασκάλοι μας τὴν όμιλοῦσαν, μάλιστα όσοι ήταν "Ελληνες από τὴν Ελλάδα. Έκείνοι που ήταν Κεφαλλονίτες, λιγότερο. "Αλλά σὲ γυμνάσιο τὴς Κεφαλονίας ήμεθα κάμποσοι μαθηταί (οί καλύτεροι, και ήμαστε λίγοι) που εκάναμε άνειδρασι. (Ζητῶ συγγνώμη για καλιές άναμνήσεις που θά γράψω). Δεν έπιστεύαμε πολὺ σὲ ὅ,τι ήθελαν να μάς διδάξουν. Εύτυχως. Καί ειδικῶς για τὴ γλώσσα, δεν ήθέλαμε ν' ακολουθήσουμε τὴ μόδα και βρισκαμε πὼς ἡ γλώσσα τὴς μάννας μας ήτανε ἡ καλύτερη. Τώρα θά μου πῆτε, και γιατί δεν έμνηθηκαμε τους δασκάλους μας, γιατί δεν έγραψαμε και δεν όμιλοῦσαμε κ' έμεις βαθειά ελληνικά; "Ημαστε άραγε περισσότερο σοφοί, έμελετήσαμε έπιστήμη κι έφθάσαμε

σὲ συμπέρασμα πὼς ἡ άληθινή γλώσσα είναι ἡ δημοτική; Τίποτε ἀπ' αὐτά. "Απλούστατα γιατί ἡ εὔαισθησία μας μάς έλεγε πὼς δεν έπρεπε να καταφρονήσουμε τὴ γλώσσα μας τὴ μητρική, γιατί μάς έφαίνετο γελοίο να ποῦμε ἄρτον τὸ ψωμί, γιατί όλα τὰ άντικείμενα που είδαμε πρώτα σὲ μάτια μας και που ἡ μάννα μας τὰ έβάφτισε μ' ένα όνομα, μάς έφαίνετο άσέβεια να τὰ ξεβιαφρίσουμε έμεις για να πλησιάσουμε τους αρχαίους "Ελληνες. "Ενας άλλος λόγος ήτανε πὼς όταν όμιλοῦσαν οί καθηγηταί που μάς έστελγαν από τὴν Ελλάδα, ἡ όμιλία των μάς εκανε κακή έντύπωση, μάς φαίνονταν ξένοι, προσποιημένοι κι' άδέξιοι μάλιστα να ποῦνε ὅ,τι αισθάνοντο, και άκόμα μάς έφαίνοντο να μεταχειρίζονται ξένη γλώσσα.

"Επειτα, ἄς τὰ ποῦμε όλα ειλικρινῶς: δεν είχαμε άκόμη εκείνη τὴν εποχή στην Κεφαλλονία, όπως και στην άλλη "Επτάνησο, μεγάλη υπόληψη στους "Ελληνες, αν και αγαπούσαμε σὲ βαθὴ τὴς ψυχῆς μας τὴν Ελλάδα. "Ενομίζαμε πὼς τὸύλάχιστον οί δασκάλοι μας ήταν κάτι κατώτεροι ἀπ' έμάς στον Πολιτισμό, και όσους είδα τὸύλάχιστον εγὼ εκείνη τὴν εποχή, δεν υπήρξαν κατάλληλοι να μάς αλλάξουν αὐτὴ τὴ γνώμη. "Αφίνω δά τους δασκάλους του "Ελληνικού Σχολείου που ήταν ως ἐπὶ τὸ πλεῖστον άπαισίοι, βάρβαροι και άμαθεῖς.

Μά, τὸ μεγαλύτερο έλατήριο τὴς άγάπης μου σὲ δημοτική ήτανε για ἔμὲ ἡ βαθειά συγκίνηση που αισθανόμουνα σὲ ποιήματα του Σολωμού, κ' ἡ μεγάλη ἡδονὴ όταν έδιάβαζα τὸν Λασκαράτο. "Αγαποῦσα τὴν ποίηση και τὴν αισθανόμουνα σὲ βύθος τὴς ψυχῆς μου, χωρίς να καταλαβαίνω και καλά τὸ νόημα του ποιήματος. Τὴν αγαποῦσα σαν τὴν Ιταλικὴ μουσική που άκουγα σὲ θέατρο χωρίς να καταλαβαίνω

καλά τις Ιταλικές λέξεις, και μάλιστα μου φαινόταν περίεργο πὼς μιτροῦσαν μερικοί να άσεβῶν τόσο στην ποίηση ώστε να φιλολογῶν σὲ νόημα του ποιητή! Τὸ νόημα ήτανε ἡ μουσική, ήτανε ἡ ἡδονὴ, ήτανε ὁ ένθουσιασμός.

Και συλλογίζόμουνα πὼς μιά γλώσσα που με τὴ λέξη τὴς τὴν άπλή μπορεί να δώσει τέτοια άπόλαυση στην ποίηση, είναι άδύνατο να μην είναι καλή και για τὸν πεζὸ λόγο, και όσοι τὴν περιφρονῶσαν ήσαν άναίσθητοι ἡ άνόητοι.

Και πὼς να έχω έμπιστοσύνη σὲ δασκάλους που ποτε δὲ μου έδίδαξαν τὸν Σολωμό, δηλαδή που μου εκρουσαν τὸν ποιητὴ που μου έδωσε τὴ μεγαλύτερη άπόλαυση και άνοιξε όρίζοντες άγνωστους στην ψυχὴ μου καλλίτερα και ἀπὸ τὸν "Ομηρο; (γιατί και τὸν "Ομηρο δεν ήξεραν οί δασκάλοι να μου διδάξουν).

Βέβαια πὼς τὴ δημοτικὴ τὴν διασθώνουμε κάπως, και τις Ιταλικές λέξεις τις άποφεύγαμε. Χωρίς να τὸ καταλάβουμε, εκάναμε μιά πρόοδο, μιά εξέλιξη σὲ γλώσσα.

"Αλλά τόσο ήτανε ριζωμένη ἡ άγάπη σὲ δημοτικὴ μέσα στην ψυχὴ μου, που θυμάμαι ένα έπεισόδιο περίεργο και θά τὸ αναφέρω. "Ενας μου δάσκαλος (ξένος, που δεν είχε συναίσθηση τὴς γλώσσας αν και τὴν όμιλοῦσε) μου είπε μιά φορὰ (θά ήμουνα τότε 12 ετών) πὼς ήθελε να με συστήση σὲ κάπιο άρχοντικό σπῆτι να γίνω φίλος με τὰ παιδιὰ (ήσαν νεόπλουτοι από τὴν Ρωσσία νομίζω) μὰ δεν έτόλμησε να τὸ κάμη, γιατί όμιλοῦσα Κεφαλλονίτικα! "Αυτό λοιπόν μου εκανε τὸση έντύπωση που άκόμη τὰ θυμάμαι έπειτα ἀπὸ 55 χρόνια, γιατί μ' έλύπησε και μ' εκανε να καταλάβω πὼς ἡ άγάπη σὲ γλώσσα μου είχε και συνέπειες όχι πάντοτε εὐχάριστες. "Αργότερα εκατάλαβα πὼς έμοιαζε με τις άλλες άγάπες που έχω: Τὴς παρακολουθεῖ ἡ θλίψη-όπως ὁ ήσκιος τὸν άνθρωπο που περπατεῖ σὲν ήλιο.

Μ' αὐτὲς τις ιδέες ήρρυγα παιδι από τὴν Ελλάδα, άπελπισμένοι πὼς οί Ρωμιοί θέλουν καλά και σώνει να άπαρηγοῦν τὴ γλώσσα τους και μαθαίνουν μὴν άλλη χωρίς να τὴν αισθάνονται, και εύτυχῆς πὼς δεν είχα πιά να παλέψω με τέτοια πράγματα. "Ας κάμουν καλά οί Ρωμιοί, έλσα με τὸ νοῦ μου. "Εγὼ έχω άλλες δουλειές.

Πέρασαν πολλά χρόνια, όταν μιά μέρα (ήμουνα τότε άφηγητὴς σὲ Lille) δεν ξέρω πὼς έπεσε σὲ χέρια μου Τὸ ταξίδι μου με τὸ όνομα, άγνωστο για μέ, του Ψυχάρη. Και ήτανε για με μιά μεγάλη ἡδονὴ, μὰ χαρὰ άνάλογη μ' εκείνη που αισθάνθηκα στην πρώτη άνάγνωση του Σολωμού, για άλλους λόγους βέβαια, αλλά γιατί ήλθε σαν παρηγοριά στην ψυχὴ μου πὼς ἡ γλώσσα μου, ἡ γλώσσα μου ἡ μητρική, εκείνη που αισθανόμουνα, που αγαποῦσα, έλάβαινε σόμα και ζωὴ. Και ένας δάσκαλος σοφός έτόλμησε να τὴ γράψω ξάστερα σὲ πεζὸ και να τὴν τυπώση. "Οπως και για τὴν ποίηση, δεν έπρόσεξα καλὰ τί ήτανε ἡ έννοια του Ταξιδιου, έπρόσεξα σὲ γλώσσα και τὸυτο με άρκοῦσε. "Αμέσως έγραψα στον Ψυχάρη μ' ένθουσιασμό, γιατί

εκατάλαβα τὸ μεγάλο γεγονός, και ήθελα να τὸν γνωρίσω. Με προσκαλεῖ λοιπόν, και σὲ πρώτο μου ταξίδι σὲ Παρίσι, με μεγάλον ένθουσιασμό και με εὐλάβεια έφθισα σὲ σπῆτι του. Και είναι μιά εὐχάριστη άνάμνηση τὴς ζωῆς μου εκείνη ἡ πρώτη συνέντευξη με τὸν Ψυχάρη, νέον τότε ποιητὴ ζωὴ και ένθουσιασμό, μαγευτικό στην όμιλία του, εὐγενὴ σὲ τους τρόπους του, χωρίς προσποίηση, Ρωμιὸν άληθινὸ όπως τὸν εκατασκεύαζε ἡ φαντασία μου, αλλά έξευγενισμένο και σοφὸ. Και μέσα στην άπεράντη ήβηλιότητὴ του, σὲ λάγναιο του σπῆτιου του, έπέρασα δύο ώρες ἀπὸ τις ώραιότερες τὴς ζωῆς μου. "Αργότερα, πολὺ άργότερα, με μεγάλη εὐχαρίστηση έπήγαίνα σὲ Grand Guinot, σὲ θέατρο θεατράκι που εκαταστάθηκε κοντὰ σὲ αρχαίον σπῆτι του Ψυχάρη, και μὰ άπόλαυση για με είτανε, πριν να μῶ σὲ θέατρο, να θυμάμαι εκείνη τὴν πρώτη μου συνέντευξη με τὸν Ψυχάρη.

"Απὸ τότε έμεινα φίλος του και παρακολουθοῦσα με μεγάλο ένδιαφέρον τὸ έργο του και τὴ δράση του.

"Η ζωὴ ήμος έπεροῦσε για με και μ' έσεργνε σὲ άλλη κατεύθυνση. Είχα τόσα πράγματα να κάμη, τόσες εργασίες, τόση κάλη στην εργασία μου, που δεν είχα πειά καιρὸ να βλέπω συχνὰ τὸν φίλο μου.

"Εκτοτε καταλάβαινα καλὰ πὼς δεν είχα τὰ προσόντα μήτε να γίνω μαθητὴς του, μήτε να τὸν βοηθῶ σὲ μεγάλο έργο του.

"Οταν ήλθα στην Ελλάδα (έδῶ και 27 χρόνια) οί ιδέες μου δεν άλλαξαν. "Αλλά άλλος ήταν ὁ προορισμός μου, άλλη μου ἡ κατεύθυνση. "Εβλεπα βέβαια πὼς ἡ δημοτικὴ συναντοῦσε μεγάλη αντίσταση, και συχνὰ εὔθυμια τὸ θάρρος που έδειχναν οί όπαδοί τὴς, κινδυνεύοντες ένλοτε και τὴ θέση τους και τὴ ζωὴ τους. "Ηθέλησα κάτι να κάμη και εγὼ. Μιά μου άπόπειρα ήτανε να έπιφορτίσω ένα φίλο — που ἀπὸ τότε τὸν έχασα, δεν ξέρω γιατί — να γράψη κάμποσα Ιστορικά άρρώστων σὲ δημοτικὴ ἀπὸ τὸ χειρουργικὸ μου τμήμα του νοσοκομείου. "Εδημοσιεύθηκαν σὲ «Νουμά» και είχαν μεγάλη επιτυχία. Μιάν άλλη φορὰ δεν εκρατήθηκα και έγραψα ένα γράμμα άνοικτὸ του μακαρίτη του Μιστριώτη. Στὰ μισήματά μου τὰ Ιατρικά δεν εκρουσα τὴν άγάπη μου σὲ δημοτικὴ. Γράφοντας και μιλώντας τὴν καθαρύουσα, — και πὼς άλλοιῶς να γίνη με τους όρους τους Ιατρικούς που είναι αρχαίοι; — προσκάθησα να παραστήσω τὰ πράγματα με σύνταξη δημοτικὴ αν όχι με λέξεις, ώστε τὸύλάχιστον να είμαι εύκολονόητος.

"Ήσυχασα τὴ συνειδησὴ μου όταν άφησα τὸ σύγγραμμά μου να τὸ γράφουν άλλοι σὲ γλώσσα που τους άρεσε, ένῶ εγὼ τὸ έγραψα γαλλικά.

"Αν είχα μιά άλλη ζωὴ, θά είχα τὴ φιλοδοξία να γράψω Ιατρικὴ σὲ δημοτικὴ γλώσσα. Είμαι βέβαιος πὼς μιά μέρα και τὸυτο θά γίνη και πὼς οί σημερινοί έπιστημονικοί όροι θάλλάξουν σὲ τρόπο, ώστε ὁ φοιτητὴς τὴς Ιατρικῆς να μὴ χάνη πολὺτιμο καιρὸ όταν δια-

βάζει ξένα συγγράμματα και βρίσκει ἐνβί μέσα ἑλληνικοὺς ἄρους ποὺ δὲν γνωρίζει.

Στὸ διάστημα τῆς διαμονῆς μου στὴν Ἑλλάδα, εἶχα τὴν εὐχαρίστηση νὰ ἰδῶ τὸ θέατρο τὸ ἑλληνικὸ νὰ λάβῃ τὸ δρόμο τῆς δημοτικῆς, τὴν καίτησιν νὰ σταθεροποιήσῃ τὴ γλῶσσα σὲ τρόπο, ὥστε νὰ εἶναι πιά ἀδύνατον νὰ νιώσῃ κανεὶς πόσημα ἑλληνικὸ στὴν καθαρεύουσα, και τέλος πάντων τὴν μεγάλη Ἑλλάδα, τὴν Ἑλλάδα τοῦ Βενιζέλου, νὰ στρέφεται στὴ δημοτικὴ γλῶσσα με ἀσφάλεια χωρὶς φόβον και χωρὶς πάθος.

Ὁ Ψυχάρης ἐνίκησε. Ὁ Ψυχάρης ἐσταμάτησε τὸ ρεῦμα τῆς καθαρεύουσας, ποὺ μᾶς ὀπισθοχωροῦσε αἰῶνες ὀπίσω. Δὲν τ' ὀμολογοῦν ἀκόμη. Ὑλάρουν ἐνδοιασμοί, φόβοι — κάποια συστολή. Δὲν ἐγράφανε και στὸ Σύνταγμα πὼς ἡ καθαρεύουσα εἶναι ἡ ἐπίσημος γλῶσσα; Οἱ περισσότεροὶ λένε πὼς δὲν καταλαβαίνουν τὴ γλῶσσα τοῦ Ψυχάρη, τὴν ἀναδοκιμάζουν, και ὁμῶς γράφουν δημοτικῆ. Σπάνιοι εἶναι οἱ ἀληθινοὶ ψυχαραῖστί που τὸ ὀμολογοῦν.

Βέβαια πὼς ἐπεῖτα ἀπὸ τόσα χρόνια ποὺ ἡ καθαρεύουσα ἐπεβλήθη μετὰ τὸ σκαθὶ στὸ σχολεῖο, στὸ Πανεπιστήμιον, ποὺ ἔκαμε τόσους διηγήρους και μὴ δλόκληρη διηγητορικὴ γλῶσσα, ποὺ ἀνέσκαψε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα τόσους ἐπιστημονικοὺς ἄρους (ἄλλο εἶδος ἀρχαιολογίας), μετὰ τὴν ὁποῖαν ἐγράφησαν τόσα βιβλία μετὰ ὠραῖες φράσεις και μετὰ μικρὴ ἔννοια, — βέβαια πὼς δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ἐδημιουργήθη μὴ κατὰστασι ἐλευθερία, μετὰ τὴν ὁποῖα πρέπει νὰ λογαριασθοῦμε. Εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ὅτι και αὐτὸ θὰ ἐπιφέρει στὴν ἐξέλιξιν τῆς γλώσσας.

Ἀλλὰ ὅταν συλλογισθοῦμε ὅτι στὸν αὐτὸ καιρὸ, μετὰ τόσα ἐμπόδια, μετὰ τόσο τρομερὸ πόλεμον, μετὰ τόση πάλη, ἡ δημοτικὴ ἐκέρδισε τὴν ποίησιν, τὸ θέατρο, κατὰ μέγα μέρος τὸν τύπον, τὴν ὀμιλίαν τῶν σαλονιῶν και τὴν πρώτη ἐκπαίδευση — εἶναι πιά βέβαιον ὅτι τώρα ποὺ ἔχει κάπως τὴν ἐλευθερίαν, θὰ τὰ κερδίσῃ ὅλα.

Δὲν θὰ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Ψυχάρη, τὸ πα-

ραδέχομαι. Μήπως ἡ γλῶσσα τοῦ Rabelais εἶναι ἡ σημερινὴ γαλλικὴ; Θὰ πάρῃ τὸ δρόμον τῆς. Θὰ ἐξελιχθῆ μετὰ τοὺς φυσιολογικοὺς τῆς νόμους. Ἀλλὰ θὰ εἶναι ἡ δημοτικὴ, και τὸ μέγα ἔργον τοῦ Ψυχάρη θὰ μένῃ, γιατί ἡ μεγάλη Ἑλλάς ἀξίζει νὰ ἔχῃ τὴ γλῶσσαν τῆς.

Ὁ Ψυχάρης μου εἶναι ἀκόμα συμπαθητικὸς γιατὰ ἓνα ἄλλο λόγο: Ἐπραγματοποίησε τὴν γαλλο-ἑλληνικὴ ἐπιστημονικὴ συνεργασίαν, και τὸ παράδειγμα τοῦ ἀπέδειξε ἄλλη μὴ φορὰ πόσο ἡ συνεργασία αὐτὴ εἶναι φυσιολογικὴ και ἀφελμῆ γιατὰ τὴν Ἑλλάδα. Μπορεῖ κανεὶς νὰ πῇ πὼς ὁ Ψυχάρης ἐχώρισε σὲ δύο τὴν καρδίαν του, και τὸ ἓνα μέρος τὸ θυσίασε στὴν Ἑλλάδα και τὸ ἄλλο στὴ Γαλλίαν. Οἱ κόποι του εἶναι διαιρημένοι σὲ δύο. Ὡς καθηγητῆς και διευθυντῆς τοῦ Institut des hautes études, ὡς πολίτης γάλλος, ὑπῆρξε ὑπέρροχος. Στὶς μεγάλας κρίσεις τῆς Γαλλίας ἔλαβεν τὸ μέρος του. Στὴν ὑπόθεσιν τοῦ Dreyfus δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιμετωπίσῃ κινδύνους και νὰ ταχθῆ μετὰ τὴν φιλελεύθερον μερίδα. Στὸ μεγάλο πόλεμον εἶχε τὴ θλίψιν και τὴ δόξαν νὰ χάσῃ τὰ δύο του παιδιὰ — τοὺς ἐγγόνους τοῦ Renan ποὺ ἀπέθαναν ἐνδόξως στὸ παιδίον τῆς μάχης. Ὁ ἓνας ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ἴδιον και φημισμένος συγγραφεύς.

Στὴν Ἑλλάδα ἐθυσίασε, μαζί μετὰ τόσους κόπους, τὴν ἡσυχίαν του. Καὶ διακινδύνευσε και αὐτὴ τὴν ἐπιστημονικὴν του ὑπόστασιν, ἀφοῦ γιατὰ τόσα χρόνια ἐξυβρίζετο ἐδῶ κάτου και ἀναγκάζετο νὰ ἀπαντᾷ, νὰ κἀνῃ πολεμικὴν πάντοτε κακὴν ἀπασχόλησιν γιατὰ ἓνα ἐπιστήμιον.

Κύριε Ξερόπουλε,

Εἶναι καλὸς οἰωνὸς γιατὰ τὴν Ἑλλάδα, πὼς ἓνα περιοδικὸν τῆς περιοπῆς τῆς «Νέας Ἑστίας» θέλει νὰ τιμήσῃ τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου Διδασκάλου, και ἴσοι λαχταροῦν γιατὰ τὴν πρόοδον σὲ τοῦτο τὸν τόπον, πρέπει νὰ σᾶς ἐγγνωμοῦμε. Ὡς ἐλπίζουμε πὼς θὰ ἔλθῃ και ἡμέρα, ποὺ θὰ στηθῆ πυνηγυρικῶς και ἀνδριᾶς τοῦ Ψυχάρη στὴν Ἀθήναν.

Ὁλος δικός σας

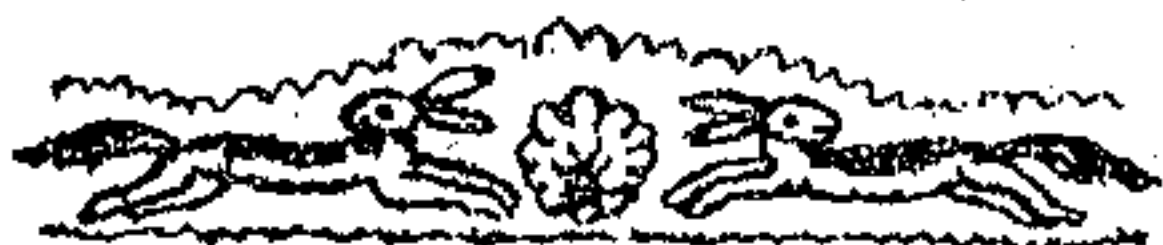
Γ. ΦΩΚΑΣ

Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου, Ἀκαδημαϊκός.

Ὁ λόγος ὁ Σὸς ἢ Ἀλήθεια ἐστίν.

ΑΛΕΞ. ΠΑΛΛΗΣ

Ἀγριερόννας, τὴν Ἑλλάδα, τοῦ ὁδὸν Ψυχάρη.



Γ'. — ΣΥΝΤΟΜΕΣ ΓΝΩΜΕΣ (ΚΑΤ' ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ)

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ

ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΗΣ. Ἐθνικιστῆς. Ἰδεολόγος. Εἰλικρινῆς. Ἀπόλυτος.

Και ὁ συγγραφεύς: «Ἐξεκίνησε γιατὰ Γκαίτε — εἶπαν — και σταμάτησε γλωσσολόγος». Μὰ και πόσους ἄλλους δὲν περιμένει ἀκόμα παρόμοια τύχη, μετὰ τίς ἀναλογίαι τῆς, ἀλλ' ἀδιάφορο! Πὼς νὰ δουλέψῃς τὸν λόγο, ὅταν οἱ πρῶτες ὕλες λείπουν; Κι' ὅταν ὁ κληρὸς σου εἶναι νὰ φτιάσῃς λεξιλόγια και κατὰστιχα και γλωσσάρια;

Ἦ ὠραιότερον ἔργον τῶν συγγραφέων εἶν' ἐκεῖνον ποὺ ποτὲ δὲν ἐγράψαν, γιατί ποτὲ δὲν ἔκριναν πὼς εἶν' ἔτοιμοι νὰ τὸ γράψουν. Λοιπὸν και τὸ ἔργον τοῦ Ψυχάρη δὲν ἐγράφτηκε. Ἦ ἄλλο ἔργον ἔγινε ἢ ἀποστολὴ του. «Μακρὰ ἢ τέχνη, βραχεῖα ἢ ζωὴ», ἔστω και μὴ ζωὴ σὺν τοῦ Ψυχάρη. Κ' ἡ μετουσίωσιν ἔγινε — βαθεῖα, δλοκληρωτικὴ. Κ' ἐβγήκε ἢ ἐπιστήμη, ὁ κανὼνας, ὁ νόμος.

Ἀλλὰ πὼς νὰ μὴ σεβασθῆ κανεὶς τέτοιον ἐπιστήμιον! Ἀγκάλιασε ἓνα τεράστιον θέμα, και τόφερε ὡς τὸ τέλος. Μὴ γλῶσσα! μὴ δλόκληρη χτίση.

Και, — αὐτὸ εἶναι ὅλο. Ἦ ἴποτ' ἄλλο, — ἀπὸ μὴ γλῶσσα. Μὰ εἶναι και τίποτα πῶς πολὺ ἀπὸ τὴ γλῶσσαν δλόκληρη;

Ἐκαμε και στὺλ. Στὺλ προσωπικόν. Μ' ἓνα κέφι τόσο καλοπροαίρετον, μετὰ μὴ τόσην ἐξυπνάδα — ἐθελγημένη! Μὰ κάθε του φράσιν, κάθε του λέξιν, τὸ πῶς ἀπλὸν του γράψιμον, τὸ νοιώθει ἀμέσως πὼς εἶναι ἢ γωνία ἐνὸς ὄγκου, ἢ αἰχμὴ ἐνὸς γρανίτη, ποὺ τοῦ ἀνήκει ριζικά, ἀδιάσπαστα. Ἀκρότατη ἀπλοῦστασι μῆς αὐστηρότητας ἀλύγιστης, ἀτάλα κοφτερὸν ποὺ τὸ παλῆει στὰ χέρια, παιχνιδι σκληρὸν, ἀμετάθετον... Ὑφος γραμματικόν. Ἐπιστήμη.

Ἐχει ὁμῶς τὴν αἰσθητικὴν του κι' αὐτό. Εἶναι ἢ ὠχρὴ, διάφανη, πνευματικὴ αἰσθητικὴ, αἰσθητικὴ τῶν ἠθικιστῶν, τῶν καντιανῶν, τῶν πουριτανῶν ἰδεολόγων, στίς ἀέρινες σφαίρας ὅπου μετωρίζουν τὸ πνεῦμα τους.

Ὁμοιογένεια, εὐγραμμία, καθαρὸτητα, δίχως οὔτε ἴχνος ἀπὸ nuance, και πλοῦτος! πλοῦτος ἀφάνταστος, ποὺ κάθε γλωσσικὴ μας

ἀπορία, κάθε ἀμηχανία, κάθε χάσμα, λύνονται ἀμέσως, — ἀρκεῖ νὰ ξέριωμε ποῦ νὰ ψάξωμε, — λύνονται κατὰ κάποιον τρόπο. Ὅλα τὰ ὑπερπήδησε, ὅλα τὰ τόλμησε, ὅλα τὰ πέρασε.

Κ' ἓνα τέτοιο ἔργον, πὼς νὰ μὴν εἶναι μόνον τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ; Ἦ ἔργον ἀτόμου — ἐξισωμένο μετὰ μὴ φυλῆ. Αὐτὸς ὁ γίγας ἐφτίασε μόνος του μὴ γλῶσσαν — ποὺ ἔτσι δὲν ὑπάρχει, ποὺ ἔτσι δὲ θὰ ὑπάρξει.

ΤΕΛΟΣ ΑΓΡΑΣ

ΜΟΥ ΦΑΙΝΕΤΑΙ πὼς ἡ μεγαλύτερη ἀλήθεια ποὺ εἶπε ὁ Ψυχάρης, ποὺ ἴσως δὲν προσέχτηκε αρκετὰ, εἶναι πὼς «το ζήτημα τὸ γλωσσικὸν εἶναι ζήτημα ἠθικόν». Μόνον ὅταν ἐμβαθύνῃ κανεὶς καλὰ στὴν ψυχολογίαν του παιδιοῦ και του λαοῦ, καταλαβαίνει πόσο σοφὴ εἶταν ἡ παρατήρησιν του ἀλησιμόνητου Δασκάλου.

ΕΙΣΑΙΟΣ ΠΑΝΙΔΗΣ

ΕΝΑ πρᾶμα μου ἔκανε πάντα συμπαθητικὸν τὸν Ψυχάρη: ἡ ἀγάπη στὸν τόπον του, ἢ λαχτάρων του νὰ ζήσῃ μέσα μας. Στιγμὴ δὲ μᾶς ἔφινε ἡσυχους' ἔχει μόνον τὰ βιβλία του νὰ στέλνῃ, μὰ και γράμματα φιλικὰ και στὸν πῶς ἀφιρμάριστον ἀκόμα λόγιον ποὺ ξεμύτιζε δειλὰ-δειλὰ. Φαντάζομαι πὼς στίς τελευταῖαις του στιγμῆς θᾶχε τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του γυρισμένα κατὰ δῶν, γιομάτα ἀγάπην. Κι' ἀλήθεια: ἔζησε βλῆ του τὴ ζωὴ στὸν ξένον τόπον και πέθανε ρωμῶς. Καὶ νὰ συλλογοῦμαι πὼς ἄλλοι, ὕστερ' ἀπὸ λίγα ταξίδια τους στὸ ἐξωτερικόν, γυρίζουν Γερμανοί, Γάλλοι ἢ Ἀμερικανοί και πῶς πολὺ μισέλλητες.

Ἄλλοι, σοφώτεροι ἀπὸ μένα, θὰ κρίνουν τὴν ἀναμφισβήτητην ἐπιστημονικὴν του ἀξίαν. Ὡς τόσο, δὲ μπορῶ νὰ ξεχάσω, πὼς αὐτὸς μαζί μετὰ τὸ μακαρίτην τὸν Κονδυλάκη, — ὁ ἓνας μετὰ τίς ἀκρότητες του και ὁ ἄλλος μετὰ τὸν ἕρον «μαλλιάρους», — τὰ καταφέρανε νὰ κωμικοποιηθῆ και νὰ μισηθῆ ἢ ζωντανὴ μας γλῶσσα ἀπὸ τὴν μεγάλη μᾶζαν τοῦ ἑλληνικοῦ

λαοῦ, δηλαδή ἀπὸ ἐκείνους ἀκριβῶς πού ἔπρεπε νὰ τὴν ἀγαπήσουν γιὰ νὰ μποροῦν καὶ νὰ τὴ διαβάσουν.

ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΤΕΦ. ΔΑΦΝΗ

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ, ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχικὴ φαινογνωμία τοῦ Ψυχάρη δείχνεται ἰδιότυπη, ἐξαιρετικὴ καὶ ἀξιοσέβαστη σ' ὅλους τοὺς στοχαστικούς "Ἕλληνας—ἐκείνους πού ἤξεραν τὸ ἔργο του, τὸ μελέτησαν κ' ἔτσι ὠφελήθησαν ἀπ' αὐτό. Ἡ γλωσσολογικὴ σοφία του, τὰ δροσερὰ λογοτεχνικὰ ἔργα του καὶ μάλιστα ὁ θαρραλέος ὄσο κι ἀληθινὸς ἀγῶνας του γιὰ τὴ ζωντανή μας γλῶσσα τοῦ ἀσφαλίζουσι τίλους τιμῆς ἐξαιρετικούς κι ἀναφαίρετους στὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνισμοῦ. Ὁδηγὸς καὶ κατηχητὴς κι ἀπόστολος γιὰ τὴ γλῶσσα μας κ' ἐπομένως ἀναπόδραστα διαμορφωτὴς τῆς πνευματικῆς, τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ μας, ὄσο κι ἂν δὲν εἶχε ὀρίζοντες πλατύτερης σκέψης, ὄσο κι ἂν κάποτε παρασυρότανε σὲ υπερβολές, φανατισμοὺς κι ἀποκλειστικότητες—τῶ χουν αὐτὸ πάντα τους ὅλα τ' ἀποστολικά κηρύγματα κι ὅλες οἱ ἀποστολικὲς ἰδιοσυγκρασίες—θὰ μείνει στῶν καιρῶν τὸ πέρασμα ἕνας ἐκλεκτὸς μέσα σιτοὺς πολὺ λίγους ἐκλεκτοὺς πού ἔβγαλε ἡ φυλὴ μας στὴ μεταβατικὴ περίοδό της. Οἱ διάφοροι πολυδιπλωματοῦχοι θεοκράτες, οἱ διάφοροι ἐφήμερα κοσμογάπητοι φυλλαδογράφοι, οἱ διάφοροι πολυθρόνοι πολιτικοὶ—χαλκοὶ ἤχοῦντες, κύμβαλα ἀλαλάζοντα—θὰ περάσουν καὶ θὰ λησμονηθοῦν, ἀλλὰ ὁ Ψυχάρης θὰ μείνει. Κι ἀνάμεσα στὰ ἔργα του, ἐκεῖνο πού πρωτόβγαλε καὶ πού εἴταν σὲν ἀποκάλυψη καὶ σὲν φῶς μέγα γιὰ τὸν λαὸ «τὸν καθήμενον ἐν σκότει», τὸ πολύκροτο «Γαξίδι» του, θὰ εἶναι ἐν' ἀπὸ τὰ κλασσικὰ ἔργα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Τοῦτο κι ὁ ἴδιος ὁ Ψυχάρης ὑστερ' ἀπὸ εἰκοσιπέντε χρόνια ἀφ' ὅταν τῶ γραφε, ἔτσι σωστὰ ὁ ἴδιος τῶ κρινε καὶ τὸ πιστεῦε, ὥστε δίχως ἐπιφύλαξη μού γραφε τότε: «... Γι' αὐτὸ νὰ καταλάβεις τὸ καμάρι μου καὶ τὴ χαρὰ μου πού με θυμήθηκες. Ὑστερ' ἀπὸ τίς βρισιὲς ἡ διάδοσή σὲ κύκλους μεγαλήτερους κι ἀργότερα ἡ κλασική ψη, ἂν ἐπιτρέψεις, ἐνὸς ἔργου—τοῦ Ταξιδιοῦ». Δημοσιεύω τὴν ἴδια τὴ φράση του, γιὰ τὴ ἐπιγραμματικὰ φανερόναι τὴν πίστη καὶ τὴν πεποίθησή του στὸ νικηφόρο ἀγῶνα του.

Τοὺς ἐπιπόλαιους, τοὺς στενοκέφαλους καὶ τοὺς προχειρολόγους, ἀγοραίους ἢ γραμματοδασκάλους, πού τὸν ἔβριζαν ἢ τὸν συκοφαντούσανε, δὲν τοὺς λογάριζε, παρὰ μόνο σὲν πολεμιστῆς τοὺς ἀδέξιους προσωρινούς ἀντιπάλους του καὶ, ὑπερβάλλοντας μάλιστα στὴ δίκαια αὐτοεκτίμηση τοῦ ἔργου του, συχνά—θυμᾶμαι—μού μιλοῦσε γιὰ τὴν ἀνυπολόγιστη μεγάλη ἐπίδραση πού ἔαχε στὴ μελλοντικὴ ἐξέλιξη τῆς φυλῆς μας. "Ἔτσι εἶναι πιστεύοντες κ' αἰσιόδοξοι οἱ Ἀπολογητὲς μιᾶς ἰδέας ἀνώτερης. Καὶ τέτοιος εἴταν ὁ Ψυχάρης.

Ι. ΖΕΡΒΟΣ

ΠΟΛΛΟΙ βέβαια θὰ γράψουν διὰ τὸ ἔργο καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Ψυχάρη καὶ θὰ περισυλλεγοῦν χωρὶς ἄλλο ὅλα τὰ περὶ αὐτοῦ ἀνέκδοτα, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται καὶ ἡ δική μου συμβολὴ στὸ φιλολογικὸ αὐτὸ μνημόσυνο ἐνὸς ἀνθρώπου, πού χωρὶς ἄλλο ἔγραφε τὸ ὄνομά του ἀθάνατα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων σιμὰ στὸ ὄνομα τοῦ Κοραῆ. Γι' αὐτὸ θ' ἀρκεσθῶ νὰ πῶ μερικὰ διὰ τὸν ἄγνωστον δάσκαλον πού τοῦ ἔμαθε τὰ πρῶτα ἐλληνικὰ γράμματα καὶ διὰ τὸν ὁποῖον μιλεῖ ὁ ἀκαδημαϊκὸς κ. Δ. Πασχάλης εἰς μίαν μελέτην του: «Ἡ ἐν Κορθίῳ Σχολῇ τῆς Ἁγίας Τριᾶδος».

Εἰς τὴν Ἄνδρον, περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος, κατὰ τὴν περίοδον πού οἱ δούλοι "Ἕλληνας ἐζήτουν νὰ μορφωθοῦν ἐτοιμάζοντες οὕτω τὴν διανοητικὴν ἀναγέννησιν πού θὰ ἔφερε καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀνάστασιν, εἰς τὸ χωρίον Κόρθιον, ἰδρῦθη «Σχολὴ Ἑλληνικῶν Γραμμάτων», ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπον Μελιτινῆς Ἰωσήφ Λεφάκη. Ἡ Σχολὴ αὕτη, ὅπου ἐδίδαξαν διακεκριμένοι διδάσκαλοι, ἐπροστατεύθη ἀπὸ τὸν ἀείμνηστον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον Ε'. Ἀκόμη καὶ σήμερον σώζονται λείψανα τῆς Βιβλιοθήκης ταύτης καὶ χειρόγραφα, τὰ ὅποια κατέγραψεν ὁ Σ. Λάμπρος εἰς τὸν «Ἑλληνομνήμονα». Μεταξὺ τῶν διδασκάλων τῆς Σχολῆς ταύτης συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ Στέφανος Λεφάκης. Οὗτος κατόπιν μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐδίδαξεν εἰς τὴν περίφημον Σχολὴν τῆς Ἐηροκρήνης. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἤκμαζεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ πατὴρ τοῦ Γιάννη Ψυχάρη, τοῦ ὁποῦ τὴν δρᾶσιν ἀφηγήθη πρό-

τινος ὁ υἱὸς του εἰς τὴν «Ἀυτοβιογραφίαν» του, τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸν τελευταῖον τόμον τῆς Ἱστορίας τῆς Χίου τοῦ Ζολώτα.

Ὁ πατὴρ τοῦ Ψυχάρη, θέλων νὰ μορφώσῃ καὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν τὸν υἱὸν του, προσέλαβεν ὡς σὺκοδιδάσκαλον αὐτοῦ τὸν Στέφανον Λεφάκη. Τόσον δὲ τὸν ἐξετίμησεν ὁ Χιώτης μεγαλέμπορος, ὥστε ὅταν ἀπεφάσισε νὰ στείλῃ τὸν υἱὸν του εἰς τὸ Παρίσι πρὸς τελειοποίησιν τῶν σπουδῶν του, παρεκάλεσε τὸν Λεφάκη νὰ τὸν συνοδεύσῃ ὡς κηδεμῶν-παιδαγωγὸς εἰς τὴν γαλλικὴν πρωτεύουσαν. Ὁ Λεφάκης παρέμεινεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὸ Παρίσι, ἐπανήλθε δὲ γέρον εἰς τὴν Ἄνδρον ὅπως ἀποθάνῃ. Κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔτη τῆς ζωῆς του ἐδίδασκε τὴν γαλλικὴν διὰ νὰ συντηρηθῇ. Δὲν γνωρίζω ἂν ὁ Ψυχάρης ἐνθυμεῖτο τὸν πρῶτον διδάξαντα εἰς αὐτὸν τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν,—ὄχι βέβαια τὴν δικήν του, ἀλλὰ τὴν καθαρεύουσαν.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ

ΣΤΟΝ ΨΥΧΑΡΗ, κατὰ τὴ γνώμη μου, χρωστάμε ὄχι μόνο τὸ σημερινὸ ξανάνωμα τῆς Φιλολογίας μας, ἀλλὰ καὶ γενικότερα ὅλη τὴν κάποιαν ἀνθῆση τῆς Νεοελληνικῆς Τέχνης.

Αὐτὸς πρῶτος χτύπησε τὴν προγονοπληξία καὶ τὴν ἀρχαιοελλαδικὴν ὀμφλοσκοπῆση: μᾶς χάρισε τὸν ἑαυτὸ μας.

Κι' ἂν ἔλειπε κάθε λογοτεχνικὴ ἀξία στὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη, πάλι καὶ μόνο γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς ὁ Ψυχάρης θὰ μείνει πάντα μέσα στὴν ψυχὴ καὶ τὴν καρδιά μου ὁ ΔΑΣΚΑΛΟΣ μου!

ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΑΛΟΜΟΙΡΗΣ

ΝΑ σὲ ὀλίγες λέξεις ἡ γνώμη μου περὶ Ψυχάρη: Ὡς καλλιτέχνης τοῦ λόγου μάφνει ἀσυγκίνητο, γιὰ τὴν εἶναι ψεύτικος, καὶ ὡς ἄνθρωπος δὲ μού εἶναι καθόλου συμπαθητικὸς γιὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ γιὰ ἄλλους ἀκόμα.

Ὡς ἐπιστήμονας ὅμως, μολονόπου ξηρὸς καὶ χωρὶς καμμιὰ ἐλαστικότητα, καὶ προσχρημογῆ, τίς περισσώτερες φορές, στὴν πραγματικότητα, — καὶ δὲν ὀπάρχει πραγματικὸτητα καμμιὰ χωρὶς ἐξάρση, — εἶναι ἀναμφισβήτητος μέγας.

Ἡ ἐργασία του εἶναι ἐξ ἄλλου καταπλη-

κτικὴ καὶ ἡ ἐπίδρασή του στὰ νεοελληνικὰ γράμματα ὀλόκληρη ἀναδημιουργία.

Ὅλοι οἱ πρὸ αὐτοῦ εἶχανε πιάσει ἀπὸ τὴν αὐρὰ τῆ γάτα τῆς καθαρῆς γλώσσας γιὰ νὰ, τοὺς σκίσει τὰ χέρια καὶ νὰ ξεφύγει.

Αὐτὸς τὴν ἀδραξε ἀπὸ τὸ σῆρκα καὶ τὴν πετσόκοψε, τὴν ἔκαμε λυώμα.

Μιὰ μέρα, ἔταν τοῦ ἀναγνωρισθῶν αὐτὰ πάγκοινα, θὰ τοῦ συγχωρεθῶν ἴσως καὶ σὲ περισσώτερες ἀπὸ τίς κακὲς του πράξεις—καὶ εἶχε κάμει πάμπολλες τέτοιες...

Μ. ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ τῶν νεκρῶν δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλος, ὅταν μάλιστα εἶχαν τόσα «προσωπικά» ὄσα ὁ Ψυχάρης. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ προήρχοντο ἀπὸ τὸν ἐγωκεντρικὸν τρόπον τῆς σκέψέως του. Ἦθελε καὶ καλὰ «δόξα καὶ γροθιές». Ὁ Ραϊδης, βαθύς ψυχολόγος, εἶχεν εἰπεῖ ὅτι «ὁ κ. Ψυχάρης ἀνεκάλυψε τὸ φιλολογικὸν δίπορτον» ἐδῶ παρυσιάζεται ὡς Γάλλος σοφὸς καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν ὡς Ἕλληνας ποιητῆς.

Ἄλλ' ἐπὶ τέλους τί μᾶς ἀφῆκε; αὐτὸ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Εἰς μὲν τὴν ἐπιστήμην, δηλαδή εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐρευναν τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, τὸ κληροδότημά του βέβαια δὲν εἶναι πολὺ. Καὶ ὅμως πάντοτε ἐπεζητεῖν ἀντιμετρηθῆ πρὸς ἕνα πρῶτης τάξεως γλωσσολόγον, τὸν Χατζιδάκιν. Δυστυχῶς τὰ Ἑλληνικὰ τοῦ Ψυχάρη, καὶ τὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ μεσαιωνικὰ καὶ τὰ νέα, δὲν ἦσαν πολλὰ: καὶ μερικὰ του λάθη θὰ μείνουν παροιμιώδη. Ἦθέλησε νὰ ἐγγίση καὶ λαογραφικὰ θέματα, π. χ. τὸ Τραγοῦδι τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ καὶ τὸ Ὄνομα τῶν Ρωμιῶν, καὶ ἐκεῖ τὸν ἀπεστόμωσε πολὺ σφώτερος, ὁ Πολίτης.

Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων τοῦ Ψυχάρη εἶναι διαφορετικὸν καὶ καθεὶς — μάλιστα Ρωμιὸς — ἢμπορεῖ νὰ ἔχη ὅ,τι γνώμην θέλει, π. χ. περὶ τοῦ Κυροῦλη ὡς τραγωδίας, τοῦ Γουανάκου ὡς κωμωδίας καὶ τῆς Ἀρρωστῆς δούλας ὡς μυθιστορίας. Ὁ ὑποφαινόμενος θεωρῶ τὴν Ζούλια ὡς ἐν ἀπὸ τὰ ὠραιότερα Ἑλληνικὰ διηγήματα. Ἀλλὰ, καθὼς ὁ κ. Μπινταῦ, δὲν πιστεύω ὅτι ὁ Ψυχάρης εἶχε τάλαντον δημιουργικόν. Οἱ γαλλικοὶ καὶ μάλιστα οἱ ἰταλικοὶ του στίχοι ἦσαν ὅπως διόλου μέτριοι.

Καὶ ὅμως ὁ Ψυχάρης εἶχεν ἄλλο σπου-

δαίον χάρισμα. Ἦξευρε νὰ γράφῃ! Ἦ ἰσχυρίζετο, σωστά ἢ μὴ, εἶναι ἄλλος λόγος. Ἀλλὰ διετύπωνε κτυπητὰ τὰ νοήματά του καὶ εἶχε τὸ ποιητικὸν δῶρον τῆς ρυθμικῆς πεζογραφίας. Μερικὰ Πεζοτραγουδιὰ του ἦσαν ὠραία. Ἐπειτα ἦτο δυνατὸς καὶ εἰς τὴν ἄμυναν, καὶ τοῦτο τὸν ὠφέλησε πολὺ εἰς τὴν γλωσσικὴν του σταυροφορίαν.

Περὶ αὐτῆς θὰ εἰπῶ τῶσον μόνον. Ὅπως εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ ζητήματα, καὶ εἰς τὴν γλώσσαν εἶναι χρήσιμοι καὶ οἱ συντηρητικοί, ἀλλὰ καὶ οἱ καινοτόμοι. Ἡ δ' ἐπίθεσις κατὰ τῶν σχολαστικῶν θ' ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν δόξαν τοῦ Ψυχάρη. Ἀκατάσχετος, θορυβώδης, ὀρμητικὸς, ἐτραύηξε ἐμπρὸς μὲ ὅ,τι εἶχε καὶ δὲν εἶχε, καὶ ἐπέδρασε πρὸ πάντων εἰς τοὺς νέους, περισσότερον ἴσως καὶ τοῦ Ἡμιμανουὴλ Ροῦδῆ. Ἐὐ στενὸν Ψυχαρικὸν σύστημα ἔχει ἀπὸ τοῦδε καταδικασθῆ, ἢ σφαλερὰ φωνητικὴ καὶ ἢ ὀρθογραφία του ἡ ἀπέσι. Ἀλλὰ ἡ ἰδέα τῆς ἀναζωογονήσεως τῆς γλώσσης δὲν θὰ σβύσῃ μὲ τὴν τελευταίαν πνοήν, πού ἀφήκεν ὁ ἀκούραστος γλωσσικὸς ἀντάρτης.

ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ

ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΑ ἀπὸ τῆ ἠέση πού δίκαια, μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν του καὶ συγγραφικὴν ἀξίαν, κατέλαβε ὁ Ψυχάρης στὴν παγκόσμια διανόηση, βρισκῶ πῶς εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς λιγαστές, ἀν ὅχι ἢ μοναδική, φυσιογνωμίαις πού γνώρισεν ἢ ἐλεύτερη Ἑλλάδα.

Ἡ ἀκατανίκητη γοητεία κ' ἐπιρροή πού εἶχε τὸ κήρυγμά του στὴν ἑλληνικὴ διανόηση, τὸ ἐξαιρετικὸ ποιὸν τῶν ὀπαδῶν πού μ' ἐνθουσιασμὸ τὸν ἀκολούθησαν, ἢ φανατικὴ ἀντίδραση πού τοῦ ἔκαμεν ἐνδοξότερη τὴν νίκη, ὁ τελειωτικὸς συντριμμὸς τῆς σκοτεινότερης ἐποχῆς πού σκλάβωνε πνευματικὰ τὸ ἔθνος, ἢ κατοπινὴ πνευματικὴ κ' ἐθνικὴ ἀναγέννηση, — κάνουν τὴ μορφή τοῦ Μεγάλου Δάσκαλου γιὰ μᾶς τοὺς Ἑλληνας φωτεινότερη, κ' αὐτὸν γιὰ πάντα τὸ μεγαλύτερο ἀναμορφωτὴ καὶ δημιουργὸ τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, τὸ ζωντανότερο σύμβολο τῆς ὠραιότερης ἰδέας, τῆς θαυμαστότερης σταθερότητας, τῆς δυσκολώτερης νίκης, τῆς ἐπαναστατημένης συνείδησης ἐνὸς πνευματικὰ σκλαβωμένου ἔθνους, καὶ τῆς δίκαιης ἐλπίδας στὴ ζωτικότητά καὶ τὸ μέλλον τῆς φυλῆς μας.

Ἐὐ ἔργο του αὐτὸ τὸ δημιουργικὸ δὲ θὰ πεθάνει ποτὲ κ' ὁ Ψυχάρης θὰ μένει ἕνας

ἀπὸ τοὺς ὠραιότερους σταθμοὺς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Στὸν ἀγῶνα του ποτὲ δὲν ἐσυνθηκολόγησε κ' εἶχε τὴν ψυχικὴν δύναμιν νὰ μεταδίδει τὴν ἀκλόνητη πίστη του στοὺς ὀπαδοὺς του. Εἶχε τὴν εὐτυχία νὰ δεῖ τὸν τελειωτικὸ θρίαμβο. Κι ἦταν ὑπερήφανος δίκαια γι' αὐτό. Γιὰ μᾶς τοὺς ἐπιταγήσιους ἰδιαίτερα, πού ζήσαμε μιὰ ἐποχὴ καλύτερη στὴν ἀτιμωσφαιρα τοῦ μεγάλου Σχολάρχου, γιὰ νὰ ξεπεῖσωμε τελευταία στὴν ἀποκαθιδιωτικὴ τωρινὴ παρακμῇ, ἢ φυσιογνωμία τοῦ Ψυχάρη εἶναι τὸ μεγαλύτερο ἀστρο ἔπειτ' ἀπὸ τὸ Σολωμό. Τὴ στιγμὴ αὐτὴ πού μιλοῦ γιὰ τὸ Μεγάλο Νεκρὸ, εὐγνώμονα πετᾷ ἢ σκέψη μου στὶς πολυτίμες συμβουλές του, στὰ εὐγενικὰ του γράμματα καὶ στὴν πολυτιμὴ συνεργασία του στὸ λεύκωμα τοῦ Μαρκοῦ πού ἐτοιμάζω — καὶ πού ἴσως νὰ εἶναι τὸ τελευταῖο του ἄρθρο — καὶ σ' ἐκεῖνο τοῦ Φωσκόλου, ἀπὸ τὸ ὅποιο μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴ θυμίζω μιὰ του ἐπιθυμία :

«... Τὰ τραγούδια τῆς Μυρριάννας ἀπὸ κει βαστοῦνε, γιὰτὶ δὲν ἔπαψα πιά νὰ τῆς φτειάνω περὶ τὰ τραγούδια κάθε τόσο. Θὰ τὰ βρῆτε κατόπι στὰ χαρτιά τῆς βιβλιοθήκης μου. Θέλω νὰ δημοσιεφτοῦνε σ' ἕναν τόμο, ἀκόμα κ' ἔταν τὸ ἀντικείμενό τους δὲν εἶναι ἢ Μυρριάννα».

ΜΑΡΙΕΤΤΑ ΜΙΝΩΤΟΥ

ΤΗΝ ὥρα πού ἔμαθα τὸ θάνατο τοῦ Ψυχάρη (30 τοῦ Σεπτεμβρίου) μὲ τὴν ἰδέαν πῶς θὰ μπορούσε νὰ ρυθῆ κανεὶς ἀπὸ καμιά ἐφημερίδα νὰ μὲ ρωτήσῃ γιὰ τὴν ἐντύπωση πού μοῦ προξένησε, (κανεὶς δὲν ἤρθε), ἐπειδὴ δὲν τὰ ἐμπιστεύομαι τὰ τρικλίσματα τοῦ προφορικῶν λόγου, σημείωσα τὰ ἑξῆς :

«Ἐὐ τέλος τοῦ Ψυχάρη μοῦ θυμίζει τὴν ὥραν αὐτὴ, μὲ τὸ σέβας πού ἐμπνέει ὁ θάνατος, μόνον τὰ φωτεινὰ σημεῖα τοῦ προσώπου του. Γεμίζει ὀλόκληρη περίοδο πλατεία καὶ σημαντικὴ στὴν ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων.

«Ἀκόμα μοῦ θυμίζει, καὶ δὲν μπορεί νὰ μὴ μὲ συγκινήσῃ ἢ ἐνθύμισῃ αὐτὴ, ὅτι μέγα μέρος τῆς πνευματικῆς του ἐνέργειας, καὶ στὶς ἐπιτημότερες στιγμῆς τοῦ δημοσίου βίου του καὶ ἀπὸ τότε πού φάνηκε στὴ φιλολογία μας ἴσα μὲ πρόσφατους ἀκόμα καιροὺς, — τὸ ἀφιέρωσε στὸ κριτικὸ φανέρωμα τῆς προσοχῆς πού ἔδινε καὶ τῆς ἀγάπης πού ἔτρεφε

γιὰ τὸ ταπεινὸ μου ἔργο, καὶ σχεδὸν σὲ ὅλες τοῦ ἔργου αὐτοῦ τίς λεπτομέρειες, περὶ καὶ στίχους, καὶ στὸ συνολικὸ του παρουσίασμα.

«Ἀλλὰ περισσότερα δὲν εἶναι τῆς ὥρας τῶρα νὰ σταθῶ, ὅσο κ' ἂν τὸ πέρασμα τῆς ἱστορίας μὲ τὴ ζυγαριὰ τῆς, οὔτε ὠρες ξεχωρίζει, μὴτε σεβασμοὺς ἐπιτάφίους.»

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΙΔΟΥ μὲ δυὸ λόγια ἢ προσωπικὴ μου γνώμη γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη πού μοῦ ζητήσατε.

Κανεὶς ἄλλος, ὕστερα ἀπὸ τὸν Κοραῖ, δὲν ἐπηρέασε τόσο τὴ νεοελληνικὴ διανόηση ὅσο ὁ Ψυχάρης. Καὶ τοῦτο ὅχι μόνον γιὰτὶ μελέτησε βαθειὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ἔδειξε τοὺς κανόνες τῆς, ὅχι μόνον γιὰτὶ ξαναζωντάνεψε ἀποτελεσματικὰ τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀποκατάστασίν τῆς — ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ ἢ λέξῃ, παρμένη ἀπὸ τὴν πολιτικὴν — καὶ τὸν ἠδῆγησε γιὰ κάμποσο καιρὸ, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ μὲ τὸν ἀγριο πόλεμό του κατὰ τοῦ φευτοκλασικισμοῦ ἐβόηθησε τὴ νεοελληνικὴ σκέψη νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὰ δεσμά τοῦ σχολαστικισμοῦ καὶ νὰ γίνῃ ἀντικειμενικὴ, δημιουργικὴ. Ἐτοί ὁ δημοτικισμὸς ἐπῆρε βαθύτερο νόημα καὶ, ὅσο κ' ἂν τὰ τελευταία χρόνια ἢ πραγματικὴ ζωὴ, θέλω νὰ πῶ ἢ λογοτεχνικὴ δημιουργία καὶ ἢ γλωσσικὴ πράξις, δὲν ἀκολούθησαν τὰ καλοῦπια πού ὁ Ψυχάρης ἐφτιανε προσκολλημένος σὲ γλωσσολογικοὺς κανόνες, δίνοντάς τους ἀπόλυτη ἀξίαν πού δὲν εἶχαν, μένει πάντα ὁ πατέρας αὐτοῦ τοῦ νεωτέρου δημοτικισμοῦ πού ἦταν καὶ εἶναι τόσο γόνιμος.

ΑΛ. ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΧΩΡΙΣ ν' ἀρνοῦμαι τὴ μεγάλη ἱστορικὴ σημασία καὶ τὴν ἐπίδραση πού εἶχε στὰ γράμματά μας τὸ «Ἰαξίδι» του, προτιμῶ ἀπὸ τὸ δημιουργικὸ ἔργο τοῦ «Διδασκάλου» τὸ ἔργο τῶν μαθητῶν του, πού εἶχαν τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὴν καλαισθησία νὰ μὴ τὸν ἀκολουθήσουν πιστά.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΠΟΡΦΥΡΑΣ

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ, γιὰ μένα, εἶναι ἀπὸ τὰ σπανιότερα — ἴσως καὶ τὸ ἠθικὰ ἀνώτερο — Ἑλληνικὰ δείγματα ἰδεολόγων μὲ ἐπιστημανικὸ θάρρος. Δὲν ἀνοιξε μόνον σὰν ποιητῆς, μὲ τὴν πλατύτατην σημασίαν τοῦ ἔργου, καὶ τὴν καινούργιους δρόμους στὴν πνευματικὴν ἐξέ-

λιξί τοῦ ἔθνους μας, ἀλλὰ καὶ ἐπροσπάθησε μὲ ἀκατανίκητη ἐπιμονὴ νὰ θεμελιώσῃ τὸ νέο φῶς πάνω στὴ δύναμιν τοῦ λόγου, γιὰ νὰ τὸ κἀνῇ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, δηλαδὴ ἀπόλυτη ἀλήθεια. Γι' αὐτὸ δὲν δέχτηκε συμβιβασμοὺς. Γι' αὐτὸ διδάσκαλε φανατικὰ τὴν πίστη στὸν «κανόνα». Γι' αὐτὸ ἐμορφοποίησε τόσο συστηματικὰ τίς καινούργιες ἀλήθειαις πού μᾶς ἀποκάλυψε.

Πιστεύω πῶς θαρρῶθι μιὰ μέρα ἐποῦ σὲ κάποιον Πανεπιστημιακὸ περιβάλλον θὰ στηθῇ ὁ ἀδριάντας τοῦ Ψυχάρη ἢ εἶναι στοὺς φαινητὲς ὑπόδειγμα τῶν μεγαλυτέρων Ἑπιστημονικῶν ἀρετῶν, τοῦ θάρρους, τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς συστηματικότητος.

Α. ΣΒΙΛΟΣ

ΣΧΕΤΙΚΑ μὲ τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα, ἔταν ὑπῆρχε καὶ ἦταν στὴν ἀψὴν του, εἶχα γράψῃ κάπου πῶς ὁ Ρωμῆος λέει τὰ σωστά καὶ κάνει τ' ἀνάποδα. Ὁ Ψυχάρης μόνον ἔκανε ἐξαίρεση στὸν κανόνα. Ἐκεῖνος μόνον ἔγραψε ὅπως τοῦ ἐπέβαλλαν οἱ γλωσσικὲς θεωρίαις του καὶ ποτὲ ἄλλοιῶς. Στὸ ἔργο του δὲν ὑπάρχει ἀντίφαση. Ὁ Χιώτης αὐτὸς παρουσιάζεται ὁ ἴδιος παντοῦ, μαρμαρένιος, ἀτόπιος, ἀλάκερος. Πράγμα πού δὲν μπορεί νὰ ποῦμε οὔτε γιὰ τὸ Ροῦδῆ, οὔτε γιὰ τὸ Βερναρδάκη. Μολονότι κ' οἱ δυὸ εἶχανε βρεῖ τὴν ἀλήθειαν καὶ γλυκοσαλιάσει μαζί τῆς, κανένας τους δὲν τόλμησε νὰ τὴ στεφανώσῃ. Μπορεῖ γιὰ νὰ μὴ χάσουν τὴν ὑπόληψιν πού εἶχαν κερδίσει μὲ τὴν καθαρεύουσα. Ἡ γιὰτὶ πίστευαν, ὅπως ὀρθὰ κοφτὰ τὸ λέγει ὁ Βερναρδάκης, πῶς τὸ ἔργο αὐτό, τῆς ἐπιβολῆς τῆς ἀλήθειας, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ἀναλάβῃ ἢ Πολιτεία... Ἐτοί ἐμείναν κ' οἱ δυὸ χωρὶς τὴ μεγάλη τιμὴ μᾶς νίκης — τῆς νίκης πού χάρισε στὸν Ψυχάρη ἢ τόλμη του, μὲ ἀποτελέσματα πρὸς τὸ ἔθνος πραγματικὰ ἀλογάριαστα.

Δυστύχημα μόνον ὅτι ὁ Ψυχάρης δὲν ἦταν λογοτέχνης. Αὐτὸ ἔξω ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτησιν. Τοῦ ἔλειψαν μαζί μὲ τὴ μικρὴ ἢ μεγάλη πνοὴ τοῦ δημιουργοῦ, ἢ μουσικὴ κ' ἢ χάρις τοῦ λόγου. Διαφορετικὰ κ' ὁ ἀγῶνας θὰ ἦταν λιγώτερο ἀδρός κ' ἢ νίκη πρὸς εὐκολῆν. Ἐὐ ἐξομολογοῦμαι ταπεινά: Δὲν μπορεῖσα νὰ διαβάσω ποτὲ μου κανένα ἔργο του. Μήτε κ' αὐτὸ τὸ «Ἰαξίδι» του. Μοῦ φαινόταν παντοῦ καὶ πάντα πῶς ἔκανε γλωσσο-

λογία. Ὁ συγγραφέας ἔην κατόρθωσεν ποτὲ νὰ ξεχάσῃ τὸ δάσκαλο. Ὁμοίως ἀδιάφορο! Ὁ δάσκαλος ἦταν μεγάλος κι' αὐτὸς θὰ μείνῃ.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΗΜΗΡΙΑΤΗΣ

ΗΤΑΝ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ δημιουργοῦν ἐποχές καὶ γράφουν μόνοι τους τὴν ἱστορία. Ἡ δύναμη κι' ἡ μαχητικότητα ποὺ διατηροῦσε ἕως τὴν τελευταία του στιγμή εἶναι ἀλάνθαστο χαρακτηριστικὸ τῶν ἀνθρώπων, ποὺ οἱ κοινωνίες συνείθισαν νὰ τοὺς ὀνομάζουσι Ἀρχηγούς, Προφήτες, Ἡρώες. Τὸ ἀνάστημά του θὰ ὑψώνεται κολοσσιατὸ μέσα στὰ χιλιόμετρα τοῦ χρόνου. Κι' ἐκεῖνος ποὺ θὰ μελετήσῃ καὶ θὰ κρίνει τὸ ἔργο του, χρωστᾷ κι' αὐτὸς, ἀν αἰσθάνεται καλὰ τὴν ἀποστολή του, νὰ γράφῃ ἕνα βιβλίο ποὺ νὰ μείνῃ σὰν Μνημεῖο αἰώνιο ὅπως καὶ τὸ ἔργο του. Γιατί τὸ ἔργο του καὶ τὸ νομὰ του θὰ μεγαλώνει ὀλοένα περισσότερο, ὅσο θὰ τὸ ἀπομακρύνουν ἀπὸ μᾶς οἱ καιροὶ ποὺ θὰ περνῶν.

Τώρα, εἶμαστε ἀκόμη κοντὰ του, ἡ μαχητικὴ φωνή του ἀντηχεῖ ἀκόμα στὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ ἀναπνέουμε. Ὁ καιρὸς ποὺ θὰ περνᾷ, θὰ σδύσει τὴν ἀνάμνηση κάθε κακοῦ ἤχου. Καὶ ἀπὸ τὰ βᾶθη τοῦ χρόνου θ' ἀκούγεται πάντα καθαρὸ τὸ κήρυγμά του, ἀσθηστο σὰν τὴ φωνὴ τῶν Προφητῶν.

ΜΙΧ. Δ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Γιὰ σένα τυραγνίσαι καὶ γράφω καὶ πολεμῶ. Ἔγινε γιὰ σένα βουτηχτής καὶ βούτηξα γιὰ σένα στὴν ἀπέραντη θάλασσα τῆς καρδιάς μου, στὰ πάλαια τοῦ νοῦ μου καὶ πῆγα νὰ σοῦ ξεσκάλισω κάτω στὰ βάθια βαθιά τὸ μορφότερο καὶ τὸ πιὸ μάβρο μαργαριτάρι τῆς ἀγάπης, ποὺ μόνος ἐγὼ σ' ἔβλεπα τὴν Ἑλλάδα σοῦ τὸ βρήκα.

Ἰόνειρο τοῦ Γιαννίρη

ΟΤΑΝ πρὶν δεκαπέντε χρόνια, παιδί τοῦ Γυμνασίου, ἦρθα γιὰ πρώτη φορά σὲ ἐπαφή μὲ τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη, αἰσθάνθηκα κάτι ἀνάλογο μὲ τὴν αἰσθησιμὴ ποὺ δίνει ἡ ψυχρολογία στὸ ναρκωμένο ἀπὸ τὸν ὑπνο σῶμα. Τώρα νὰ γίνω ὁ κριτικὸς του; Θὰ ἦταν ὑπερβολικὴ τόλμη. Τοῦ λείπει ἡ προσωπικὴ τοῦ καιροῦ. Ἀκόμα, ποὺ εἶναι ἴσως καὶ τὸ σπουδαιότερο, δὲν βρέθηκε ὁ ἀνθρώπος ποὺ θὰ φορτωθεῖ στὴ ράχη του τὸν

ἥρακλειο αὐτὸ ἄθλο. Γιατί βέβαια ὅποιος θὰ κρίνει τὸν Ψυχάρη, θὰ κρίνει οὐσιαστικὰ ὀλόκληρη τὴν ἐποχὴ του, ὀλόκληρη τὴν κοινωνία ποὺ τὸν ξεπέταξε. Ὁ Ψυχάρης, ὅπως κάθε ἐξαιρετικὴ ἱστορικὴ μορφή, ὅπως καὶ κάθε ἀνθρώπος, ἀντικαθρέφτισε ἔντονα μὲ τὸ ἔργο του μιὰ περίοδο τῆς ζωῆς μας. Στὸν ἱστορικὸ τῆς ἀνήκει καὶ ἡ κρίση του. Νὰ λοιπὸν γιὰ τὴν σταματῶ μπρὸς του.

Ὁ Ψυχάρης ὅμως; Ποιὸς θὰ μπορούσε νὰ ἀρνηθεῖ τὴν τεράστια σημασία ἔχει μιὰ προσωπικότητα, ἔστω καὶ ὅταν ὁ ρόλος τῆς στῆ στερνὴ οὐσία του εἶναι καθαρὰ μηχανικός, ὅπως τὸ πιστεύω, δηλ. περιορίζεται νὰ ἀποδίδει τὴ γύρω του ζωὴ, τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα; "Ἔ! λοιπὸν ἡ προσωπικότητα τοῦ Ψυχάρη, ὁ ἀνθρώπος, ὁ διανοούμενος, ὁ ἐπαναστάτης, ὁ πολεμιστής, εἶναι κάτι ποὺ θὰ ζήσει, ποὺ ἀξίζει νὰ ζήσει σὰν ὑπόδειγμα γιὰ τίς μελλούμενες γενεές. Ἦταν ὅλος παρμένος ἀπὸ τὸν παλμὸ μιᾶς ρυθμικῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἀνώτερο χάρισμα τῆς Ἐπιστήμης, τὴ φωτιὰ τῆς δράσης. Ὅταν μιλάμε γιὰ τὸν ἀνθρώπο ποὺ σκέπτεται καὶ μελετᾷ καὶ γράφει, νομίζουμε πὼς πρέπει νὰ τὸν φανταζόμαστε κλεισμένον στὸ γραφεῖο του, ἔξω ἀπὸ τὴ Ζωὴ, ἀνίκανο νὰ τὴ νοιώσει καὶ νὰ τὴν ὑπηρετήσῃ. Ὁ Ψυχάρης διαφεύδει ἀπόλυτα τὴ φαντασία μας αὐτή. Εἶναι ὁ ἀνθρώπος ποὺ συγκέντρωσε, σὲ μιὰν ἀπόλυτη ἀρμονία, σκέψη καὶ δράση, ποὺ κατάλαβε πὼς ἡ διάνοηση τότε μόνον ἔχει ἀξία καὶ χρησιμότητα, ὅταν ὑπάρχει γιὰ νὰ πειθαρχεῖ καὶ ὀδηγεῖ καὶ φωτίζει τὴ δράση. Λέει ὁ ἴδιος: ἔγινε βουτηχτής καὶ βούτηξα στὴν ἀπέραντη θάλασσα τῆς καρδιάς μου, στὰ πάλαια τοῦ νοῦ μου. Τὶ καλλίτερο μάθημα ἀπ' αὐτὸ χρειάζονται ὅλοι αὐτοὶ ποὺ ρουφοῦν τὴ ζωὴ μας, οἱ ἀνθρώποι ποὺ δροῦν χωρὶς γνώση, ποὺ γνωρίζουν χωρὶς νὰ δροῦν; Μήπως αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν στάθηκαν οἱ κακόπιστοι, οἱ μοχθηροὶ ἀντίπαλοι στὸ ἔργο του;

Κι' ἀκόμα μέσα στὸν ἀνθρώπο αὐτὸν πόσο ἀκούραστο θάρρος, πόση ἐπιμονή, πόση πεποίθηση. Ὀλόκληρη ζωὴ τὴν πέρασε πολεμιστὴς στὸ χαράκωμα, συκοφαντημένος ἐπαναστάτης μὲς στὴν ἴδια τὴν κοινωνία ποὺ ἔπρεπε νὰ τὸν εἶχε φωτεινὸ ὀδηγὸ τῆς ἀκατάβλητος ὡς τὴ στερνὴ στιγμή του, μ' ὅλες τίς ἠθικὰς καὶ σωματικὰς δοκιμασίες του. Κι' ὅταν καινούργιες συνθήκες ἔδωσαν στὸν Δη-

μοτικιστικὸ ἀγῶνα ἄλλο περιεχόμενο καὶ τὸν ὑποτάξανε σὲ πλατύτερες κοινωνικὰς ἀπόψεις, ὁ Ψυχάρης, ὁ ἀστός καὶ πετριώτης, ἔστειλε τὴ συνδρομὴ του στοὺς νέους ἀγωνιστὰς, στὰ «παιδιά» τῆς Φοιτητικῆς Συντροφιάς, ποὺ τότε ἄλλοι καταφρόνησαν, δείχνοντας ἔτσι ὅλη τὴν ἀγνότητα καὶ ὅλη τὴ συνέπεια ἐνὸς ἀνθρώπου ποὺ ἔζησε καὶ πέθανε σὰν τίμιος καὶ θαρραλέος ἐπαναστάτης.

Τὸ συμπέρασμά μου: νὰ φροντίσουμε ὅσοι ἔρχονται νὰ πάρουν κάτι ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, ἀνθρώπο διανοούμενο καὶ πολεμιστή.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΣΩΜΕΡΙΤΗΣ

ΤΟΥ λογοτεχνικοῦ ἔργου τοῦ Ψυχάρη τὴν ἀξία δὲν ἔχω καμιά ἀρμοδιότητα νὰ τὴν κρίνω ἐγὼ, γιατί κοντὰ στὰ ἄλλα ὀλίγες σχετικῶς σελίδες ἔλαβα τὸν καιρὸ νὰ διαβάσω ἀπὸ τὰ ἔργα του τὰ κυρίως λογοτεχνικά.

Τὸ ἰδιαίτερο ἐπιστημονικὸ μου ἐνδιαφέρον μὲ ἔφερε νὰ μελετήσω πρὸ παντὸς τὰ γλωσσικὰ καὶ γλωσσολογικὰ του ἔργα. Τὸ πολυθρύλητο Ταξίδι του μάλιστα τὸ διάβασα σὲ δυὸ διάφορες ἐποχές τῆς ζωῆς μου γιὰ ὀρισμένους σκοποὺς τῆς ἐπιστημονικῆς μου ἐργασίας.

Ἀπὸ τὰ τελευταία του αὐτὰ ἔργα ἔχω σχηματίσει τὴ γνώμη ὅτι ἐπιστημονικὸν κατάρτισμα γλωσσολόγου δὲν εἶχε ὁ Ψυχάρης καὶ τὴ νέα μας γλῶσσα, ὅπως ἄλλως τε εἶναι γνωστὸ σὲ ὅλους δὲν τὴν ἐγνώριζε κατὰ βάθος. Γιατὸ τὴν ἀξιεπαινή προσπάθεια τοῦ νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ὀρθὴ γνώμη στὸ γλωσσικὸν μας ζήτημα καὶ νὰ βασιστῇ ἡ γραφομένη νέα Ἑλληνικὴ, ἔχει περαγωνήσει σπουδαίους γλωσσικούς νόμους καὶ ἔμεινε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος στηριγμένος σὲ ἕναν αὐστηρὸ ὀρθολογισμό, ὁ ὁποῖος λέξεις, φθόγγους, τύπους καὶ ὅλα ἐν γένει: τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα θέλει νὰ τὰ κανονίξῃ κατὰ τὸν τρόπον, ποὺ ἕνας ὀδοστρωτήρας περνᾷ ἀπὸ πάνω ἀπὸ μικρὰς καὶ μεγάλας πέτρας καὶ τὰ ἰσοπεδώνει ὅλα.

Μόλα ταῦτα τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη εἶναι καὶ θὰ μείνῃ ἱστορικόν. Ἡ ἀδιάσειστη ἐπιμονὴ εἰς τὴν ἰδέαν του γιὰ τὴ γραφομένην μας γλῶσσα, ὁ φανατισμὸς, μὲ τὸν ὁποῖον ὑπεστήριξε τοὺς ἰδέαν του αὐτὰς, καὶ τὸ πείσμα, μὲ τὸ ὁποῖον ἐπολέμησε τῶν ἀντιπάλων του

τοὺς δέες, ὑπῆρξαν τὸ μεγαλύτερον στήριγμα τοῦ δημοτικισμοῦ εἰς τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας: τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς καὶ κατέστησαν τὸ νομὰ τοῦ σύμβολο μιᾶς ἰδεολογίας, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν γνώμη μας καὶ τὴν πεποίθησίν μας, ἀργὰ ἢ γρήγορα ἔπρεπε νὰ ἐπικρατήσῃ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχαϊκοῦσα ἢ καθαρεύουσα γλῶσσα δὲν ἔμπορει νὰ ἔχη θέσι εἰς τὴ νεοελληνικὴ ποίησι, εἰς τὸ νεοελληνικὸν θέατρο καὶ εἰς τὸ νεοελληνικὸν διήγημα, εἰς τὸ διαλογικὸν μάλιστα μέρος τοῦ τελευταίου.

ΑΧΙΛΛ. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ

ΤΙΜΗ ΜΟΥ νὰ θέλεις, φίλε κ. Ξενοπούλε, καὶ δική μου γνώμη γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Μεγάλου Ἑθνικοῦ Διδασκάλου. Ὁλόψυχα ἐπιδοκιμάζω τὴν ἰδέαν ἡ ἀφιερῶσαι τὴ «Νέα Ἑστία» ἕνα τεύχος σ' αὐτόν. (Λαμπρά! ἔτσι! Αὐτὸν μ' ἕνα μεγάλο μεγάλο Α).

Ὅμως γνώμη δὲ στέλνω. Γνώμη θὰ κερῖ κρῖση. Καὶ δὲν ἔχω τὴν ἀπαραίτητη προετοιμασία, δὲ διάβασα ποτέ μου ὀλόκληρον τὸ ἐπιστημονικὸν του ἔργο, οὔτε ὅλο τὸ λογοτεχνικὸν του, γιὰ νὰ σχηματίσω γνώμη γι' αὐτὰ. Οὔτε τὴ δύναμη ἔχω νὰ ἱστορήσω τὸν ἀδάμαστο μαχητὴ τῆς ἰδέας, τὸν ἀνθρώπο τὸ δυνατὸν ποὺ μὲ κομμένα πιά τὰ πόδια, τὴν ὥρα ποὺ ἀντίκρουζε τὸν ἀνοιχτὸ λάκκο τοῦ μνήματός του, εἶχε τὴ θέλησιν νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν παραμικρὴ λεπτομέρεια τοῦ ἔργου Του, ποὺ κατόρθωσε νὰ τὸ διαφεντέψῃ ὡς τὴν ὑστερῆ στιγμή του. Γιὰ ὅλα αὐτὰ δὲ θὰ προσθέσω δική μου σὲς καλοπροαίρετες καὶ δίκαιες ἢ ἀνόητες καὶ ἀδικες γνώμες, ποὺ γραφτήκανε.

Ἐπειτα δὲν εἶχα τὴν εὐτυχία νὰ γνωρίσω ἀρκετὰ τὸ γόνυ ἀνώτερον ἀνθρώπο, ποὺ φαινότανε ὁ Ψυχάρης εἰς τὴν συντροφιά του, γιὰ νὰ γράψω γνώμη ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ μου ἐντύπωση. Ποτέ μου μάλιστα δὲν ὑπῆρξα ὀπαδὸς του, ἢ λιβανιστὴς του, ἢ κομματάρχης του καὶ βέβαια μήτε ἀντίμαχος του καὶ ὑβριστὴς του. Κι' αὐτὸς ποτέ του δὲ μὲ πείραξε, δὲ μὲ χείδεψε, δὲ μὲ μεγαλοποίησε, δὲ μὲ μάλωσε, δὲ μὲ παίνεψε, γιὰ νὰχω κι ἐγὼ κάνει καὶ ξεκάνει γνώμες γιὰ τὸν Ψυχάρη, ὥστε νὰ διαλέξω μιὰ ἔτοιμη. Στὰ σαράντα χρόνια, τέλος, ποὺ μιὰ ἀγίατρευτὴ λῶξα μὲ ὀποχρεῶνει ποῦ καὶ ποῦ νὰ δίνω γραφτοὺς εἰς τὴ δημοσιότητα στοχασμοὺς μου, ἐντυπώσεις μου, πεποιθήσεις μου, σὲ κανένα

δημοσίευσί μου δὲν ἀνάφερα τ' ὄνομα τοῦ Ψυχάρη, οὔτε καὶ πρῶθενά μίλησα γιὰ τὸ Ἔργο του.

Γιατί; — Γιατί αίσθανόμουνα δέος νὰ κοιτάξω κατὰματα Αὐτὸν ποὺ κινούσε μέσα μου τὸ πνευματικὸ μου καὶ τὸ φυγικὸ μου «εἶναι». Ἐπειδὴ μοῦ συνέβη (κι αὐτὸ θὰ τὸ ἐπάθαινε καὶ ἄλλοι πολλοί), προτοῦ νὰ προφτάσω νὰ ἰδῶ τὸ ἐπιστημονικὸ του καὶ τὸ λογοτεχνικὸ του ἔργο σὰν κάτι ἀντικειμενικὸ, σὰν κάτι ἔξω ἀπὸ μένα, ἢ Ἠθικὴ τῆς Ἰδέας του ζωογονούσε τὸ πνεῦμα μου κι ἐπλαθε τὴν ψυχὴ μου.

Ἔτσι τὸν πνευματικὸ τοῦ Ἑθνους Ὀδηγὸ, τὸν ἀκουσα νὰ μιλεῖ μέσα μου ὄχι μὲ τὰ λόγια τοῦ ἔργου Του, μὰ νιώθοντας τὸ πνεῦμα του σὰν ἰδικό μου. Ἐνωσα, δηλαδή, τὸ πνεῦμα τοῦ Δημοτικισμοῦ, τὸ Πνεῦμα του, σὰν ἰδικό μου, ὅπως τὸ νιώσανε σὰ δικό τους πνεῦμα ἴσαμε τώρα δυο γενεές, κι ὅπως θὰ τὸ νιώθουσε τὸ ἀθάνατο πνεῦμα του οἱ ἐρχόμενες ὅσο θὰ ὑπάρχει Ἑλλάδα.

Γιατί Αὐτός, — τὸ πνεῦμα τοῦ Δημοτικισμοῦ, τὸ Πνεῦμα του, — φύσηξε ὀρμητικὸ κι ἀνατάραξε τὰ βαλτωνέρια τῆς Ἑλλαδικῆς Τεμπελιάς, τῆς ἀποκαρωμένης Ἑλληνικῆς Στόχασης. Γιατί Αὐτὸς τὴν ξύπνησε καὶ τὴν κίνησε τὴν Ἑλληνικὴ Σκέψη. Αὐτὸς γκρέμισε μέσα μας προλήψεις καὶ προαιώνιες φεφτιές. Αὐτὸς μᾶς ἐμπνευσε τὴν πίστη στὸν ἑαυτὸ μας, γιατί μὲ τὰ πνευματικὰ του μάτια διακρίναμε τὴν ἀνάγκη νὰ σεβασθοῦμε τὴ ζωὴ, τὰ πράγματα καὶ τὸ σημερινὸ ἑλληνικὸ «εἶναι».

Αὐτὸς ὁ Ψυχάρης ἦτανε μέσα σ' αὐτούς ποὺ μὲ λόγια δικὰ τους μᾶς εἶπανε μιὰ μέρα, πὼς δὲν πρέπει ν' ἀπομείνουμε ἀπόγονοι, μὰ νὰ θελήσουμε νὰ γίνουμε πρόγονοι. Γιατί Αὐτὸς ξάναψε μέσα μας τὸν πόθο τῆς δημιουργίας, τὸν πόθο τῆς προόδου, ποὺ ὀδηγεῖ στὴ ζήτηση τῆς Ἀλήθειας. Αὐτὸς μᾶς ἔκανε νὰ νιώσουμε τὴ λαχτάρια γιὰ τὴν Ἀλήθεια (ποὺ πρὶν ἀπ' αὐτὸν τήνε φοβούμαστε καὶ τὴ ντρεπόμαστε), τὴν Ἀλήθεια ποὺ εἶναι ἢ Διώνια Ἠθικὴ.

Τὸν Ψυχάρη νιώθουσε μέσα τους αὐτοὶ ποὺ νικώντας τὸν τσαπατσούλη, τὸν ἀψίκορο, τὸν ἐπιπόλαιο Ρωμῶ, δουλεύουν μὲ ἀκριβολογία, μὲ συνέπεια, μὲ πειθαρχία στὴ σκέψη, ἐνῶ τοὺς τυραγνεῖ ἀνησυχία τῆς

ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος, ἢ ἐποῖα βάζει τ' ἀγωνιώδη ἐρωτήματα γιὰ τὸ παρὸν καὶ γιὰ τὸ μέλλον. Αὐτὸν τὸν Ψυχάρη νιώθουν οἱ Ἐκλεχτοὶ ποὺ ξανοίγουν μπροστά τους μονοπάτια, ποὺ μᾶς ὀδηγοῦν σὲ μιὰν Ἀναγέννηση Ἑλληνικὴ.

Τὰ μονοπάτια αὐτὰ μπορεῖ νὰ μὴν τὰ εἶδε ποτὲ ὁ Ψυχάρης. Οὔτε νὰ τὰ φαντάστηκε. Ὅμως τὰ εἶδαμε, γιατί Αὐτὸς εἶναι ποὺ κίνησε τὴ σκέψη μας γιὰ νὰ τὰ βροῦμε, γιατί Αὐτὸς πρῶτος μᾶς ὠθήσε νὰ τ' ἀναζητήσουμε.

Αὐτοὶ ποὺ ἀνοίγουν τοὺς νέους δρόμους μπορεῖ νὰ εἶναι διαφορετικοὶ ἀναμεταξύ τους. Μπορεῖ τὰ ἔργα τους νὰ μὴν ἔχουν ἐξωτερικὴ σχέση μὲ τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη. Μπορεῖ αἱ ἴδιοι νὰ μὴν ἀναγνωρίζουν τὴν ἐπίδραση τοῦ Μεγάλου Διδασκάλου. Κι ὅμως Αὐτὸς εἶναι μέσα τους. Ὅσο κι ἂν φαίνονται διαφορετικοὶ, βγαίνουν ἀπ' Αὐτόν. Ὁ Χριστὸς τοῦ Πέτρου δὲν εἶναι ὁ Χριστὸς τοῦ Παύλου. Κι ὁ Χριστὸς τοῦ Παύλου δὲν εἶναι ὁ Χριστὸς τοῦ Ἰωάννου. Κι ὅμως καὶ οἱ τρεῖς ἔχουν τὸ Χριστὸ μέσα τους. Τὸ θεῖο πνεῦμα του φωτίζει τὴ διδασκαλία τους.

Ὅποιος ἔτσι δὲν ἔνωσε τὸν Ψυχάρη, δὲν ἔνωσε τὸ Δημοτικισμὸ. Ὅποιος ἔνωσε τὸ Δημοτικισμὸ, θὰ νιώθει μέσα του τὸν Ψυχάρη. Ἄν δὲν τ' ὁμολογεῖ, εἶναι μικρὸς. Ὅποιος τότε νιώθει ζωντανὸ μέσα του τὸ Μεγάλο Διδάσκαλο καὶ τ' ὁμολογεῖ, εἶναι δημοτικιστὴς (ἀσήμαντος ἢ μεγαλόσχημος ἀδιάφορο) εἰλικρινῆς. Τότε νιώθω μέσα μου. Αὐτὸ τὸ λίγο ποὺ εἶμαι, τὸ χρωστῶ σ' Αὐτόν. Τ' ὁμολογῶ μὲ περηφάνεια. Κι' αὐτό, εἶναι μιὰ ἀρετὴ!

Καὶ τώρα ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ μιὰ γνώμη. Τὸν ἐπιστήμονα Ψυχάρη, τὸν ποιητὴ, τὸ λογοτέχνη, τὸν ἀνώτερο ἄνθρωπο μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ τὸν κρίνουν ὅσοι νομίζουν πὼς ἔχουν τὴν πρέπουσα προπαρασκευὴ καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ τὸν κρίνουν. Μόνον οἱ Ἀκαδημαϊκοὶ δὲν πρέπει νὰ τὸν κρίνουν πεθαμένο. Αὐτοὶ τὸν ἔκριναν ζωντανό. Δὲν τὸν ἠύραν ἄξιο νάχει κι αὐτὸς μιὰ ἔδρα ἀπ' αὐτὲς ποὺ προμήθεψε ὁ Πάγκαλος κι αὐτοὶ στρογγυλοκάθονται.

Αὐτὰ εἶχα νὰ πῶ ἀπαντώντας στὸ τιμητικὸ γιὰ μένα κἀλεσμά σου νὰ γράψω γνώμη γιὰ τὸν Μεγάλον Ἑθνικὸ Διδάσκαλο.

ΜΑΡΚΟΣ ΤΣΙΡΙΜΑΚΟΣ

ΜΑΚΑΡΙΟΣ — που φέβγοντας μας αφήνει κάτι τόσο μεγάλο!

— Μόν' ο νόμος μπορεί να μας δώσει λεφτεριά! — εἶπε ο Goethe.

Να τί μας αφήνει ο Ψυχάρης!

Και, ὅπως οἱ ἄνθρωποι κάνουν τοὺς νόμους, ἔτσι μέσα σ' ἀφτωνων τα ὄρια ας κοιτάξουν οἱ νέοι να μας δείξουν ο καθένας τη μαστορία του. Τί χαρά νάχουν μπρος τους τέτοιο ἓνα ἔργο!

Φ. ΦΩΤΙΑΔΗΣ

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ εἶναι ἀπὸ τίς δυο-τρεις προσωπικότητες ποὺ παρουσίασε ἡ Ἑλλάδα στὰ ἑκατὸ χρόνια τῆς ἐλευθερίας της. Ὁ λογοτέχνης Ψυχάρης στέκεται, βέβαια, πρὸ χαμηλά ἀπὸ τὸν Καινοτόμο, ἀπ' τὸν ἄνθρωπο ποὺ εἶδε μιὰ ἀλήθεια, — τὴ μεγάλη ἀλήθεια τοῦ δημοτικισμοῦ, — καὶ εἶχε τὸ θάρρος νὰ τὴν διακηρύξει. Καὶ τὸ θάρρος του αὐτὸ ἀξίζει ὅσο καὶ ἡ καινοτομία του, ἀφοῦ κι' ἄλλοι πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ, ἢ καὶ στὴν ἐποχὴ του, εἶδαν τὴν ἀλήθεια κι' ὄχι μόνο δελιασαν νὰ τὴ διακηρύξουν, ἀλλ' ἀπὸ μικροφυχία ἢ ὑπολογισμὸ τὴν πολέμησαν.

Ὁ λογοτέχνης Ψυχάρης, λοιπόν, δὲν εἶναι ἐκεῖνος ποὺ θὰ μένει στὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ὁ διηγηματογράφος καὶ μυθιστοριογράφος Ψυχάρης εἶχε σὲ ὄλα τὰ στάδια τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης του, συναδέλφους μὲ ἔργο πλουσιώτερο, ἀρτιώτερο, λογοτεχνικώτερο. Καὶ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ γλωσσικοῦ ἀγῶνα κι' ἀργότερα φάνηκαν μερικοὶ πεζογράφοι πολὺ ἀνώτεροί του. Ἄν ὅμως ξεχαστοῦν μιὰ ἡμέρα κι' οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἢ δὲν θὰ λογαριάζονται σὲ μιὰ πλουσιώτερη νεοελληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ, ὁ Καινοτόμος Ψυχάρης δὲν θὰ ξεχαστεῖ ποτὲ καὶ πάντα θὰ λογαριάζεται. Θὰ εἶναι μιὰ προσωπικότης. Καὶ στὸν πρῶτο αἰῶνα τῆς ἐλευθερίας μας καὶ στὸ δέκατο καὶ στὸν εἰκοστό.

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

Η ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ἀξία τοῦ Ψυχάρη ἦταν, πὼς σὲ μιὰ ἐποχὴ, ποὺ τὸ γλωσσικό μας ζήτημα δὲν εἶχε ἀκόμη καὶ καλὰ-καλὰ τεθῆ σὰν ζήτημα, σήκωσε πρῶτος τὴ σημαία τῆς ζωντανῆς γλώσσας. Ἴσως καὶ χωρὶς αὐτὸν πάλι θὰ φτάναμε στὴ σημερινὴ ἀναγνώρισή της, μὰ, πολὺ πιθανό, δυσκολώτερα κι' ἀργότερα. Μοῦ φαίνεται ὅμως, πὼς, στὴ διε-

ξαγωγῇ τῆς μεγάλης αὐτῆς ὑπόθεσης, ὁ Ψυχάρης ἔπασε ἀρκετὰ ἔξω, προπάντων στὶς λεπτομέρειές της. Θέλοντας νὰ δείξῃ, πὼς ἡ τωρινή, ἢ φυσικὴ μορφή τῆς γλώσσας μας δὲν ἔχει καμιά ἀνάγκη νὰ στηριχτῆ στὴ σχολικὴ παράδοση (πρᾶγμα, γενικά, πολὺ σωστό), προσπάθησε νὰ φτιάξῃ λέξεις καὶ ὅρους, ἐντελῶς ἀνεξάρτητοι. Μὰ εἴτε ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἀκαμψία, εἴτε προπάντων ἀπὸ τὴν ἄλλειψη τῆς βαθύτερης αἰσθητικῆς τῆς γλώσσας μας, — γιατί, ζώντας στὴ Γαλλία, εἶχε ἀπάνω-κάτω γίνῃ Ἕλληλος κι' ἔμενε μὲ τὰ ἑλληνικά, ποὺ ἀπὸ παιδί εἶχε μάθει στὴ Διό, — ἔκαμε λέξεις καὶ ὅρους σὰν τὸ «Παροθενός», ποὺ ἔδωκαν κάπως δίκια λαβὴ στοὺς ἔχτρούς του νὰ τὸν κατηγορήσουν, πὼς παραμόρφωνε τὴ γλώσσα. Δὲν θέλω νὰ παραγνωρίσω τὴν ἐπίδρασή του στὴ γλωσσικὴ μας ἐξέλιξη, μὰ νομίζω, πὼς μὲ λιγώτερη ἀκαμψία καὶ μὲ περισσότερη προσπάθεια νὰ φωτίσῃ, μπαίνοντας γλυκύτερα στὴ νεοελληνικὴ ψυχὴ, θὰ ὠφελοῦσε πολὺ περισσότερο. Θὰ συντελοῦσε πολὺ σ' αὐτὸ κι' ἂν ὁ Ψυχάρης ἦταν ἡ μεγάλη λογοτέχνης ἢ μεγάλος γλωσσολόγος. Χωρὶς νὰ παραβλέψῃ κανεὶς τὴν ἀξία τῶν λογοτεχνικῶν του ἔργων, μὰ μπορεῖ ὅμως βέβαια νὰ πῆ, πὼς δὲν κατώρθωσαν νὰ συγκινήσουν τὴ νεοελληνικὴ ψυχὴ, ὅσο θὰ ἔπρεπε, γιὰ νὰ τὴ φέρουσε ὑποσυνείδητα ν' ἀγαπήσῃ τὴ φυσικὴ τῆς γλώσσα. Ἦνας πάλι μεγάλος γλωσσολόγος θὰ ἐξέταζε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ὄχι μόνο στὴ βασικὴ του μορφή, μὰ σπουδάζοντας ὅλες τίς διαφορὲς ὕψεις του καὶ τίς κυριότερες γραμματικὲς, συντακτικὲς, ὀρθογραφικὲς καὶ πραγματικὲς δυσκολίες τῆς ἐξέλιξής του, ἀκόμη καὶ τίς ψυχολογικὲς, ποὺ δὲν ἦταν — καὶ δὲν εἶναι — δὲ μικρότερες! Ἀλλὰ βέβαια, κανένας δὲν εἶναι τέλειος σ' αὐτὸν τὸν κόσμο! καὶ μ' ὅλ' αὐτὰ τὰ ἐλαττώματά του, κανεὶς δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθῆ, πὼς ὁ Ψυχάρης ὑπῆρξε μιὰ δυνατὴ νεοελληνικὴ φυσιογνωμία. Ἴσως πολὺ ἀκαμπτῆ, μὰ ποὺ μ' εἰλικρίνεια καὶ θάρρος — ἂν ὄχι καὶ μὲ τὴν ἀπαιτούμενη εὐστροφία καὶ βαθύτερη πνοή — ὑποστήριξε τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, πὼς ἡ «φυσικὴ» γλώσσα ἐνός λαοῦ — δηλ. ἡ σύγχρονη καθ' ἐποχὴ γλωσσικὴ ἐξέλιξη — δὲν συμβιβάζεται μὲ μιὰ τεχνητὴ ἀνάμιξη ζωντανῶν καὶ νεκρῶν στοιχείων.

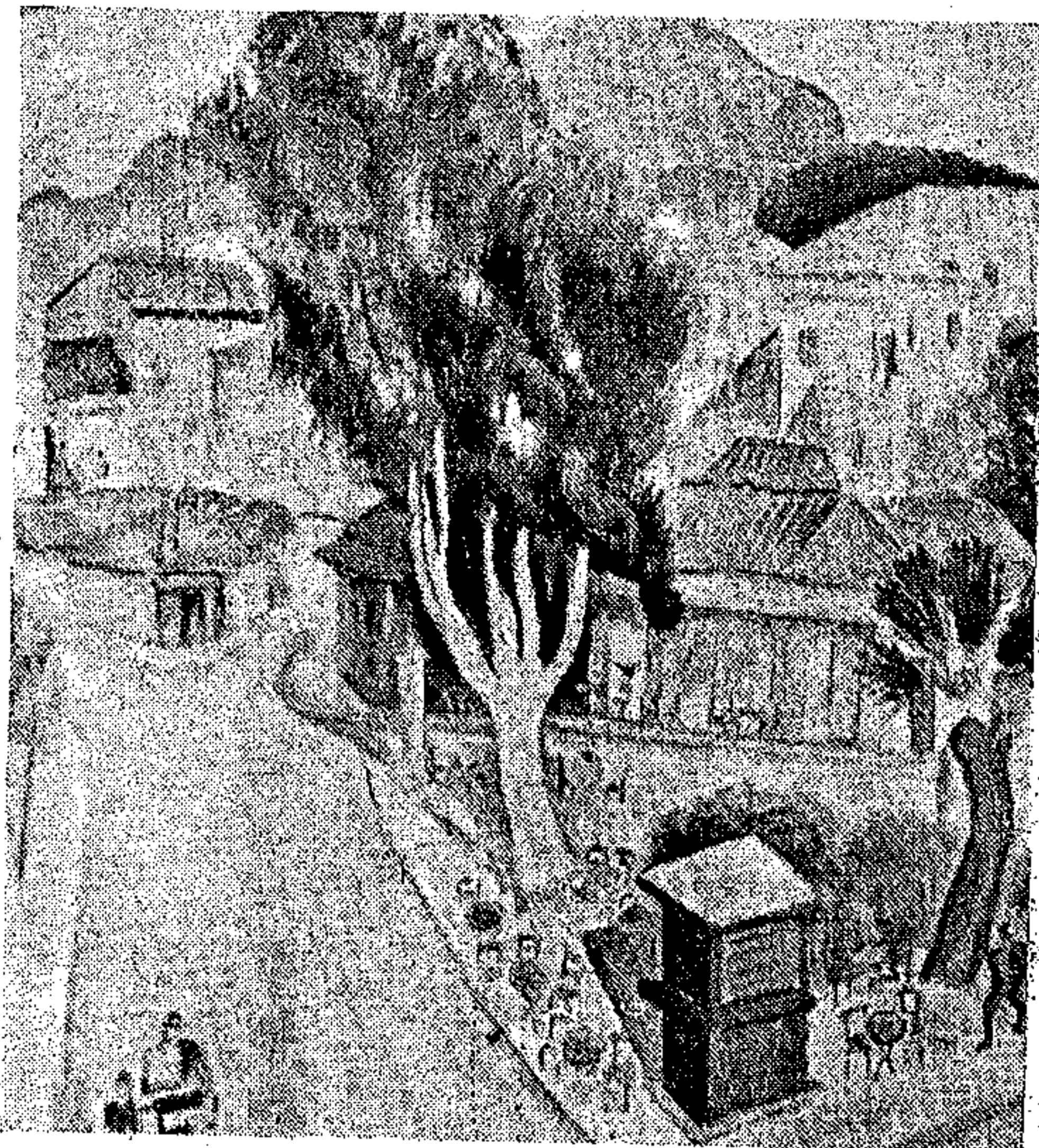
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΑΤΖΙΑΔΑΚΗΣ

ΨΥΧΑΡΗΣ, ἕνα ὄνομα ἢ ἕνα σύμβολο ; Ὁ Δάσκαλος ἐναντίον τῶν δασκάλων. Ναι, δάσκαλος καὶ αὐτός, ἴσως καὶ αὐτὸς σχολαστικός, κάποτε ὑπερβολικός, μὰ τί ἄλλο θὰ πει ἐπανάσταση παρὰ ὑπερβολή ; Καὶ ὅμως μ' ἔλα αὐτὰ πολλές φορές καὶ χαριτωμένος λογὸς ἐχνης, μὲ πέννα ποὺ εἶχε ὄλη τὴν ἀβρότητα τῆς δευτέρας του πατρίδας. Ὁ μόνος ἴσως στυλίστας τῆς δημοτικῆς γλώσσας. Στυλίστες ἴσως εἶναι καὶ ἄλλοι πολλοί, μὰ ποὺ μᾶς δηλώνουν πὼς εἶναι δημοτικιστές, κάποτε

καὶ Ψυχαιστές, στήν . . . καθαρεύουσα. Ὁ Ψυχάρης δημιούργησε μιὰ ἐποχὴ ὄχι μόνον στὰ γράμματα, μὰ καὶ στήν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου. Ἐπαναστάτης τῶν ἄκρων, ὅπως ὄλες οἱ μεγάλες πολιτικὲς μορφές. Δάσκαλος λοιπὸν ἦταν ἢ πολιτικός ; Ἴσως εἶχε περισσότερὴ ἐπίδραση στήν ἐν γένει πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου ἀπὸ πολλοὺς πρωτοπουροὺς τῆς περιστάσεως. Μέσα στὰ σκοτάδια τῆς σκλαβιάς τῶν δασκάλων, μᾶς ἤρθε Ἐλευθερωτὴς ὁ Δάσκαλος.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΧΟΡΝ

ΑΠΟ ΤΑΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ



ΣΠ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΤΑ ΕΞΑΡΧΕΙΑ (ΑΘΗΝΑΙ)



ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΣΕΧΩΦ

Ο ΓΟΥΣΕΒ

ΔΙΗΓΗΜΑ (*)

Ὁ Πάβελ Ἰβάνιτς κουράστηκε νὰ μιλήσῃ καὶ ἀσθμαίνει καὶ ὅμως ἐξακολουθεῖ :

— Μάλιστα, πάντα ὀρθὰ-κοφτὰ λέγω τὴν ἀλήθεια . . . Κανένα καὶ τίποτε δὲ φοβάμαι. Σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα μεταξύ μας ὑπάρχει μεγάλη διαφορά. Ἔστε εἶστε ἄνθρωποι ἀμόρφωτοι, τυφλοί, κούτσουρα, τίποτε δὲ βλέπετε καὶ ἐκεῖνα ποὺ βλέπετε δὲν τὰ καταλαβαίνετε . . . Σὰς λένε πὼς ὁ ἀέρας ξεφεύγει ἀπὸ τὶς ἀλυσίδες, πὼς εἶστε κτήνη, πετσαένοι καὶ σεῖς τὸ πιστεύετε ὡς δίνουν σθερκιές καὶ σεῖς φιλεῖτε τὸ χέρι ποὺ ὡς τις κατεβάξει ὡς ληστεύει κάποιος κτήνος ποὺ φορεῖ σαμουρένια γούνα καὶ ἔπειτα ὡς πετᾷ μιὰ δεκάρα γιὰ τσάι καὶ σεῖς «νὰ φιλήσω, ἀφέντη, τὸ χεράκι σας». Εἶστε παρίαί, κακομοίρηδες ἄνθρωποι . . . Ἐγὼ ὅμως δὲν εἶμαι τὸ ἴδιο. Ἐγὼ ξέρω γιὰ τὴν ζωὴ, ὅλα τὰ βλέπω, ὅπως τὰ βλέπει ὁ ἀετὸς ἢ τὸ γεράκι, ἔταν πετᾷ ψηλά, καὶ ὅλα τὰ καταλαβαίνω. Εἶμαι ἡ διαμρτύρησις προσωποποιημένη. Βλέπω ἀδαιρεσία — διαμρτύρομαι, βλέπω ψευτοεὐλάβεια καὶ ὑποκρισία — διαμρτύρομαι, βλέπω ἕνα γουροῦνι νὰ θριαμβεύῃ — διαμρτύρομαι. Εἶμαι ἀνίκητος, καμμιά ἰσπανικὴ ἱερά ἐξέτασις δὲν μπορεῖ νὰ μὲ ἀναγκάσῃ νὰ σιωπᾶσω. Μάλιστα . . . Κόψε μου τὴ γλώσσα — θὰ διαμρτύρωμαι μὲ χειρονομίες, κλείσε με μέσα σὲ ὑπόγειο — θὰ φωνάζω ἀπ' ἐκεῖ ἔτσι, ποὺ θ' ἀκούεται ἡ φωνή μου ἕνα βέρσι μακριά, εἴτε θὰ θανατώσω τὸν ἑαυτὸν μου ἀπὸ ἀσπιδία, γιὰ νὰ βαρύνω στὴ μαύρη τους συνείδηση ἕνα καντάρι περισσότερο, σκότωσέ με — θὰ παρουσιάζωμαι φάντασμα. Οἱ γνωστοί μου ὄλοι μου λένε : «Εἶσαι ὁ πιὸ ἀνυπόφορος ἄνθρωπος, Πάβελ Ἰβάνιτς !» Εἶμαι ὑπερή-

φανος γιὰ τὸ ὄνομα ποὺ ἔβγαλα. Ἰπτηρέτησα τρία χρόνια στήν Ἄπω Ἀνατολή καὶ θὰ μὲ θυμοῦνται ἕκατὸ χρόνια μὲ ὄλους βριστήκα. Μοῦ γράφουν οἱ φίλοι μου ἀπὸ τὴν Ρωσσία : «Μὴν ἔρθῃς». Καὶ ἐγὼ νά, στὸ πείσμα τους, πηγαίνω . . . Μάλιστα . . . Αὐτὴ τὴ ζωὴ τὴν καταλαβαίνω . . . Αὐτὴν μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀνομάσῃ ζωή».

Ὁ Γούσεβ δὲν ἀκούει, κύτταξε στὸ φεγγίτη. Στὰ διάφανα ἐλαφροπερουζένια νερά, πλημμυρισμένη ἀπὸ τὸν θαμβωτικὸ καυτερὸ ἥλιο, κουνιόταν μιὰ βάρκα. Μέσα σ' αὐτὴν γυμνοὶ κινέζοι ὄρθιοι κρατοῦσαν ψηλά κλουδιά μὲ καναρίνια καὶ φώναζαν :

— Κελαῖδει ! Κελαῖδει !

Στὴ βάρκα κόλλησε ἄλλη βάρκα, ἐφθασε μιὰ ἀτμάκατος. Μὰ νὰ καὶ μιὰ ἄλλη βάρκα : μέσα σ' αὐτὴν κάθεται ἕνας χονδρὸς κινέζος καὶ τρώγει μὲ ξυλάκια ρύζι. Νωθρὰ κυματίζουν τὰ νερά, νωθρὰ πετοῦν πάνω ἀπ' αὐτὰ ἄσπροι γλάροι.

«Ὀμωρὲ σθερκιές ποὺ θέλει αὐτὸς ὁ παχὺς . . .» σκέπτεται ὁ Γούσεβ κυττάζοντας τὸν κινέζο καὶ χασμουριέται.

Νυστάζει καὶ τοῦ φαίνεται πὼς ὄλη ἡ φύσις εἶναι νυσταγμένη. Ὁ καιρὸς περνᾷ γρήγορα. Χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ, περνᾷ ἡ μέρα, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ ἀρχίζει νὰ σκοτεινιάζῃ . . . Τὸ βαπόρι δὲ στέχεται πιὰ, ἀλλὰ ξεκίνησε γιὰ κάπου πιὸ μακριά.

IV

Πέρασαν δυὸ μέρες. Ὁ Πάβελ Ἰβάνιτς δὲν κάθεται πιὰ, ἀλλὰ εἶναι ξαπλωμένος τὰ μάτια του εἶναι κλειστά, ἡ μύτη του σὰν νὰ ἔγινε πιὸ σουβλερή.

— Πάβελ Ἰβάνιτς ! — τὸν φωνάζει ὁ Γούσεβ. — Αἶ, Πάβελ Ἰβάνιτς !

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενον καὶ τέλος.

Ὁ Πάβελ Ἰβάνιτς ἀνοίγει τὰ μάτια καὶ κουνεὶ τὰ χεῖλη του.

— Μὴ δὲν εἶστε καλὰ ;

— Ἦποτε . . . ἀποκρίνεται ὁ Πάβελ Ἰβάνιτς ἀσθμαίνοντας. — Δὲν εἶναι τίποτε, ἀπεναντίας μάλιστα . . . εἶμαι καλύτερα . . . Βλέπετε μπορῶ νὰ κείτημαι . . . Αἰσθάνομαι πιὸ ἐλαφρὰ . . .

— Αἰ, δόξα νάχη ὁ Θεός, Πάβελ Ἰβάνιτς.

— Ὅταν σὰς συγκρίνω μὲ τὸν ἑαυτὸ μου, σὰς λυπάμαι . . . φουκαράδες. Ἐμένα οἱ πνεύμονές μου εἶναι γεροί, ὁ βήχας μου εἶνε στομαχικός . . . Ἐγὼ ἔχι στὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα, μὰ καὶ στὴν κόλαση μπορῶ ν' ἀνθήξω. Ἐπειτα ἐγὼ φιλολογῶ καὶ τὴν ἀρρώστεια μου καὶ τὰ γιατρικά. Ἦσαίς ἔμωσ . . . εἶστε ἀμόρφωτοι . . . Ἀσχημα εἶστε, πολὺ, πολὺ ἀσχημα !

Τὸ βαπόρι δὲν κουνιέται, κάνει ἔμωσ τέτοια ζέστη, σὰ λουτρό· ἔχι νὰ μιλή, ἀλλὰ καὶ ν' ἀκούη δυσκολεύεται κανεὶς. Ὁ Γούσεβ ἀγκάλιασε τὰ γόνατά του, ἀκούμπησε πάνω σ' αὐτὰ τὸ κεφάλι του καὶ σκέπτεται τὸ χωριὸ του. Θεέ μου, μ' αὐτὴ τὴν κάψα τί εὐχάριστο νὰ σκέπτεσαι γὰ χιόνια καὶ κρύο ! Πηγαίνει μὲ σάνια, ἔξαφνα κάτι τρομάζει τὰ ἄλογα καὶ παίρνουν δρόμο . . . Χωρὶς νὰ ξεχωρίζουν οὔτε δρόμους, οὔτε χανδάκια, οὔτε γκρεμνοὺς, τρέχουν σὰ δαιμονομένα, μέσα σ' ἔλο τὸ χωριὸ, περνοῦν τὴ δεξιαμενὴ, κοντὰ ἀπὸ τὸ ἐργαστάσιο, ἔστερα στὸν κάμπο . . . «Πιάσ' τα ! — ξελαρυγγίζονται οἱ ἐργάτες τοῦ ἐργασταίου καὶ οἱ διαβάτες. — Πιάσ' τα». Μὰ γιατί νὰ τὰ πιάσουν ! Ἄς δέρνη, τὸ πρόσωπο καὶ ἄς δαγκάνη τὰ χέρια ὁ κρύος διαπεραστικός ἀέρας, ἄς τινάζουν οἱ ὀπλὲς βώλους ἀπὸ χιόνι στὸ κασκέτο, μέσα ἀπὸ τὸ γιακά στὸ σέρεκο, στὸ στήθος, ἄς στριγγλίζουν τὰ στηρίγματα τῆς σάνιας καὶ ἄς ξεφεύγουν τὰ λουριά, ἄς πᾶνε στὸ διάβολο ἔλα ! Ἦ εὐχαρίστησις ἔμωσ ἔταν ἀναποδογυρίζη ἢ σάνια καὶ σὲ πετᾶ μ' ἔλη τὴ φόρα μέσα στὸ σωρὸ τὰ χιόνια κατὰμουτρα καὶ ἔστερα σηκώνεσαι κάτ' ἄσπρος μὲ κρύσταλλα σὰ μουστάκια· οὔτε κασκέτο, οὔτε χειρόκτια, ἢ ζώνη λυμένη . . . Ὁ κόσμος ξεκαρδίζεται, τὰ σκυλλιά γαυγίζουν . . .

Ὁ Πάβελ Ἰβάνιτς μισοανοίγει τὸ ἓνα μάτι του, κυττάζει τὸν Γούσεβ καὶ σιγὰ ρωτᾶ :

— Γούσεβ, ὁ διοικητῆς σου ἔκλεβε ;

— Ποιὸς τὸν ξέρει, Πάβελ Ἰβάνιτς !

Ἐμεῖς δὲν ξέρουμε, ποῦ νὰ τὸ μάθουμε !

Κι' ἔστερα περνᾷ πολλὴ ὥρα μὲ σιωπὴ. Ὁ Γούσεβ σκέπτεται, παραμιλεῖ καὶ ἀδιάκοπα πίνει νερό· τοῦ κάνει κόπο νὰ μιλή, κόπο ν' ἀκούη καὶ φοβάται μὴν τοῦ ἀνοίξουν ἔμωσ. Περνᾷ μιὰ ὥρα, δύο, τρεῖς, βραδυάζει, ἔστερα νυκτιώνει, αὐτὸς ἔμωσ δὲν τὸ παρατηρεῖ καὶ ὀλοένα συλλογιέται τὸ κρύο.

Ἀκούεται σὰν νὰ μπῆκε κάποιος στὸ νοσοκομεῖο, ἀκούονται φωνές, ἀλλὰ μετὰ πέντε λεπτὰ ἔλα ἡσυχάζουν.

— Ὁ Θεὸς νὰ τὸν σχωρέση, αἰωνία του ἢ μνήμη, — λέγει ὁ στρατιώτης μὲ τὸ δεμένο χέρι. Ἀνήσυχος ἀνθρώπος ἦταν !

— Ἦ ; — ρωτᾷ ὁ Γούσεβ. — Ποιὸς ;

— Πέθανε, τὴν πῆγαν ἀπάνω.

— Αἰ καὶ τί ; — μουρμουρίζει ὁ Γούσεβ καὶ χασμουριέται. — Ὁ Θεὸς νὰ τὸν ἀναπάψη.

— Πῶς σοῦ φαίνεται, Γούσεβ ; — ρωτᾷ ἔστερ' ἀπὸ λίγο ὁ στρατιώτης μὲ τὸ δεμένο χέρι. — Θὰ δῆ τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἢ ἔχι ;

— Γὰ ποιὸν μιλεῖς ;

— Γὰ τὸν Πάβελ Ἰβάνιτς.

— Θὰ τὴν ἴδῃ . . . βασανίστηκε πολὺ. Ἐπειτα, βλέπετε ἦταν ἀπὸ τὴν τάξη τῶν ἱερωμένων καὶ οἱ παπάδες ἔχουν μεγάλο συγγενολόγι. Θὰ τὸν μνημονεύουν.

Ὁ στρατιώτης μὲ τὸ δεμένο χέρι κάθεται στὴν κουκέτα τοῦ Γούσεβ καὶ λέγει σιγανά :

— Καὶ σὺ, Γούσεβ, δὲ θὰ ζήσης πολὺ σ' αὐτὸν τὸν κόσμο. Δὲ θὰ φθάσης στὴ Ρωσία.

— Ποιὸς τῶπε, ὁ γιατρός ἢ ὁ νοσοκόμος ; — ρωτᾷ ὁ Γούσεβ.

— Ὅχι πῶς τῶπε κανένας, μὰ φαίνεται . . . Ὁ ἀνθρώπος ποῦ θὰ πεθάνῃ γρήγορα, μὲ μιὰς φαίνεται. Ἦσὺ δὲν τρῆς, δὲν πίνεις, ἀχάμνητες — τρομάζει κανεὶς νὰ σὲ βλέπη. Χτικιό μ' ἓνα λόγο. Δὲν τὸ λέγω γὰ νὰ σὲ συγχύσω, μὰ ἴσως θέλεις νὰ μεταλάβης. Καὶ ἀνίσως ἔχεις λεφτὰ, νὰ τὰ δώσης στὸν ἀνώτερο ἀξιωματικό.

— Δὲν τῶγραφα στὸ σπῆτι . . . ἀναστενάζει ὁ Γούσεβ. — Θὰ πεθάνω καὶ δὲ θὰ τὸ μάθουν.

— Θὰ τὸ μάθουν, — λέγει μὲ φωνὴ μπάσου ὁ ἀρρωστος ναύτης. — Σὰν πεθάνῃς, θὰ τὸ γράψουν ἐδῶ στὸ ἡμερολόγιό τῆς ὑπηρεσίας, στὴν Ὁδησὸ θὰ δώσουν ἀντίγραφο

στὸ στρατιωτικὸ ἀρχηγό κι' ἐκεῖνος θὰ τὸ στείλῃ στὴν κοινότητα, εἴτε ἔπου χρειάζεται . . .

Ἡ συνομιλία αὐτὴ φέρνει ἀγωνία στὸν Γούσεβ καὶ ἀρχίζει νὰ τὸν βασανίζῃ κάποια ἐπιθυμία. Πίνει νερό, δὲ βρίσκει ἀνακούφιση· σέρνεται στὸ στρογγυλὸ φεγγίτη καὶ ἀνασαινει ζεστὸ νοτιασμένο ἀέρα — τὸ ἴδιο· προσπαθεῖ νὰ σκεφθῇ γὰ τὸ χωριὸ του, γὰ τὸ κρύο — τίποτε . . . Ἐπὶ τέλους τοῦ φάνηκε πῶς ἔν μείνη ἓνα λεπτὸ ἀκόμα στὸ νοσοκομεῖο, χωρὶς ἄλλο θὰ τοῦ ἔρθῃ ἀσφυξία.

— Πνίγομαι, ἀδέρφια . . . λέγει. — Θὰ πάω ἀπάνω Γὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ οὔρτε με ἀπάνω !

— Καλὰ, λέγει ὁ στρατιώτης μὲ τὸ δεμένο χέρι. — Μοναχός σου δὲν μπορεῖς. Θὰ σὲ πάω ἐγὼ. Πιάσε με ἀπ' τὸ λαιμό.

Ὁ Γούσεβ ἀγκαλιάζει τὸ στρατιώτη ἀπὸ τὸ λαιμό, ἐκεῖνος τὸν πιάνει μὲ τὸ γερό του χέρι καὶ τὸν πηγαίνει ἀπάνω. Στὸ κατῆστρωμα δίπλα ὁ ἓνας στὸν ἄλλον κοιμοῦνται οἱ μὲ ἀπεριόριστον ἄδεια στρατιῶτες καὶ ναῦτες· τόσοι πολλοὶ εἶναι, ποῦ δύσκολα μπορεῖ νὰ περάσῃ κανεὶς.

— Πάτα χάμου, — λέγει ὁ στρατιώτης μὲ τὸ δεμένο χέρι. — Ἐρχου κατόπι μου σιγὰ· κράτα με ἀπ' τὸ πουκάμισο . . .

Σκοτάδι. Στὸ κατῆστρωμα δὲν ὑπάρχει φῶς, οὔτε στὰ κατάρτια, οὔτε γύρω στὴ θάλασσα. Μπροστὰ στὴν πλῆρη στέκεται σὰν ἀγαλμα ὁ φρουρός, μὰ σὰν νὰ κοιμάται κι' αὐτός. Νομίζεις πῶς ἀφησαν τὸ βαπόρι στὴ διάθεσή του καὶ πηγαίνει ἔπου θέλει.

— Ἦώρα θὰ ρίξουν τὸν Πάβελ Ἰβάνιτς στὴ θάλασσα . . . λέγει ὁ στρατιώτης μὲ τὸ δεμένο χέρι. — Στὸ σκκί καὶ στὸ νερό.

— Ναί. Αὐτὴ εἶναι ἡ τάξις.

— Καλύτερα νὰναι θαμμένος κανεὶς στὸν τόπο του, στὴ γῆ. Ἄν ἔχι ἄλλο, Πάρθη τουλάχιστον ἢ μάννα του στὸν τάφο του νὰ τὸν κλάψη.

— Βέβαια.

Μυρίζει κοπριά καὶ χόρτο. Μὲ σκυμμένα κεφάλια στέκονται στὸ παρκαπέτο βήδρια. Ἐνα, δύο, τρία . . . ἔκτω Νά κι' ἓνα μικρὸ ἀλογάκι. Ὁ Γούσεβ ἀπλώνει τὸ χέρι νὰ τὸ χαϊδέψη, κι' αὐτὸ κουνεὶ τὸ κεφάλι, τρίξει τὰ δόντια καὶ θέλει νὰ τοῦ δαγκάσῃ τὸ μάνικι.

— Ἀνα-αθεματισμένο . . . εἶπε μὲ θυμὸ ὁ Γούσεβ.

Κι' οἱ δύο, αὐτὸς καὶ ὁ στρατιώτης προχωροῦν σιγὰ στὴν πλῆρη, στέκονται στὸ παρκαπέτο καὶ σιωπηλοὶ κυττάζουν πότε ἀπάνω καὶ πότε κάτω. Ἀπάνω οὐρανὸς βαθεὺς, ἀστερία λαμπερά, ἡσυχία καὶ γαλήνη, ἴδια καὶ ἀπαράλλακτα ἔπιος στὸ χωριὸ, κάτω σκοτάδι καὶ ἀκαταστασία. Ἄγνωστο γιατί βοῦζουν τὰ μεγάλα κύματα. Ὅποιο κύμα καὶ ἂν ἴδῃς, προσπαθεῖ νὰ ὑψωθῇ περισσότερο ἀπ' τ' ἄλλα, πιέζει καὶ διώχνει τὸ ἄλλο· σ' αὐτὸ ἀπάνω μὲ θόρυβο, ἀστράφτοντας μὲ τὴν ἀσπρὴ χαίτη του, ὀρμᾷ τρίτο, ἐξαγριωμένο κι' αὐτὸ καὶ ἄτσαλο.

Ἡ θάλασσα δὲν ἔχει οὔτε νοῦ, οὔτε εὐσπλαγγνία. Ἄν τὸ βαπόρι ἦταν μικρότερο καὶ καμωμένο ἔχι ἀπὸ χονδρὸ σίδηρο, τὰ κύματα θὰ τῶσπαναν χωρὶς τὴν παραμικρὴ λύπη καὶ θὰ καταβρόχιζαν ἔλους τοὺς ἀνθρώπους, χωρὶς νὰ ξεχωρίζουν ἀγίους καὶ ἁμαρτωλοὺς. Καὶ τὸ βαπόρι τὴν ἴδια ἀμυαλιά καὶ ἀσπλαχνία ἔχει : Αὐτὸ τὸ πλωτὸ τέρας προχωρεῖ μπρὸς καὶ σχίζει στὸ δρόμο του ἑκατομμύρια κύματα· δὲ φοβάται οὔτε τὸ σκοτάδι, οὔτε τὸν ἀέρα, οὔτε τὸ διάστημα, οὔτε τὴ μοναξιά, τίποτε δὲ λογαριάζει, καὶ ἂν ὁ ὠκεανὸς εἶχε δικούς του ἀνθρώπους, τὸ τέρας αὐτὸ θὰ τοὺς τσάκιζε, χωρὶς νὰ ξεχωρίσῃ ἐπίσης ἀγίους καὶ ἁμαρτωλοὺς.

— Ποῦ εἴμαστε τώρα ; — ρώτησε ὁ Γούσεβ.

— Δὲν ξέρω. Θάμαστε στὸν ὠκεανό.

— Δὲ φαίνεται στεριά.

— Ποῦ νὰ φανῇ ! Λένε πῶς ἔστερ' ἀπὸ ἔφτα μέρες μονάχα θὰ δοῦμε.

Οἱ δύο στρατιῶτες κυττάζουν τὸν ἄσπρο ἄφρο ποῦ φωσφορίζει, σωμαίνου καὶ σέπτονται. Πρῶτος λύνει τὴ σιωπὴ ὁ Γούσεβ.

— Δὲν εἶναι δὲ τόσο φοβερό, — λέγει. — Μονάχα σοῦ πιάνεται ἢ καρδιά, σὰν νὰ κάθεται μέσα σὲ σκοτεινὸ δάσος, μὰ ἀνίσως, ἄς ποῦμε, κατέβαζαν τώρα στὴ θάλασσα μιὰ βάρκα καὶ ὁ ἀξιωματικὸς διέταζε νὰ πάω ἑκατὸ βέρσια μακριὰ στὴ θάλασσα γὰ νὰ φαρέψω — θὰ πῆγαίνα. Εἶτε, νὰ ποῦμε, ἔπεφτε τώρα κανένας βαφτισμένος στὴ θάλασσα — θάπεφτα κι' ἐγὼ κατόπι του. Γερμανὸ ἢ μαγτζοῦρο δὲ θὰ ἔσωζα, γὰ βαφτισμένο ἔμωσ θὰ τῶκαμα.

— Φοβάσαι τὸ θάνατο ;

— Φοβάμαι. Τὸ νοικοκυριὸ μου λυπάμαι. Ὁ ἀδερφός μου ποῦ βρίσκειται στὸ σπῆτι, ξέρεις, δὲν εἶναι τῆς προκοπῆς : εἶναι

μπεκρής, κτυπᾷ ἀλόγιστα τὴ γυναῖκα του, δὲν τιμᾷ τοὺς γονεούς. Χωρὶς ἐμένα, ὅλα θὰ πάνε χαμένα καὶ ὁ πατέρας μὲ τὴ γριά, κότε, ἢ πάρουν τοὺς πέντε δρόμους. Μὰ τὰ πόδια μου, ἄδερφέ, δὲ βραστοῦν καὶ μοῦ ἔρχεται ἀσφυξία ἐδῶ... Πάμε νὰ κοιμηθοῦμε.

V

Ὁ Γούσεβ ἐπέστρεψε στὸ νοσοκομεῖο κι' ἐπλάγιασε στὴν κουκέτα. Ἐξακολουθεῖ νὰ τὸν βασανίζῃ μιὰ ἀδρατὴ ἐπιθυμία καὶ μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβῃ τί θέλει. Τὸ στήθος του αἰσθάνεται βᾶρος, τὸ κεφάλι του βραβεῖ, τὸ στόμα του εἶναι ἔτσι στεγνό, ποὺ δυσκολεύεται νὰ κουνήσῃ τὴ γλῶσσα του. Ἐλαφροκοιμάται καὶ παραμιλεῖ καὶ βασανισμένος ἀπὸ τοὺς βραχνάδες, τὸ βήχα καὶ τὴν κάψα, κατὰ τὸ πρῶτ' ἀποκοιμῆται βαθεῖα. Ὀνειρεύεται πῶς στὸ στρατώνα μόλις ξεφούρνισαν τὸ ψωμί κι' αὐτὸς χῶθηκε στὸ φούρνο καὶ μέσα στὸν ἀτμὸ καθαρίζεται μὲ σημιδένια σκοῦπα. Κοιμάται δυὸ μέρες καὶ τὴν τρίτη τὸ μεσημέρι ἔρχονται ἀπὸ πάνω δυὸ ναῦτες καὶ τὸν βγάζουν ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο.

Τὸν ράβουν μέσα σὲ καραβόπανο καὶ γιὰ νὰ βαρύνῃ περισσότερο, τοῦ βάζουν δυὸ σίδερα. Ραμμένος στὸ καραβόπανο μοιάζει σὲν καρῶντο ἢ σὰ ρεπάνι: στὸ κεφάλι πλατὺ, στὰ πόδια στενό... Κοντὰ νὰ βασιλέψῃ ὁ ἥλιος τὸν φέρνουν στὸ κατάστρωμα καὶ τὸν βάζουν ἀπάνω σὲ μιὰ σανίδα ἢ μιὰ ἀκρὴ τῆς σανίδας ἀκουμπᾷ στὴν κουραστή, ἢ ἀλλή σὲ μιὰ κάσσα, τοποθετημένη σὲ σκαμνί. Γύρω στέκονται οἱ στρατιῶτες καὶ τὸ πλήρωμα τοῦ βαποριοῦ ξεσκουφωτοί.

— Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, — ἀρχινᾷ ὁ παπᾶς: — πάντοτε, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων!

— Ἀμήν! ψάλλουν τρεῖς ναῦτες.

Οἱ στρατιῶτες καὶ τὸ πλήρωμα κάνουν τὸ σταυρὸ τους καὶ κυττάζουν πρὸς τὸ μέρος τῶν κυμάτων. Παράξενο νὰ εἶναι ἄνθρωπος ραμμένος μέσα σὲ καραβόπανο καὶ νὰ πεταχτῆ ἀμέσως στὰ κύματα. Τάχα στὸν καθένα δὲν μπορεῖ νὰ συμβῆ τὸ ἴδιο;

Ὁ παπᾶς ρίχνει χῶμα στὸν Γούσεβ καὶ υποκλίνεται. Ψάλλουν τὸ αἰωνία ἢ μνήμη.

Ὁ φρουρὸς ἀνασηκώνει τὴν ἀκρὴ τῆς σανίδας, ὁ Γούσεβ γλυστρᾷ ἀπάνω ἀπ' αὐτήν, πετᾷ κάτω μὲ τὸ κεφάλι, ὕστερα στρηφογυ-

ρίζει στὸν ἀέρα καὶ — μπλούμ! Ὁ ἀφρός τὸν σκεπάζει καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ φαίνεται περιτυλιγμένος σὲ δαντέλλες, ἀλλὰ ἡ στιγμὴ αὐτὴ περνᾷ καὶ γίνεται ἀφαντὸς στὰ κύματα.

Βυθίζεται γρήγορα. Θὰ φθάσῃ ἄραγε στὸν πάτο; Λένε πῶς ὡς τὸ βυθὸ εἶναι τέσσαρα βέρσια. Ὅταν πῆγε δεκά-δέκα ὀργυιές, ἀρχίζει νὰ βυθίζεται ὀλοένα πιὸ σιγά, κουνιέται ρυθμικά, σὲν ἀναποφάσιστα, τὸ ρεῦμα τὸν παρασέρνει καὶ φέρνεται πιὸ γρήγορα πλαγίως, παρὰ πρὸς τὰ κάτω.

Νὰ ἴδωμε στὸ δρόμο του συναντᾷ σμήνος μικρῶν ψαριῶν, ποὺ τὰ ὀνομάζουν πιλότους. Μόλις εἶδαν τὸ σκοῦρο σῶμα, τὰ ψαράκια σταματοῦν σὲν καρφωμένα καὶ ἔξαφνα ὅλα μὲ μιὰς γυρίζουν πίσω καὶ χάνονται. Δὲν περνᾷ ἓνα λεπτό καὶ γρήγορα, σὰ σαῖτες, ξαναχυμίζουν στὸν Γούσεβ καὶ ἀρχινοῦν μὲ ἐλιγμούς νὰ σχίζουν γύρω του τὰ νερά...

Ἐπιπλέον παρουσιάζεται ἄλλο σκοῦρο σῶμα. Εἶναι καρχαρίας. Σοβαρὰ καὶ ἀθέλητα σὲν νὰ μὴ βλέπῃ τὸν Γούσεβ, τὸν πλησιάζει ἀπὸ κάτω ἐνῶ αὐτὸς χαμηλάνει στὴ ράχη του, ἔπειτα στρέφει μὲ τὴν κοιλιά ἀπάνω, χαϊδεύεται στὰ θερμά, διάφανα νερά καὶ ταμπέλικα ἀνοίγει τὸ στόμα μὲ τίς δυὸ σειρὲς δόντια. Οἱ πιλότοι εἶναι ἐνθουσιασμένοι: στέκονται καὶ κυττάζουν τί θὰ γίνῃ ὕστερα. Ἀφοῦ ἔπαιξε μὲ τὸ σῶμα, ὁ καρχαρίας βάζει ἀθέλητα κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ στόμα, τὸ ἀγγίζει προσεκτικὰ μὲ τὰ δόντια του καὶ τὸ καραβόπανο σχίζεται σ' ὄλο τὸ μᾶκρος τοῦ σώματος, ἀπὸ τὴν κεφαλὴ ὡς τὰ πόδια: ἓνα ἀπὸ τὰ σίδερα ξεφεύγει καὶ, ἀφοῦ κατατρόμαξε τοὺς πιλότους καὶ κτύπησε τὸν καρχαρία στὸ πλευρό, βυθίζεται ὀρμητικὰ στὸν πάτο.

Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, ἀπάνω, πρὸς τὸ μέρος ποὺ βασιλεύει ὁ ἥλιος, συνάζονται σύννεφα: ἓνα σύννεφο μοιάζει μὲ θριαμβευτικὴ ἀψίδα, ἄλλο μὲ λεοντάρι, τρίτο μὲ ψαλίδι... Ἀπὸ πίσω ἀπὸ τὰ σύννεφα προβάλλει μιὰ πράσινη ἀχιτίδα καὶ φθάνει ὡς τὴ μέση τοῦ οὐρανοῦ: σὲ λιγάκι πλάι τῆς ἀπλώνεται μιὰ μενεξεδένια, δίπλα σ' αὐτὴν μιὰ χρυσή, ἔπειτα τριανταφυλλένια... Ὁ οὐρανὸς παίρνει γλυκὸ χρῶμα πασχαλιάς. Βλέποντας αὐτὸν τὸν μεγαλόπρεπο, μαγευτικὸν οὐρανόν, ὁ ὠκεανὸς στὴν ἀρχὴ κατσοφιάζει, γρήγορα ὁμοίως κι' αὐτὸς ἀποκτᾷ χρώματα χαϊδευτικά, χαροποιά, περιπαθῆ, ποὺ εἶναι δύσκολο σὲ ἀνθρώπινη γλῶσσα καὶ νὰ τὰ ὀνομάσῃ.



Ο ΧΙΜΑΙΡΟΚΥΝΗΓΟΣ ΤΟΥ ΜΙΣΣΙΣΣΙΠΗ

—GEORGE CRAM COOK— (*)

Ἡ ἀπάντησις τῆς Βέρας εἶναι ἀδυσὸπητη. Ὅλα αὐτὰ εἶναι λαμπρά, ἀλλὰ ὁ κόσμος τοὺς παρεξήγησε. Γι' αὐτὸ καλύτερα νὰ μείνουν οἱ σχέσεις τους ἐκεῖ.

Ὁ Τζιγκ δὲ θυμώνει. Οὔτε διαμαρτύρεται. Οὔτε προσπαθεῖ νὰ πλησιάσῃ τὴ γυναῖκα ποὺ ἀγαπᾷ. Ὑποτάσσεται. Μέσα του ξαναβγαίνει ὁ παλιὸς μυστικισμὸς. Ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἓνα σφάλμα ποὺ θὰ γίνῃ. Κάθε ἐπιθυμία. Λοιπὸν πρέπει νὰ πνιγῇ ἀνηλεῶς. Ἀγαπᾷ τὴ Βέρα, τὴ φωνάζει μὲ τὸ στόμα, μὲ τὸ σῶμα, μὲ τὴν ψυχὴ, μ' ὄλο του τὸ εἶναι. Λοιπὸν δὲ θὰ τὴν ξαναδῇ. Εἶναι μόνος πάλι, μόνος στὴν ἔπαυλή του μὲ τὸν ἐφιόλτη τῆς μοναξιάς καὶ τὴν πίπα του. Αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη τῆς, ὅπως ἄλλοι ἀναπνέουν. Ἀλλὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς θὰ πάψῃ νὰ καρπυλίζῃ. Ἡ πίπα εἶναι ἓνα σύμβολο. Νῆ τὴν ἀφήσῃ, εἶναι σὰ ν' ἀφήνῃ κάτω ἀπ' τὴ ζωὴ του. Ἡ συντροφιά τῆς τὸν παρηγοροῦσε. Πρέπει ὅμως νὰ παραιτηθῇ ἀπ' ὅ,τι ἀγαπᾷ. Κι' ὅσο περισσότερο τὸ πετυχαίνει, γεννιέται μέσα του μιὰ πικρὴ κι' ἀρνητικὴ ἰκανοποίηση. Ἀλλὰ σὲ κάθε βῆμα ἢ κρίσιμη γίνεται βαθύτερη, τραχύτερη. Τὸ τέλος; Ἡ τρέλλα, βέβαια. Εἶναι περίεργο νὰ διαβάσῃ κανεὶς τὸ κεφάλαιο ποὺ ἐπιγράφει ἡ κ. Γαλάσπελ: Ὁ Κόσμος τῶν Συμβόλων. Ὁ Τζιγκ βλέπει τὸ σουγιά του πάνω στὸ τραπέζι, μπροστὰ του, μὲ τὸ μικρὸ ψαλιδάκι ποὺ εἶναι στὸ πλάι του, ἀνοιχτό. Ἀπὸ μιὰ λάμπα τοῦ ψαλιδιοῦ μιὰ λάμψη ἔπεφτε πάνω στὸ σακκάκι του. Ὅσο θαυμαστὴ τοῦ φαινόταν ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου, ποὺ σκέφτηκε πῶς τὸ φῶς αὐτὸ, ἀκριβῶς ἐκεῖνη τὴ στιγμὴ, οὔτε νωρίτερα, οὔτε ἀργότερα, εἶχε μίαν

ἀκριβῆ σημασία. Ἦταν κάποιο μήνυμα γι' αὐτὸν, ἀπ' τὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος καὶ δὲ χρειαζόταν ἄλλο παρὰ προσεκτικὴ ἐρμηνεία γιὰ νὰ τὴν κἀνῃ νὰ χύσῃ χεῖμκρο φῶτος στὸ δρόμο του. Ἡ ἀντιληψὴ του θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νὰ διαβάσῃ κανεὶς τὴ σκέψη τοῦ Θεοῦ.

«Γι' ἦταν λοιπὸν τὸ ψαλίδι; Τὸ κύτταξε μὲ προσοχὴ καὶ θυμήθηκε πῶς κάποτε τὸ εἶχε προσφέρει ἐλαφρὰ σπῆ Βέρα γιὰ νὰ κόψῃ τὰ δεσμὰ ποὺ τὴν κρατοῦσαν αἰχμάλωτη. Ἀλλὰ τοῦ τὸ εἶχε ἐπιστρέψει μὲ τὴ σύστασις νὰ κόψῃ ἐκεῖνος τὰ δεσμὰ ποὺ τὸν ἔδεναν μὲ τίς τρελλὰς θεωρίες του γιὰ τὴ ζωὴ. «Καὶ τώρα γιὰ νὰ δοῦμε», σκέφτηκε. «Δὲ μποροῦσα νὰ κἀνω αὐτὸ ποὺ μοῦ ζητοῦσε. Θυμᾶμαι πῶς σκέφτηκα ἐκεῖνη τὴ στιγμὴ πῶς αὐτὸ ποὺ ζητοῦσε ἦταν νὰ κόψω τὰ νήματα τῆς ζωῆς μου». Ἐπειτα: «Ἐπρεπε νὰ εἶχα κάνει αὐτὸ ποὺ μοῦ εἶπε. Ἐπρεπε νὰ εἶχα κόψῃ τὰ νήματα τῆς ζωῆς μου. Μὰ αὐτὸ εἶναι ἀστείον!», σκέφτηκε. «Θὰ ἦταν ἀστείον μόνον στίς τρεῖς ἐξωτερικὲς διαστάσεις» εἶπε ὁ Ἐρωτᾶς. «Στὴ δική μου θὰ ἦταν λογικόν». Ἡ ἰδέα τῆς αὐτο-καταστροφῆς γιὰ τὸν Ἐρωτᾶ συνοδευόταν μὲ μίαν ἀπέραντη ἠδονικὴ συγκίνηση. Ποτέ του δὲν εἶχε γνωρίσει κάτι τόσο ἀπόλυτα γλυκόν.

Τὸ ἐπιχειρήμα μεγάλωνε, αὐτοσχεδιαζόμενον μέσα του. «Ἄν εἶχα κάνει ὅ,τι ζητοῦσε καὶ εἶχα κόψῃ τὰ νήματα τῆς ζωῆς μου, τότε θὰ ἔκανε κι' αὐτὴ ὅ,τι τῆς ζητοῦσα, θὰ ἔκοβε τὰ νήματα ποὺ τὴ δένανε μὲ τὴ γυναῖκα τοῦ πάγου. Ἄντ' αὐτοῦ—» Σταμάτησε, γιατί αἰσθάνόταν πῶς οἱ συλλογισμοὶ του τὸν ἔφεραν στὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια. Δὲν τοὺς θεωροῦσε πιὰ ὡς συλλογισμούς, ἀλλὰ ὡς μέσα, θεϊκὰ ὀδηγημένα, μιὰς ἐλάθητης διαλεκτικῆς. «Ἄντ' ἢ Βέρα νὰ κόψῃ τὰ νήματα, τὰ

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο.

είχε κόψει ή γυναίκα του πάγου. Ήταν τὰ νήματα τῆς ίδιας τῆς ζωῆς πού εἶχε κόψει, τῆς ζωῆς τῆς ἀγαπημένης του. Ἡ γυναίκα τοῦ πάγου ἦταν μιὰ φόνισσα!»

Ὁ φύλακας τῆς σκέψης πού εἶχε κοιμηθεῖ χρειάζοταν αὐτή τή στιγμή, ἀλλά κείτονταν σέ βαρὺ λήθαργο καὶ ὁ Τζιγκ δὲν εἶχε κανένα νὰ τὸν προστατέψῃ ἀπὸ τὴν ἀκατανίκητην πεποίθησιν στὰ ὀράματα — ἔπιως καὶ στὰ ὄνειρα. Τὰ νεῦρα του ἦταν σὺν χορδῶδες βιολιού τόσο πολὺ σφιγμένες, πού τὸ ἐλάχιστο πιὰ σφίξιμο θὰ τὶς ἔσπαζε.

Ἡ ἀλγεβρική του μέθοδος, ἐπεξεργαζόμενη αὐτὰ τὰ προβλήματα, τὸν ὀδηγοῦσε στὴν πεποίθησιν πὼς τὸ ἔγκλημα τῆς Βέρας θ' ἀνακαλυπτόταν πρὶν τὸ ἡλιοδασίλευμα τῆς ἐπομένης. Ἐβλεπε τοὺς τοίχους τῆς φυλακῆς τῆς ἀντὶ τῶν τοίχων τῆς κάμερας του. Τὸ μυαλό του προαισθανόταν τὸ μέλλον, ἔπιως κάποιος θὰ ψηλαφοῦσε ἕνα σχοινὶ μέσα στὸ νερὸ γιὰ νὰ δῇ ἕως πού πάει. Καὶ πῆγαινε στὸ θάνατο τῆς Βέρας. Γιατί ὅταν εἶχε καλοσκεφτεῖ τὸ ἐρώτημα «θὰ τὴν κρεμάσουν;» αἰσθάνθηκε τὴ ματιά του ὀδηγημένη σὲ μιὰ σκιά μαύρη καὶ κουκουλωμένη πού προβαλλόταν πάνω στὸ ταβάνι κοντὰ στὴ μισανοιγμένη πόρτα τοῦ χώλ. Κι' ἔπειτα σιγά-σιγά παίρνοντας μορφὴ στὸ ἐσώτερο σκοτάδι, τὰ λευκὰ χεῖλη καὶ τὸ πηγᾶνι καὶ ὁ λαίμμος τῆς ἀγαπημένης του, μὲ τὴ μαύρη κουκούλα τοῦ θανάτου πάνω στὰ μάτια, φάνηκαν.

Τότε ὁ Τζιγκ κατάλαβε πὼς ὑπῆρχε μιὰ πόρτα στὸ ἀδιέξοδο αὐτὸ κι' ἔπρεπε νὰ τὴ βρῇ. Δὲ μπορούσε νὰ βρεθῇ ὅμως μὲ δειλία. Συγεπὼς ἔπρεπε νὰ σηκωθῇ ἀπ' τὴν καρέκλα του, νὰ πάῃ πρὸς τὴ σκιά καὶ νὰ τὴν καταστρέψῃ. Διέσχισε τὴν κάμερα σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Ἡ σκιά θὰ καταστρεφόταν ἀν ἔλaine τὴν πόρτα τοῦ χώλ. «Στάσου», εἶπε μιὰ φωνὴ ἀπὸ μέσα του. «Αὐτὴ εἶναι ἡ πόρτα τῆς ζωῆς. Τὸ κλείσιμό της σημαίνει τὸ κλείσιμο τῆς ζωῆς σου». Στάθηκε καὶ σκέφθηκε. Ἀπὸ κει κρεμόταν ἡ τύχη του καὶ τῆς Βέρας. Αὐτὸ πού γινότανε τώρα συμβολικά, θὰ γινότανε αὐριο στὴν πραγματικότητα. Ἐπρεπε νὰ πάῃ νὰ πῆ πὼς ἦταν ὁ φονιάς τῆς γυναίκας τοῦ ἡλιοδασιλέμματος. Ὅλες αἱ λεπτομέρειες βγήκαν καθαρές, ζωντανές. Θὰ τὸν πίστευαν. Τὸν ἔπιασε τρόμος κι' ἀπομακρύνθηκε στριφογυρίζοντας ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ θανάτου. Ἦξερε πὼς ὁ θά-

νατός του ἦταν πιὸ σπουδαῖος ἀπ' ὅλα τὰ δισεκατομμύρια τῶν θανάτων πού εἶχαν συμβεῖ ἢ θὰ συνέβαιναν. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς τὸ ἤθελε. Ἐκτελοῦσε τὶς διαταγές τοῦ Θεοῦ. «Τότε καλά», εἶπε, «ὡς γίνεαι ἔτσι». Τὰ μάτια του βγάζανε φωτιές καὶ μὲ τὰ δόντια σφιγμένα, σὰ ν' ἀντιμετώπιζε σφαῖρες πού πετοῦσαν πάνω του, προχώρησε πρὸς τὴν πόρτα. Στραματώνας πολὺ μακριά, ἄρπαξε τὸ πόμολο κι' ἔσπρωξε τὴν πόρτα σὰ νὰ ἦταν κάτι ζωντανό. Ἀλλὰ ἡ ἀπόστασις ἦταν μεγάλη καὶ τὸ σπρώξιμο δὲν ἔφταζε γιὰ νὰ τὴν κλείσῃ. Ἐνα ρίγος τὸν διέτρεξε, μιὰ ἐκκένωση συσσωρευμένων νευρικῶν δυνάμεων πού τὸν τράνταξαν σὰ νὰ περνοῦσε ἀπ' τὸ σῶμα του ἠλεκτρικὸ ρεῦμα. Ἰπερνικώντας το, ἔκανε ἕνα βῆμα ἀκόμα κι' εἶδε μιὰ λεπτὴ ἀχνοφωτισμένη λουρίδα τοῦ χώλ καθὼς ἔκλεινε τὴν πόρτα».

* *

Ἦξερα τὰ παραπάνω σχεδὸν αὐτολεξεί ἀπ' τὸ κείμενο τῆς κ. Γκλάσπελ, ἀν καὶ φοβοῦμαι πὼς ἡ θαυμάσια καὶ συγκλονιστικὴ περιγραφή τοῦ ἀγγλικῦ δὲ μπορεῖ ν' ἀποδοθῇ ἐξ ἴσου στὴ μετάφραση. Ὁ Τζιγκ παλεύει. Βλέπει τὴν τρέλλα πού τὸν παραδοκᾶ μὲ τὴν ἀπέραντη φρίκη τῆς, καὶ προσπαθεῖ ἀγωνιωδῶς νὰ συγκρατήσῃ τὸ λογικὸ του. Ἀλλὰ τὸ παραλήρημα τῆς ἀνισορροπίας καὶ τοῦ σκοταδιοῦ δὲν τὸν ἀφήνει. Φαντάζεται πὼς στὸ γραμματοκιβώτιό του ὑπάρχει ἕνα γράμμα τῆς Βέρας. Παρ' ὅλη τὴν ἐπιθυμία του νὰ πάῃ, νὰ τὸ πάρῃ, πρέπει νὰ μαντεύσῃ πὼς τοῦ γράφει νὰ πάῃ σπῆτι τῆς. Νὰ τὸ ἐξακριβώσῃ διαβάζοντας τὸ γράμμα, εἶναι σὰν νὰ ἀμφιβάλλῃ γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ θεικοῦ μηνύματος.

Καὶ βασιζόμενος στὸ μάντεμά του, πάει σπῆτι τῆς. Ἡ παρουσία τῆς τοῦ φέρνει γαλήνη. Αἰσθάνεται ἀπειρὴ γλυκύτητα. Ὁ σουγιάς μὲ τὸ ψαλιδάκι εἶναι στὴν τσέπη του. Ἡ προσταγὴ τοῦ «Θεοῦ» εἶναι νὰ μὴν τὸ ἀγγίσῃ. Πρέπει νὰ τοῦ τὸ ζητήσῃ ἐκείνη. Ἀλλὰ ἐκείνη, ἀντιθέτως, τρομαγμένη ἀπ' τὰ χάλια του, φωνάζει: «Εἶσαι ἄρρωστος;»

Τὴν κυττάζει καὶ σιγά, σιγά καταλαβαίνει. «Κάποτε οἱ ἄνθρωποι τρελλαίνονται», ἀποκρίνεται.

Κι' ὁ ἴδιος τρομαγμένος ἀπ' τὰ λόγια του, ξαναγυρίζει στοὺς ἀγρούς του, μέσα στοὺς

σιωπηλοὺς μάρτυρες τῆς τρέλλας του. Βλέπει τὴν πιατέλα τῶν σκύλων κοντὰ στὴν πόρτα τῆς κουζίνας. Ἡ μυρωδιά τους εἶναι στὴν κάμερα. Τοὺς μιλά καὶ περιμένει νὰ διακόψουν τὴ σιωπὴ. Ἀλλὰ ὄχι, τοὺς κλέψανε γιὰ τὴν ἀγαποῦσαν. Μὰ ποῖος τοὺς τρέφει; Ἀραγε εἶναι στὸ βρεθῆρο αὐτὴ τὴ νύχτα πού πέφτει χιόνι; Πάει νὰ πάρῃ τὴν πίπα του. Ἀλλὰ ἡ ἀπόφασίς του νὰ μὴν καπνίσῃ ἦταν τόσο βαθειά, πού δὲ μπορεῖ νὰ ξανακαπνίσῃ. Κάθε μέρος τοῦ εἶναι του τὸ θέλει, ἀλλὰ ἡ μυρωδιά τῆς πίπας τοῦ κάνει κακό. Θέλει νὰ μιλήσῃ σὲ κάποιον, προτοῦ πάει νὰ κοιμηθῇ. Ἀνοίγει τὴν πόρτα καὶ φωνάζει: «Σέπ! Σέπ! Ἐδῶ, Ἰσίπς!» Ἐνας κρότος τὸν κάνει ν' ἀναπηδήσῃ, ὅπως ἕνα ἄλογο πού εἶδε σ' ἕνα καιόμενο σταῦλο. Ὁ λαίμμος του τὸν πολεῖ. Ὁ κρότος ἐρχόταν ἀπ' αὐτόν. Κλαίει μὲ λυγμούς.

Τὸ δίλημμα τώρα εἶναι μετὰ τῆς ἀνάγκης νὰ κοιμηθῇ, χωρὶς τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα σωτηρίας, καὶ τοῦ φόβου μήπως στὸν ὕπνο σθῆσει ἡ τελευταία ἀναλαμπὴ τοῦ λογικοῦ του. Γιατί ὀλημερίς κι' ὀλονυχτὶς ὅλα γίνονταν συμβολικά γύρω του. Ἐπρεπε νὰ ἀναλύσῃ τὸ καθεὶ καὶ νὰ πεισθῇ πὼς δὲν ἦταν ὅ,τι φαινόταν. Χρειάζοταν καταθλιπτικὴ προσοχὴ νὰ καταστραφῇ ὅ,τι παράλογο διαμορφωνόταν. Τὰ παραφύλαγε. Φαινόταν νὰ ἐρχονται ἀπ' τὸ στήθος του φορτωμένα μὲ συγκίνηση. Ἄν τ' ἀφῆνε ν' ἀνέβουνε στὸ κεφάλι; Ὁχι, δὲ μπορούσε νὰ κοιμηθῇ! Ὑπῆρχε μόνο ἕνας μικρὸς κύκλος λογικοῦ. Τ' ἄλλα ὅλα ἀνήκανε στὸ διαβολικὸ σύστημα τοῦ συμβολισμοῦ. Ἄν κοιμόταν, κι' αὐτὸ τὸ τελευταῖο φῶς θὰ ἔσβηνε καὶ τὸ σκοτάδι τῆς τρέλλας θ' ἀπλωνόταν κυρίαρχο μέσα του.

Ἡ πάλῃ αὐτὴ ἐναντίον τῆς τρέλλας διαρκεῖ τρεῖς μέρες. Κι' ἔξαφνα ἀντιλαμβάνεται πὼς οἱ δυνάμεις, του τὸν ἀφήνουν, πὼς δὲ θὰ

μπορέσῃ νὰ συνεχίσῃ ἄλλα ἕνα βράδυ τὸν τρομαχτικὸ πόλεμο. Καὶ θυμάται τὸ Μήντ, ἕνα καλὸ φίλο του γιὰ τὸν ἕνα ἀπόγεμα, μὲς στὴ βροχή, τρέχει σ' αὐτόν γιὰ νὰ τὸν σώσῃ.

Ὁ γιὰ τὸν ἦταν ἕνας ἄνθρωπος πού καταλάβαινε. Στὸν κόσμον τῶν συμβόλων ἀντέταξε τὴν ἀπλή πραγματικότητα.



Ο GEORGE COOK ΣΤΟΥΣ ΔΕΛΦΟΥΣ, ἈΝΑΚΑΛΥΠΤΕΙ ΜΙΑ ΥΠΟΓΕΙΟ ΔΙΟΔΟ ΣΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ

— Κύττα, τοῦ ἔλεγε, αὐτὸ τὸ πουλί πού πετᾶ.

Κι' ὅταν ὁ Τζιγκ προσπαθοῦσε νὰ βρῇ τὸ ἐσώτερο νόημα αὐτῆς τῆς πράξης, ὁ γιὰ τὸν διέκοπτε:

— Ὁ, μὴ σκοτίζεσαι γι' αὐτὸ, Τζιγκ, τώρα. Νά, γιὰ καίτα τ' ἀνθισμένο δέντρο, ἢ τὸ σκύλο πού κοιμάται, ἢ τὴ δροσερὴ σκιά...

Μὲ τὴ διαρκὴ ἐναλλαγὴ εἰκόπων κι' ἐντυπώσεων, τὸ μυαλό του, τεταμένο ἀπ' τὸ τέ-

ρας τοῦ συμβολισμοῦ, μπόρεσε ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐλαστικότητα τῆς λογικῆς σκέψης. Ὁ φόβος ἕως τοῦ ὕπνου δὲν τὸν ἀφῆγε νὰ κλείσῃ μάτι. Σιγά, μεθοδικά ὁ γιατρός διέλυσε τοὺς πανικούς του. Κι' ἕνα πρωῖ, ὅταν ξύπνησε ὁ Τζιγκ, ἔμεινε ἐκστατικός μπρὸς τὸν ἥλιο ποὺ ἀνέτελλε. Στὸ μυαλό του ἀπλωνότανε μιὰ νέα καὶ ὄμορφη αὐγή.

«Εἶναι καιρὸς ν' ἀρχίσω νὰ φυτεύω τὰ πρῶτα λαχανικά», σκέφτηκε καὶ γύρισε στὴν ἔπαυλή του.

Ἡ κρίση ποὺ τὸν εἶχε κλονίσει, εἶχε πλουτίσει τὴν ψυχὴ του. «Βάπτισμα τῆς φωτιᾶς, ἀναγέννηση, γράφει ἡ κ. Γκλάσπελ. Ἦταν σὺν τὸ βουτηχτὴ ποὺ φέρνει ἀπ' τὸ βυθὸ στὸ φῶς σπινθηροβόλους θησαυρούς». Ὁ ἴδιος χαρακτήριζε τὴν κατάστασή του ὡς μελαγχολία, πνευματικὴ ἀνισορροπία, ὑπερευαισθησία, ἀλλὰ ἡ μύησή του ἦταν θρησκευτικὴ. Τὸ εἶχε κάνει ὅ,τι ὁ Ἰησοῦς ἔκανε, ὅ,τι εἶχαν κάνει οἱ μεγάλοι μύσται. Εἶχε ἀποβάλει κάθε τι ἀνθρώπινο καὶ εἶχε περπατήσει στὸ πλευρὸ τοῦ Θεοῦ. Ἦταν τώρα ἱεροφάντης. Παρ' ὅλες τὶς τρομάρες ποὺ τὸν εἶχαν βασανίσει, εἶχε γνωρίσει τὴν ἀγάπη χωρὶς ἀνταπόδοση, τέλεια, ταυτισμένη μὲ τὴν ἀπειρη ψυχὴ τοῦ σὺμπαντος, στὴν ὁποία ὁ φοιτητὴς τῶν ἰὸ χρόνων ἔτεινε τὰ χέρια. Ὁ κόσμος εἶχε νέο περιεχόμενο γι' αὐτόν. Εἶναι ἡ διάθεση στὴν ὁποία κανεὶς φωνάζει: «Τώρα ξέρω!».

«Ὅλα τὰ μεγάλα βιβλία τοῦ κόσμου πρέπει νὰ ξαναδιαβαστοῦνε πάλι» εἶπε ὁ ἀνθρώπος ποὺ φύτευε λαχανικά τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1906.

* *

Οἱ μέρες του πάλι πῆραν τὸν ἀπλὸ χαρακτήρα ποὺ εἶχαν πρωτότερα, μὲ τὴ διαφορὰ πὼς ἦταν τώρα πιὸ ἡρεμὸς καὶ πιὸ μόνος. Ἀλλωστὲ δὲν ἄργησε νὰ κἀνῃ γνωριμίες. Ἡ σημαντικώτερη ἦταν ἐνὸς σοσιαλιστῆ... 17 χρόνων. Τοῦ ἄρεσε ἡ συντροφιά του. Ποτισμένος μὲ ἀνθρωπιστικὲς θεωρίες, γιὰ τὶς δόξαις ὁ Τζιγκ ἔτρεφε ἀμέριστη συμπάθεια, τὸν κατάφερε σιγά-σιγά νὰ γίνῃ μέλος τοῦ σοσιαλιστικοῦ συλλόγου τῆς Ἰόδας. Ὁ Τζιγκ περνοῦσε ἐκεῖ τὰ βράδια του καὶ κατέληξε νὰ γίνῃ ἕνας ἀπ' τοὺς κυριώτερους παράγοντες τῆς παρέας. Οἱ ἐσπερινὲς αὐτὲς συγκεντρώσεις μαζεύανε τὸ πιὸ ἑτερόνυμο πλῆθος. Γυναικες ποὺ θέλανε νὰ εὐρύνουν τὴ μάρ-

φωσή τους παρ' ὅλα τὰ ἀκατάλληλα ποὺ ἀκούανε, γερμανοὶ φιλοσοφίζοντες, ἀθεϊσταί, ἀποτυχημένοι πολιτικοί, νεαροὶ φοιτηταί, ἀνθρώποι ποὺ δὲν εἶχαν πουθενὰ νὰ περᾶσουν τὰ βράδια τους, χασάπηδες, νοικοκυράδες, μαθήτριες, θυμοσοφισταί καὶ περιέργοι. Οἱ πιὸ ἀντιφατικὲς συζητήσεις διαδεχόταν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη γιὰ τὸν ἴδιο ἰερὸ σκοπὸ. Μέσα σ' αὐτὸν τὸν κυκεῶνα, ὁ Τζιγκ προσπαθοῦσε νὰ τοὺς γνωρίσῃ μερικὲς σελίδες ἀπ' τὴν ἀγραφὴ ἱστορία τῆς γῆς, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ διχθάσῃ στοὺς βράχους καὶ τοὺς ποταμούς, στὶς θάλασσες καὶ τὰ βουνά. Ἡ γιὰ τὸν ἀνεξάντλητο θησαυρὸ τῆς ψυχῆς καὶ τὶς δυνατότητες ποὺ περικλείει. Τὰ λόγια του ἐνθουσιάζανε καὶ ἐμψυσοῦσαν θάρρος γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τὴ ζωὴ, σ' αὐτοὺς τοὺς ἀπογοητευμένους ποὺ κατακατοῦσε ὁ πουριτανισμὸς, τὸ χρῆμα καὶ οἱ προλήψεις. Τοὺς ἔκανε ἀναρχικούς. Συχνὰ τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωῖ ὁ ἐργάτης ἔλεγε στὸν προϊστάμενό του: «Ἀφοῦ δὲ μοῦ κάνεις ἀξέση, θὰ φύγω. Θὰ πάω στὸ Σικάγο. Οἱ συνθήκες τῆς ἐργασίας ἐδῶ εἶναι οἰκτρές!» Κι' ἡ κόρη στὸν πατέρα της, ποὺ δὲν ἄφινε τὸν ἐραστή της νὰρθῆ σπῆτι: «Καλά, λοιπόν, θὰ πάω νὰ τὸν βρῶ ἐγὼ...»

Ἐκεῖ ὁ Τζιγκ γνώρισε μιὰ σουφραζέττα νέα, θελκτικὴ, ἐλευθερὴ ἀπὸ σκουριασμένες ιδέες, τὴ Μόλλι Πράις. Ἦταν γι' αὐτόν ἡ ἰδεώδης σύντροφος. Ὅταν τῆς πρότεινε νὰ ἐνώσουν τὶς τύχες τους, δὲν ἔφερε καμμιά σοβαρὴ ἀντίρρηση. Ἐπειγουσες ὑποθέσεις τὴν ἀνάγκασαν νὰ φύγῃ γιὰ λίγο καιρὸ στὸ Σικάγο. Ἀλλὰ στὸ γυρισμό, ὁ γάμος τους θὰ γινόταν χωρὶς ἄλλο.

Ἐν ἀναμονῇ, ὁ Τζιγκ πλησίασε τὴν κ. Γκλάσπελ, ποὺ φοιτοῦσε τακτικὰ στὸ σῆλλογο τῆς Ἰόδας. Τὴν εἶχε γνωρίσει πολὺ πρωτότερα, σὲ περιστάσεις μάλιστα ποὺ δὲν προμηνοῦσαν καθόλου τὴν κατοπινὴ τους φιλία. Ἦταν τὸν καιρὸ ποὺ ἡ Μά-Μι στὴν «Καμπίνα» εἶχε γνωρίσει τὴ δόξα τῆς κ. Ρεκαμὲ στὸ σαλόνι της. Ὅλη ἡ πνευματικὴ κίνηση τοῦ τόπου μαζευόταν ἐκεῖ. Ἡ λεπτή, γοργή, αἰσθαντικὴ κ. Κοὺκ ἦταν ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα φυσιογνωμία τῆς Ἰόδας. Γιὰ ἕνα κορίτσι «ποὺ ἤθελε νὰ γράψῃ», ὅπως ἡ κ. Γκλάσπελ, ἦταν ἀπαραίτητο νὰ κἀνῃ τὴ γνωριμία της. Ὑπείκοντας στὶς παραινέσεις τῶν φιληνάδων της, πῆγε ἕνα ἀπόγευμα στὴν

«Καμπίνα». Ἡ Μά-Μι τὴ δέχτηκε μὲ μιὰ γοητευτικὴ ἀπλότητα ποὺ μάγεψε τὴ νεαρὴ ἐπισκέπτρια. Ὅταν μάλιστα τῆς ἐμπιστεύτηκε τὶς φιλολογικὲς τῆς φιλοδοξίες, ἡ οἰκοδέσποινα θεώρησε ἀπαραίτητο νὰ τῆς παρουσιάσῃ τὸ γιό της ποὺ ἦταν penseur. Μὲ τὴ διαφορὰ πὼς ὁ Τζιγκ ἦταν τόσο ντροπαλός, ποὺ δὲν ἤθελε μὲ κανένα τρόπο νὰ μπῆ στὸ σαλόνι, καὶ ἀναγκάστηκε — «ἔναν ἀντρα ὡς ἐκεῖ πάνω» — νὰ τὸν σύρει ἀπ' τὸ χέρι. Κάθισε στὸ τραπέζι, μπρὸς στὸ **Blo** τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Ρενάν, κόκκινος καὶ ἀμίλητος. Ἡ κ. Γκλάσπελ, πιὸ τοῦ κόσμου, τὸν πλησίασε καὶ, γιὰ νὰ διαλύσῃ τὴ στενοχώρια του, παρατήρησε:

— Μπᾶ, διαβάσεις τὸ Ρενάν γαλλικά;

— Ναί, ἀποκρίθηκε ἐκεῖνος, σὰ νὰ ἔβρισκε παράξενη τὴν ἐρώτησή της.

Ἀλλὰ στὸ σῆλλογο τῆς Ἰόδας ἔχουν ἤδη περάσει τὸ στάδιο τῆς πρώτης γνωριμίας. Εἶναι περισσότερο ἀπὸ φίλοι. Διανοούμενοι, μὲ τὶς ἴδιες ἀντιλήψεις, δημιουργοὺν γύρω τους μιὰν ἀτμόσφαιρα στὴν ὁποία βρίσκουν ἀπειρη γλυκύτητα νὰ ζοῦν καὶ νὰ κινουῦνται, μακριὰ ἀπ' τὶς ἀνένδοτες πεζότητες. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ φιλία δὲν μπορεῖ νὰ μὴ γίνῃ ἐπικίνδυνη, ὅταν οἱ μύσται της εἶναι τόσο νέοι καὶ τόσο ἐνθουσιώδεις. Ξεχνοῦν ἐξ ἴσου τὴν πραγματικότητα ποὺ τοὺς παραδοκεῖ. Ἐκεῖνος εἶναι ἀρραβωνιασμένος, ἐκεῖνη φεύγει γιὰ τὴ Νέα Ἰόρκη. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ χωρισμὸς αὐτῶν τῶν νέων, ποὺ στὴν ἀντίληψη τῆς κοινωνίας τίποτα δὲν τοὺς συνδέει, εἶναι σχεδὸν σπαρακτικὸς. Ἡ τελευταία συνάντηση γίνεται στὸ Κεντρικὸ Πάρκο. Στέκονται κοντὰ-κοντὰ, μὲς στὸ χιόνι ποὺ ἀπλώνεται στὴ μαύρη ἐρημιὰ τῆς νύχτας. Ἐὰ ἄστρα λάμπουν σὺν πολὺτιμοι, χλωμοὶ λίθοι. Τῆς λέει, τὸ στόμα του κοντὰ στὸ δικό της, λόγια παράξενα καὶ θερμά, ποὺ τὴ γοητεύουν. Καθὼς σηκώνει τὰ χέρια του, βγάζει τὰ δικά της ἀπ' τὸ manchon. Τῆς τὰ σφίγγει σὺν νύθελε νὰ τὰ λυώσῃ. Τέλειωσε. — ἀπ' τὴ στιγμή αὐτὴ ὁ ἀπέραντος κόσμος τοὺς χωρίζει... Ἦταν τὸ 1907.

Ἀποτόμως ἡ διήγησις πηδᾷ στὸ 1913, 14 Ἀπριλίου. Ὁ Τζιγκ καὶ ἡ κ. Γκλάσπελ πάντρεμμένοι. Οἱ λεπτομέρειες γιὰ τὴ Μόλλι Πράις, ποὺ ὁ Τζιγκ τὴν παντρεύτηκε καὶ ἀπόκτησε δυὸ παιδιὰ, τὴ Νίλλα καὶ τὸ Χάρλ, σπανίζουν στὸ **Ἀρόμο** πρὸς τὸ **Ναό**. Δια-

ζύγιο; Θάνατος; Μᾶλλον τὸ δεύτερο εἶναι πιθανόν. Οἱ νιόνκφοι ἔφυγαν ἀμέσως γιὰ τὸ Πρόδινσταουν, ἕνα χωριὸ φαρμάδων. Ἡ ζωὴ κοντὰ στὴν παραλία εἶναι εὐκόλη καὶ εὐχάριστη. Καθισμένη πάνω στὸν ἄμμο, ἡ Σουζάννα παρακολουθεῖ τὸ σῆλλογο τῆς, σφριγηλὸ καὶ ἀκίμλο μὲς τὸ μαγικό του. σὺν χάλκινο ἔφηβο ποὺ τὸν χρυσίζει ὁ ἥλιος, νὰ προχωρεῖ ἀργά, διστακτικὰ πρὸς τὴ θάλασσα, βουτώντας τὸ ἕνα πόδι καὶ βγάζοντάς το ἀμέσως μ' ἕνα μαρφακμό, καὶ τέλος νὰ ὀρμᾷ στὸ γαλανὸ κύμα μέσα στὸ θόρυβο καὶ τὸν ἀναδρασμὸ τῶν νερῶν. Βγάζει τὸ κεφάλι, πλημμυρισμένο μὲ λαμπερὲς σταγόνες, καὶ ἔπειτα πάλι χάνεται, κἀνοντας crawl κάτω ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια. Ὅταν βγαίνει νὰ πάρῃ ἀνάσα, δυὸ κοπάδια χήνες, ποὺ παίζουν πόλεμο, τοὺς διασκεδάζουν πολὺ. Οἱ δυὸ στρατηγοὶ προπάντων εἶναι ἀπολαυστικοί. Ἐχουν καὶ οἱ δυὸ ἕνα ὕψος τόσο νικητήριο, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβῃ κανεὶς ποῖος εἶναι ὁ ἡττημένος. Ἀλλὰ τοῦ Τζιγκ τοῦ κατεβαίνει μιὰ ιδέα, πολὺ ἐνοχλητικὴ γιὰ τοὺς ἀνδρείους φτερωτοὺς στρατοὺς: Ὅλο γυρα ἀπλώνονται μεγάλες χέρσες ἐκτάσεις — τὸ πεδίο τῆς μάχης — ὅπου φυτρώνουν μόνο κάτι καχεκτικὰ ἀγριόχορτα. Δὲν εἶναι κρίμα νὰ πηγαίνουν χαμένες; Μάταια οἱ γερόλυκοὶ τοῦ Πρόδινσταουν σπεύσανε νὰ τοῦ δώσουν συμβουλές, ἄδικα προσπάθησαν νὰ τὸν πείσουν πὼς σ' αὐτὴ τὴ θαλασσοδαρμένη ἀκτὴ δὲν βγαίνει τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ἀγριόχορτα. Ὁ Τζιγκ εἶχε βάλει στὸ νοῦ του νὰ τὶς καλλιεργήσῃ. Ἄν καὶ ἦταν σχεδὸν περασμένο τὸ καλοκαίρι, φύτεψε διάφορα λαχανικά καὶ εἶχε τὴν ἐκνοποίηση, στὸ πείσμα ὄλων τῶν προβλέψεων, νὰ τὰ δῇ νὰ μεγαλώνουν καὶ νὰ ὀρμιάζουν.

Ἡ θάλασσα τοὺς γοήτευε. Τὴν ἀνοιξὴ ἀγόρευαν δικό τους σπῆτι καὶ μὴνησαν τὸν κ. Κοὺκ καὶ τὴ Μά-Μι νὰρθοῦν νὰ μείνουν μαζί τους τὸ καλοκαίρι. Ἀλλὰ ἕνα λυπηρὸ γεγονός τοὺς ἐπληξε ὅταν ἐτοιμαζόταν νὰ γυρίσουν στὴν Ἰόδα. Πέθανε ὁ πατέρας τοῦ Τζιγκ. Ἡ συνηθισμένη πένθιμη καὶ μονότονη φασαρία γέμισε τὸ ἡσυχὸ σπῆτάκι. Τὸ βράδυ, τέλος, ὁ Τζιγκ καὶ ἡ Σουζάννα κατόρθωσαν νὰ ξεφύγουν ἀπ' τὴν καταθλιπτικὴ τυπικότητα τοῦ πένθους καὶ νὰ βγοῦνε στὴν παραλία. Ἡ νύχτα ἦταν θεελλώδης. Τὰ κύματα χτυποῦσαν καὶ πλημμύριζαν τὴν ἀκτὴ τόσο, ποὺ δὲν μπορούσε κανεὶς νὰ καταλάβῃ ποῦ

τέλειωνε ἡ γῆ καὶ ποῦ ἀρχίζε τὸ νερὸ στὴν ὀχλαγωγία τῶν στοιχείων. Κάλησαν στὴν παλιά σκάλα τοῦ Πρόβινσταουν κι' ἀρχισαν νὰ μιλοῦνε γιὰ τὴν «Καμπίνα» καὶ τὸ γέρω-Κούκ, ἓνα τόσο καλὸ ἄνθρωπος. Γιὰ τὸ πῶς περνοῦνε βλα. Γιὰ τὸ τί γρήγορα ποῦ περνοῦνε. Ὁ Τζιγκ εἶχε τύψεις γιατί δὲν τοῦ ἔγραφε πιὸ συχνά, γιατί δὲν τὸν εἶχε ποτὲ εὐχαριστήσῃ γιὰ τὴν ἀνεξάντλητη καλωσύνη του.

Ἡ Μά-Μί, πιὸ λεπτὴ τώρα, γλιωμὴ, σὰν πληγωμένο πουλί, ἀποφάσισε νὰ μείνῃ γιὰ πάντα κοντὰ τους. Ἡ διαρρύθμιση τοῦ σπιτιοῦ τοὺς ἀπασχολοῦσε πολὺ. Ἐνεργητικὴ, δραστήρια, βρισκόταν παντοῦ, τοποθετώντας, κρεμώντας, συγυρίζοντας. Ἦταν ἓνας γλυκὸς ἄγγελος γιὰ τοὺς δυὸ νέους. Καὶ θὰ ἦταν βαθιά, ἀπόλυτα εὐτυχισμένοι, ἂν εἶχανε παιδιά. Ἀλλὰ ἔλη τὴ στοργὴ τους ἀναγκαζόνταν νὰ τὴ μοιράζον στὴ Νίλλα καὶ τὸν Κάρλ, τὰ παιδιά ἑνὸς ἄλλου γάμου, ὅταν τὸν Ἰούνιο ἔρχόνταν νὰ περάσουν μαζί τους τίς παύσεις,

* *

Τὸ χειμῶνα, ὁ Τζιγκ μὲ τὴ γυναῖκα του κατέβαιναν συνήθως στὴ Νέα ὸρκη, γιὰ λίγο καιρὸ. Κερδίζοντας τὸ φωμὶ τους ἀπ' τὸ γράψιμο, ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ ἔρχονται εἰς ἐπαφὴ μ' ἐκδοτικούς οἴκους ἢ μὲ τοὺς διευθύνοντας περιοδικά, γιὰ νὰ σπασάσουν τὰ ἔργα τους. Ἐπειτα ἀπὸ τὸ φαί, γυρίζανε στὰ θεάτρα τοῦ Μπροντγουαίη. Τὰ παιζόμενα ἔργα, ἀνούσια, ρηχά, βιομηχανικά, σχεδιασμένα κι' ἐμπνευσμένα ἀπ' τὰ ἀστονομικὰ διηγήματα τοῦ Νάτ Πίγκερτων καὶ τοῦ Νικ Κάρτερ, κάνανε τὸν Τζιγκ νὰ σκεφθῇ σοβαρά, πῶς ἦταν δυνατό ἓνα ἔθνος ποῦ παρουσιαζε ἀπεριόριστες πιθανότητες, ν' ἀντιπροσωπεύεται καλύτερα στὸ πνευματικὸ πεδίο. Ἀποροῦσε πῶς τὸ κοινὸ μποροῦσε ν' ἀνέχεται ἓνα τόσο ἰχνὸ ὕψος καὶ μάλιστα νὰ τὸ ὑποστηρίξῃ. Ἐνα βράδυ ποῦ ἔτυχε νὰ δῆ τὴ *Λυσιστράτη* τοῦ Ἀριστοφάνη, ἡ ἀντίθεσις ἔγινε ἀκόμα ζωηρότερη. Ἡ μακρινὴ δημιουργία, ἡ αἰώνια ὁροσιά, ἡ ἀναβίωση χαρακτήρων ποῦ εἶχαν ζῆσει πρὶν δυὸ χιλιάδες χρόνια, τὸν εἶχαν συγκινήσει. «Χρειαζόμαστε συγγραφεῖς σὰν τὸν Ἀριστοφάνη κι' ἓνα κοινὸ σὰν τὸ Ἀθηναϊκὸ τοῦ 430 π. Χ.», εἶπε στὴν κ. Πόττερ.

Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, μὲ τὴ

συνεργασία τῆς γυναῖκας του, ἔγραψε ἓνα ἔργο, *Suppressed Desires*, ποῦ κανέναν θεατρικὸς ἐπιχειρηματίας δὲ δέχτηκε ν' ἀνεβάσῃ, μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι ἀπευθυνόταν σ' ἓνα κοινὸ πολὺ περιορισμένο. Ἀργότερα, τὸ ἴδιο ἔργο, κατὰ τὴν κ. Γκλάσπελ, δόθηκε μὲ πρωτοφανῆ ἐπιτυχία σ' ἔλη τὴν Ἀμερικὴ, στὸ Χονολουλού καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, στὸ Παρίσι καὶ τὴν Κίνα, χωρὶς κανεὶς νὰ τὸ βρῇ τόσο εἰδικό. Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ποῦ ὄλες οἱ πόρτες ἦταν κλειστὲς γι' αὐτούς, ἀποφασίσανε νὰ τ' ἀνεβάσουν μόνοι τους στὸ Πρόβινσταουν. Μιὰ καλὴ φίλη, ἡ Νέιθ Μπούς, ποῦ εἶχε εὐρύχωρο σπῆτι, προσφέρθηκε νὰ τοὺς δώσῃ τὴ φιλοξενία της γιὰ τὸ ἔργο τους. Ἡ ἴδια, διανοοῦμενη καὶ συγγραφεῖς, ἀγνωστη ἀκόμα, εἶχε στὸ συρτάρι της τὴ *Σταθερότητα*. Παραστήσανε καὶ τὰ δυὸ μαζί. Τὰ τεχνικὰ μέσα, ποῦ εἶχαν στὴ διάθεσὴ τους αὐτοὶ οἱ ἰδεαλισταί, ἦταν ἀπελπιστικὰ γλίσπρα. Ἐνας φίλος, ὁ Μπόμπ Τζώνες, τοὺς βοήθησε στὰ σκηνικά. Ἄλλος ἔδωσε κοστῦμα. Γιὰ τὸ φῶς ὅμως δὲν σταθῆκανε τόσο τυχεροί. Ἡ σκηνὴ ἦταν φωτισμένη μὲ μιὰ λάμπα ἐδῶ, ἓνα κερὶ ἐκεῖ. Οἱ προσκλήσεις εἶχαν μοιραστεῖ μὲ φειδῶ, μεταξὺ τῶν γνωστών, γιατί ὁ χώρος ἦταν μικρός. Τὸ ὀλιγάριθμο ὅμως κοινὸ ὑποδέχτηκε τὰ ἔργα μὲ εὐκρινῆ ἐνθουσιασμό. Ἡ παράσταση εἶχε ἐπιτυχία! Ἡ εὐτυχὴς ἐκδοσὴ της ἐκίνησε τὸ ἐνδιαφέρον ἔλου τοῦ χωριοῦ. Ἦθελαν κι' οἱ ἄλλοι νὰ ἴδου. Γιὰ νὰ ἐξοικονομήσῃ τὰ πράγματα, ὁ αὐτοσχέδιος θλασὸς ἀποφάσισε νὰ ξαναδώσῃ τὰ ἔργα, σὲ μιὰ σάλα μεγαλύτερη. Χωρὶς καμμιά ἐπιφύλαξη, τὸ κοινὸ χειροκρότησε πάλι τὰ ἔργα καὶ τοὺς ἐκτελεστάς.

Ἡ ἐπιτυχία ἐνθάρρυνε τὸν Τζιγκ. Ἐγραψε μιὰ εὐθυμῆ κωμῶδια «Ἀλλάξε ὕφος!» ποῦ δόθηκε μαζί μὲ τοὺς «Συγχρόνους» ἑνὸς φίλου. Κι' ἔτσι ἔκλεισε ἐκεῖνο τὸ χρόνον ἢ «σαιζόν».

Τὰ πορίσματα τοῦ ἐπιχειρήματος ἐδραίωσαν τὴν πίστη τοῦ Τζιγκ πῶς εἶναι οἱ σκαπανεῖς μιὰς μεγάλης ἀποστολῆς. Καὶ γεννιέται μέσα του ἡ ἐπιθυμία μιὰς συντονισμένης ἐνέργειας γιὰ τὴν δλοκλήρωση τοῦ σκοποῦ του. Τὸ ἀληθινὸ δράμα δὲν εἶναι ἔργο τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ μιὰς κοινότητος ἐμφορούμενης ἀπὸ κοινὰ συναισθήματα κι' ἐνθουσιασμούς, κι' αὐτό, στὴν κρίσιμη ψυχολογικὴ στιγμή, διαμορφώνεται τελικὰ ἀπὸ ἓνα τῆς μέλος

— ἓνα μέλος ποῦ κατέχει βαθύτερα ἀπ' τοὺς ἄλλους τὸ θεῖο δῶρο τοῦ λόγου. Τὸ Διονυσιακὸ δράμα ἔτσι προέκυψε. Μόνον συναφείς συνθήκες μποροῦν ν' ἀναβιώσουν πάλι σήμερα τὸ δράμα. Ἴσως αὐτὸ δὲν εἶναι ἀκατόρθωτο. Ὁ Τζιγκ ἔχει γύρω του φίλους, ἂν ἔχῃ ἐξ ἴσου ἐνθερμούς μ' αὐτόν, τουλάχιστον ἱκανοὺς νὰ συγκινηθοῦν ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἰδέα. Τὸ κῆρυγμά του τοὺς συγκεντρώνει ὅλους γύρω ἀπ' τὸν ἀπόστολο τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Εἶναι ἡ κοινότητα. Ὁ θλασὸς τοῦ Πρόβινσταουν εἶναι γεγονός. Καὶ ἀρχίζον οἱ ἐνέργειες γιὰ τὴν ἀπόκτηση σκηνῆς. Κάπως δύσκολο σ' ἓνα χωριό, ὅπου γιὰ κτίρια ὑπάρχουν μόνο σπιτάκια ψαράδων. Ἐπειτα ἀπὸ πολλὰς συσκέψεις, ἀποφασίζον νὰ ἐγκατασταθοῦνε πάνω στὸ μῦλο, σὲ μιὰν ἀποθήκη ὅπου τὸ χειμῶνα στυβάζονται δίχτυα, κουπιὰ, ἄγκυρες, βάρκες, καλάθια. Ἐνεγνήντα ἄνθρωποι χωροῦνε, ἂν δὲν ἔχουν ἀντίρρηση νὰ καθήσουν ὁ ἓνας κοντὰ στὸν ἄλλον, σὲ ξυλέμιους μπάγκους, χωρὶς ἐρεϊσίνωτο.

Ἀφοῦ τὸ ζήτημα αὐτὸ κανονίστηκε, ἓνα βράδυ μαζευτήκανε στοῦ Τζιγκ γιὰ τὸ διάβασμα τῶν ἔργων. Λίγη ὥρα πρωτύτερα, ἡ κ. Γκλάσπελ εἶχε συναντήσῃ δυὸ Ἰρλανδοὺς ποῦ εἶχαν ἔρθῃ γιὰ τὸ καλοκαίρι στὸ Πρόβινσταουν καὶ βαστοῦσαν κάμαρες στὸν ἴδιο δρόμο.

— Ζέρρου, εἶπε στὸν πιὸ ἡλικιωμένο, δὲν ἔχεις καὶ σὺ κανένα ἔργο νὰ μᾶς διαβάσῃς;

— Ὅχι, ἀποκρίθηκε, ἐγὼ δὲ γράφω, ἀλλὰ ὁ Εὐγένιος ἔχει μιὰ βαλλίτζα χειρόγραφα...

Αὐτὸ φάνηκε ἀρκετὰ ἀνησυχητικὸ στὴν κ. Γκλάσπελ. Ἐν τούτοις παρακάλεσε τὸν κ. Ὀ' Νέιλ νὰ τοὺς διαβάσῃ καὶ κείνος κάτι. Ἀλλὰ ἡ συγκίνησή του ἦταν τόσο μεγάλη, ποῦ ἀνέλαβε ὁ Μπόμπ νὰ τὸ διαβάσῃ γι' αὐτόν. Ὁ Εὐγένιος εἶχε μείνει στὴν τραπέζα. Ἀλλὰ προτοῦ τελειώσῃ ἢ ἀνάγνωσῃ, ἔλη ἢ κοινότητα τὸν εἶχε περικυκλώσει. Εἶχε γράψῃ ἓν' ἀριστοῦργημα!

Μ' αὐτὸ ἀνοιξε ἡ σαιζόν. Ὁ Τζιγκ πρωταγωνιστοῦσε στὸ ρόλο ἑνὸς ναύτη ποῦ πεθαίνει. Ἡ θάλασσα ἤρθε ἀρωγὸς σ' αὐτὸ τὸ θαλασσινὸ δράμα. Ἐνῶ ὁ ἐτοιμοθάνατος, ἀσθανόμενος τὸ τέλος του, ἐμπιστεύεται στὸ φίλο του Δρίσκ πῶς εἶχε λαχτάρῃσῃ νὰ περάσῃ τὴ ζωὴ του μέσα, βαθειὰ στὴν ἡπειρο, μακριὰ ἀπ' τὴν ἄρμη καὶ τοὺς κλυδωνι-

σμούς τοῦ ὠκεανοῦ, ἡ παλλήροια, ἡρεμῆ, μεγάλη, ὑπόκωφη, κυλοῦσε κάτω ἀπ' τὴν αἰθουσα τοῦ θεάτρου, πηδώντας ἀπ' τίς χαραμίδες τῶν σανιδῶν καὶ δίνοντας στὸ ἀκροατήριον τὸ ρυθμὸ καὶ τὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ δράματος ποῦ παιζόταν στὴ σκηνή. Ὅλη ἡ ἀποθήκη τῶν ψαράδων σειστήκε ἐκεῖνο τὸ βράδυ ἀπ' τὰ χειροκροτήματα.

Τότε ὁ Τζιγκ ἔγραψε στοὺς θεατὰς του, ἂν ἤθελαν νὰ γίνουν μέλη τοῦ θλασσοῦ τοῦ Πρόβινσταουν. Ὁ σκοπὸς του ἦταν νὰ δώσουν σ' ἀμερικανικὰ ἔργα μὲ ἀγνὰ ἰδανικὰ μιὰν εὐκαιρία νὰ παιχτοῦν ἐλεύθερα ἀπ' τοὺς περιορισμοὺς μιὰς θεατρικῆς ἐπιχείρησης, καὶ νὰ δώσουν ἐπίσης σ' αὐτούς ποῦ ἐργαζόνταν γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὴν εὐκαιρία νὰ δείξουν τίς ἱκανότητές τους ὡς καλλιτέχναι. Ἄν αὐτὸ τοὺς κινούσε τὸ ἐνδιαφέρον, τοὺς παρακαλοῦσε νὰ στείλουν ἓνα δολλάριο γιὰ συνδρομὴ. Κανεὶς δὲν ἀρνήθηκε. Αὐτὴ ἡ ἐπίσχυση τοὺς βοήθησε πολὺ, γιατί τὸ ἀνέδασμα ἑνὸς ἔργου δὲν τοὺς κόστιζε περισσότερο ἀπὸ δεκατρία δολλάρια.

Τότε ὁ Τζιγκ εἶπε στὴ γυναῖκα του:

— Ἐρεῖς, Σουζάννα, ἀνάγγεῖλα πῶς θὰ παίξουμε στὴν ἐρχόμενη παράσταση ἓνα ἔργο δικό σου.

— Μὰ δὲν ἔχω...

— Τότε πρέπει νὰ ἐτοιμάσῃς ἓνα.

Ἐκείνη διαμκρτυρήθηκε. Δὲν εἶχε ποτὲ ξαναγράψῃ.

— Σαχλαμάρες, εἶπε ὁ Τζιγκ. Ἐχομε τὴ σκηνή. Λοιπὸν;

Ἡ κ. Γκλάσπελ πῆγε στὴν ἀποθήκη τῆς προκουμίας, κάθησε σ' ἓνα ξυλένιο μπάγκο καὶ κύτταξε τὴ σκηνή. Σιγὰ σιγὰ, στὴ φαντασία της, ἀρχισε νὰ παίρνῃ ὄψη κουζίνας. Μερικοὶ ἄνθρωποι μπαίνανε. Αὐο-τρεις γυναῖκες. Τὸ ἔργο διαμορφωνότανε. Ἦταν ἡ ἱστορία μιὰς δολοφονίας, ποῦ εἶχε γράψῃ σὲ μιὰν ἐφημερίδα ὅταν ἦταν ρεπόρτερ στὴν Ἰόβα. Γύρισε σπῆτι της κι' ἀρχισε ἀμέσως τὸ γράψιμο. Οἱ ἰδέες ἐρχόντανε σὰν κατὰ παραγγελία. Κάποτε σταματοῦσε. Ἡ φαντασία της πῆγαινε ψηλαφητά. Ἐπρεχε τότε στὸ θεατράκι, κύτταξε τὴ σκηνή. Καὶ ἡ πλοκὴ ξανάπαιρνε πάλι τὸ δρόμο της. Σὲ δέκα μέρες τὸ ἔργο ἦταν ἐτοιμο. Στὸ διάβασμα, ἡ ἐντύπωση τῆς ἐπιτροπῆς ἦταν ἀρίστη. Κι' ἀποφασίστηκε ἡ δοκιμὴ γιὰ τὴν ἄλλη μέρα.



ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ο ΓΙΟΣ ΜΟΥ ΚΙ Η ΚΟΡΗ ΜΟΥ

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ (*)

12'

Ός τὸ Σεπτέμβρη μείναμε στὴ Βενετία. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, ἡ ζωὴ μας ἦταν ἀρκετὰ μελαγχολικὴ. Ἡ τελευταία περιπέτεια μᾶς εἶχε τσακίσει ὄλους. Κι' αὐτὸς ἀκόμα ὁ Νάνης, ποὺ εἶχε ἀγαπήσει τόσο τὸν "Αντζολο Ποφάνη, φαινόταν κατκλυπημένος γιὰ τὴν ἀπότομη ρήξη. Τόση ἦταν μάλιστα ἡ λύπη του, ὥστε μοῦ φαίνεται πὼς αὐτὸν τὸν καιρὸ παραμελοῦσε ἀκόμα καὶ ταὺς ἐρωτῆς του. Καὶ μαθαίνοντας πὼς ὁ γαμπρὸς εἶχε τραθηχτεῖ γιὰ τὴν Κιάρρα ἦταν κι' ἄλλοτε ἀρραβωνιασμένη, εἶπε:

— "Ἄμ' βέβαια. "Ἔτσι ποὺ τὰ καταφέρατε... Ἄλλὰ φταίω κι' ἐγώ... Γιατὶ ἀντιστάθηκα τότε στὸ γάμο τῆς Κιάρρας μὲ τὸν "Ἀρη τὸ Μακεσίνη... Καλὸς, κακὸς, ἓνα κορίτσι πρέπει νὰ παίρνῃ τὸν πρῶτο ποὺ θάγαπήσῃ καὶ θάκουστῇ μ' αὐτόν. Νά, τώρα, τρεῖς ἀρραβῶνες χαλασμένοι ἐξ αἰτίας του. Καὶ ποῦς ξέρει πόσοι ἀκόμα... Κάνανε λάθος." Ἐπρεπε νὰ τῆς δώσουμε τότε τὸ Μακεσίνη, νὰ τελειώσαν ὅλα...

— Μὰ δὲν τὸν ἤθελε, παιδί μου, οὔτε αὐτὴ ἡ ἴδια.

— Καὶ πὼς πῆγαινε τότε καὶ τὸν ἐβλεπε στὸ Πασού;... Δὲν ἔπρεπε νὰ τῆς ἐπιτρέψουμε νὰ μὴ τὸν θέλῃ, μιά φορὰ ποὺ τὸν θέλησε τόσο. Μόνον αὐτὸ δὲν ἔπρεπε νὰ τῆς ἐπιτρέψουμε!

— Κι' ἡ διαγωγή του;...

— Τοῦ "Ἀρη; Δὲ βαριέσαι!... Παιδί ἐγώ, ἐκεῖνον τὸν καιρὸ, μοῦ φαινόταν πὼς ἦταν κάτι φοδερὸ... Ἔσεις ὅμως, ποὺ εἶχατε περισσότερὴν πείρα, δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπήρεα-

σθῆτε τόσο ἀπὸ μιὰ φήμη. Νά, σήμερα ὁ "Ἀρης εἶναι ἓνας νέος ὅπως ὄλοι μας. Κανένας δὲν θυμᾶται πιά τὰ παιδιάτικά του. Τὸ μόνον του κακὸ εἶναι ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ γράφῃ γελοῖα ποιήματα. Ἄλλὰ μήπως δὲν ὑπάρχουν κι' ἓνα σωρὸ ἀνθρώποι, ποὺ τὸν θεωροῦν μεγάλο ποιητῆ; Κι' εἶναι πάντα ὁμορφος, κι' ἔχει ἀρκετὰ μεγάλη περιουσία, κι' ὅσο γιὰ τὴν αἰκογένειά του, μοῦ φαίνεται πὼς εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς καλύτερες.

— "Ὅσο γι' αὐτό...

— Ἐτέλος πάντων, ἐκάνανε μεγάλη ἀνοησία... Πῆραμε τὸ κορίτσι στὸ λαιμὸ μας. Κι' ἀπὸ τί; Ἀπὸ μιὰ ἀντιπάθεια δική μου γιὰ τὸν "Ἀρη, ποὺ τὸ κάτω-κάτω μπορεῖ νάταν καὶ ζήλεια.

Μὴν εἶχε δίκιο ὁ Νάνης; Μήπως τὸ μόνον μας λάθος ἦταν ποὺ ἀντισταθήκαμε τόσο στὴν πρώτη κλίσση τῆς Κιάρρας; Καὶ μήπως σήμερα ἡ δυστυχισμένη αὐτὴ θάταν ἡ πιὸ εὐτυχισμένη τοῦ κόσμου, ἂν λεγόταν κυρία Μακεσίνη;

Ὅστόσο, ὁ "Ἄγγελος Ποφάνης δὲν εἶχε δεῖξῃ ἀκόμα οὔτε ἴχνος μετανοίας. Ἐξακολουθοῦσε νὰ λείπῃ ἀπ' τὴ Βενετία καὶ, καθὼς μαθαίναμε ἀπὸ φίλους του ἢ ἀπὸ ἐφημερίδες, νὰ γυρίζῃ ἀπὸ πόλιν σὲ πόλιν, στὴν Ἰταλία, στὴ Γαλλία καὶ στὴ Γερμανία. Ἐφελιόταν, φαίνεται, ἀπὸ τὴν εὐκαιρία γιὰ νὰ συμπληρώνῃ τίς σπουδές του καὶ νὰ δείχνῃ τὰ ἔργα του, σὰ μεγάλα καλλιτεχνικὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης. Κι' ἐν' ἀπὸ τὰ καλύτερά του ἦταν τὸ πορτραῖτο ἐκεῖνο τῆς Κιάρρας, ποὺ εἶχε προφτάσει νὰ τὸ τελειώσῃ κι' ἴσως τὸ πῆρε μαζί του.

Συχνὰ ἡ κόρη μου ρωτοῦσε γι' αὐτό. Κάποτε μάλιστα ἤθελε νὰ στείλῃ στὸ σπίτι τῶν

Ποφάνηδων νὰ τὸ ζητήσῃ. Ἄλλὰ δὲν τὴν ἄρραξε. Μὲ τί δικαίωμα; Τὸ ἔργο ἀνήκε στὸ ζωγράφον. Δὲν τοῦ τὸ εἶχαμε παραγγείλει, οὔτε πληρώσει. Κι' ἐξακολουθοῦσαμε νὰ γνοοῦμε τὴν τύχῃ του, ποὺ πιθανὸ νὰ ἦταν καὶ μεγάλη.

Γιατὶ τὸ πορτραῖτο αὐτό, ὄχι μόνον κατὰ τὴ δική μου γνώμη, ἀλλὰ κι' ὄλων ὄσοι τὸ εἶχαν ἰδεῖ, ἦταν σωστὸ ἀριστοῦργημα. Ὁ καλλιτέχνης εἶχε ἀναπαραστήσει τὴν Κιάρρα, ὅπως τὴν ἐβλεπε μὲ τὰ μάτια τῆς λατρείας του. Καὶ τὸ πρόσωπό της, ἂν καὶ τόσο πιστό, εἶχε μιὰ τέτοια ἐξιδανίκευση, ποὺ μόνον σ' ἔργα παλαιῶν μεγάλων ζωγράφων μπορεῖ κανεὶς νὰ ἰδῇ. Θύμιζε Λεονάρδο ντά-Βίντσι καὶ Λέμπιναχ. Ὁ ἐπιτυχημένος συνδυασμὸς τῆς παλιᾶς καὶ τῆς νέας τεχνολογίας ἀποτελοῦσε μιὰ πρωτοτυπία δυνατὴ καὶ θελκτικὴ. Ὡ, πολὺ θὰ μιλοῦσαν μιά μέρα γι' αὐτὸ τὸ Ἑλληνοϊταλικὸ ἔργο. Δὲν ξέρω ὅμως ἂν ἡ Κιάρρα θὰ αἰσθανόταν τότε χαρὰ ἢ περισσότερο λύπη...

* *

Ὁ Νάνης, καθὼς εἶπα, ἐτοιμαζόταν γιὰ τὸ Παρίσι. Καὶ μιὰ ποὺ θάφευγε ὁ Νάνης, ἀποφασίσαμε νὰ τὸν συνοδέψουμε καὶ μεῖς, γιὰ νὰπομακρυνθοῦμε λίγον καιρὸ ἀπ' αὐτὴ τὴ Βενετία ποὺ ἄρχισε νὰ μᾶς παραστενοχωρῇ. Νὰ δώσῃ ὁ νοῦς μας, προπάντων τῆς Κιάρρας, ποὺ μὲ κανένα τρόπο δὲν μποροῦσε νὰ ξαναβρῇ τὴν πρώτη τῆς εὐθυμία.

Κατὰ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ Σεπτέμβρη, ἀφήσαμε τὸ σπίτι μας ὅπως ἦταν, μῆκαμε στὸ τραῖνο καὶ φύγαμε κατ' εὐθείαν γιὰ τὸ Παρίσι.

Χωρὶς τὴν παραμικρὴ δυσκολία, αὐτὴ τὴν φορὰ, ὁ Νάνης ἀποφάσισε κι' ἐκάμε τὸ ταξίδι. Τίποτα, φαίνεται, δὲν τὸν κρατοῦσε στὴ Βενετία, καμμιὰ σινιόρα καὶ καμμιὰ σινιόρινα. Εὐχολοί, ἐλαφροί, ἐφήμεροι κι' ἀνόρεχτοι οἱ ἐρωτῆς του, αὐτὸν τὸν καιρὸ, δὲν εἶδαν ἐνόχληση οὔτε σ' αὐτόν, οὔτε σ' ἐμᾶς. Μακάρι ἔτσι πάντα...

Στὸ Παρίσι, καλήσαμε πάλι στὸ συνειθισμένο μας ξενοδοχεῖο κι' ἀρχίσαμε τὴ συνειθισμένη μας ζωὴ. Δὲν βρήκαμε "κεῖ — εὐτυχῶς — καμμιὰ Νίτσα Πετριδάκη. Βρήκαμε ὅμως ἄλλες κι' ἄλλους ἀπὸ τὴν Κέρκυρα κι' ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, φίλους δικούς μου καὶ τοῦ Νάνη, φιληνάδες τῆς Λουίζας καὶ τῆς Κιάρ-

ρας. Στὰ διάφορα κέντρα σχηματίσαμε τὸν «ἑλληνικὸ» μᾶς κύκλο καὶ λέγαμε τὰ δικὰ μας, σὰ νὰ ἦμαστέ στὴν Ἀθήνα. Τὸ Παρίσι ἔχει αὐτὴ τὴ χάρη: κάθε ξένος ἐκεῖ νομίζει πὼς βρίσκεται στὸν τόπο του. Ἔτσι ἀναγκαζόμαστε νὰ μιλοῦμε συχνὰ γιὰ τὴ μονομαχία τοῦ Νάνη μὲ τὸ Σοφίκη καὶ γιὰ τὰ τελευταία σκάνδαλα τῆς Λιλῆς. Κυρίες καὶ κύριοι ἐδειχναν τὸ μεγαλύτερο θαυμασμὸ γιὰ τὸ γιὸ μου, ποὺ ξελόγιαζε τίς παντρεμένες κι' ὕστερα πλήγωνε τοὺς ἀντρες τους. Τὸ τελευταῖο του περιστατικὸ τὸν εἶχε ὑψώσει πολὺ στὴν κοινὴ ἐχτίμηση, ποὺ τὴν εἶχε ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Μαριώς. Τὸ εἶδα κι' αὐτὸ στὸν Παριζιάνικο κύκλο μας, ποὺ ἦταν μιὰ μικρογραφία τοῦ Ἀθηναϊκοῦ.

Ὅλοι αὐτοὶ κι' ὄλες αὐτὲς ἤξεραν βέβαια καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς Κιάρρας. Κανένας ὅμως καὶ καμμιὰ δὲν καμάρωνε τὴ φτωχὴ αὐτὴ. Ἀπεναντίας, πολλὰς φορὰς ἐπίασα μάτια ποὺ τὴν κοίταζαν μὲ οἴχτο. Κι' ἀπὸ μερικοὺς ἀόριστους ὑπαινιγμούς, ἀπὸ κάποια μισόλογα, κατάλαβα πὼς δὲν ἦταν ὄλιωδῆλου ἀγνωστο καὶ τὸ τελευταῖο περιστατικὸ τῆς Βενετίας...

Μιά μέρα, στὸ βουλευτάρτο, κάναμε καὶ μιὰ συνάντηση ὄλιωδῆλου ἀπρόδοτη. Εἶδαμε τὸν "Ἀρη τὸ Μακεσίνη μ' ἓναν ἄλλο νέο, ἀγνωστο.

Μᾶς χαιρέτησε ἀπλῶς καὶ προσπέρασε. Καὶ ἡ Κιάρρα ἔγεινε κατακόκκινη... ἀπὸ θυμὸ.

— Ἔχει μούτρα αὐτὸς καὶ μᾶς χαιρετᾷ; φιδύρισε.

Κι' ὁ Νάνης, ποὺ δὲν ἐθύμωσε καθόλου, οὔτε παραξενεύτηκε γιὰ τὸ χαιρετισμὸ τοῦ "Ἀρη, τῆς ἀποκρίθηκε:

— Μὰ δὲν ἔχει τίποτα μαζί μας ὁ ἀνθρώπος. Ἀναγνωρίζει πὼς τότε ποὺ τὸν εἶδερα, εἶχα δίκιο. Κι' ἐγώ τώρα ἀναγνωρίζω πὼς δὲν ἔφταιγε καθόλου. Δικό σου ἦταν ὄλο τὸ φταίξιμο. Ἐσὺ ἤθελες τότε ξύλο... ἢ κάτι ἄλλο.

— Ἦ ἄλλο; ἔκαμε ἡ Κιάρρα.

— Τὸ εἶπα τοῦ μπαμπᾶ, τῆς ἀποκρίθηκε ζιγηρὰ καὶ σχεδὸν ἐπίσημα ὁ Νάνης. Ρώτησέ τον, καὶ, ἂν θέλῃ, ἄς σοῦ τὸ πῇ.

Ἐκεῖνη τὴ στιγμὴ, ἡ Κιάρρα σάπασε. Σὲ λίγο ὅμως ἤρθε κοντὰ μου, μ' ἐπίασε ἀπὸ τὸ μπράτσο καὶ μὲ ρώτησε:

— Ἦ σοῦ εἶπε ὁ Νάνης γιὰ τὸν "Ἀρη;

Τῆς τὸ εἶπα ἀμέσως:

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο.

— "Ἐχει τὴν ἰδέα, πῶς ἔπρεπε τότε νὰ σοῦ τὸν δώσωμε. Σ' αὐτὸ τὸ λάθος μας τὰ ποδίδα ἔλα.

— Κι ὅμως ἐκεῖνος χάλασε τότε τὸν κόμο...

— Τὸ ἀναγνωρίζει κι' αὐτὸ καὶ μετανοεῖ.

— Χμ! ὕστερνή μου γνώση, νὰ σ' εἶχα πρῶτα... ψιθύρισε σκεπτικῆ ἢ Κιάρρα.

Κι ἔπειτα, ἄξαφνα, εἶπε δυνατὰ:

— Μὰ τότε ἤμαστε μικροὶ κι οἱ δύο. Μπορούσαμε νὰ παντρευτοῦμε;

Δὲν ξέρω τί σκέφθηκα; μὰ ἴσως χωρὶς νὰ σκεφθῶ τίποτα, τῆς ἀποκρίθηκα:

— Σὲ λίγο θὰ μεγαλώνετε. Νά, τώρα εἴσαστε μεγάλοι κι οἱ δύο.

Ἡ Κιάρρα κοκκίνισε πάλι, ὅπως τῆ στιγμῆ πού εἶδε τὸν Ἄρη. Καὶ δὲν μοῦ εἶπε πιά λέξη.

Ἀπαντήσαμε τὸ νέο ἀκόμα δυὸ-τρεις φορές. Καὶ κάθε φορὰ τὸν χαιρετούσαμε φιλικώτερα... Θάλεγε πῶς ὑπακούσαμε ὅλοι σὲ κάποιο σύνθημα, πού μᾶς εἶχε δοθεῖ δὲν ξέρω ἀπὸ ποῦ... Μ' ὄλ' αὐτὰ, ἐκεῖνος δὲν τόλμησε ποτὲ νὰ μᾶς πλησιάσῃ καὶ νὰ μᾶς μιλήσῃ. Οὔτε μιὰ μέρα πού δὲν ἦταν μαζί μας ὁ Νάνης. Καὶ μεῖς πάλι δὲν βρῖσκαμε τόσο θάρρος, ἂν καὶ θὰ τὸ θέλαμε...

Ἐνα βράδυ, στὸ τραπέζι, ἡ Κιάρρα ρώτησε:

— Ἦθελα νὰ ξερα, τί γυρεύει στὸ Παρίσι ὁ Μακεσίνης;

— Βέβαια πού δὲν ἤρθε γιὰ σένα... φώναξε ὁ Νάνης.

— ὦ, αὐτὸ τὸ ξέρω, ἔκαμε ἢ Κιάρρα.

— Ἐγὼ ὅμως ἔμαθα γιατί ἤρθε, ἐξακολούθησε ὁ Νάνης. Μοῦ τὰ εἶπε ὁ Τάκης ὁ Κουσουλδης, πού εἶναι κι αὐτὸς ἐδῶ. Φαίνεται λοιπὸν πῶς κάποιος τοῦ μετέφρασε τὰ ποιήματά του, τὶς «Μεγάλες Ὁρες», καὶ σὲ λίγο βγαίνουν Γαλλικά. Μερικὰ μάλιστα δημοσιεύθηκαν στὴ «Ρεβὺ ντὲ Παρί» μ' ἓνα πολὺ κολακευτικὸ σημεῖωμα ἐνὸς Γάλλου.

— Μέγας καὶ πολὺς λοιπὸν ὁ Ἄρης Μακεσίνης; εἶπα ἐγώ.

— Ἔτσι φαίνεται, μοῦ ἀποκρίθηκε ὁ γιός μου. Ἐγὼ δὲν καταλαβαίνω ἀπ' αὐτὰ τὰ πράγματα, μὰ, καθὼς μοῦ λέει ὁ Τάκης, θὰ κάμῃ ἐδῶ καρριέρα.

— Ποιός;

— Ὁ Ἄρης. Ὁ Ἄρης, πού τοῦ κοροῖδεύαμε τότε τὰ συμβολικά του.

— Ἔσεῖς, εἶπε ἡ Κιάρρα. Ἐμένα ὅμως πάντα μοῦ ἄρεσαν.

— Ψέμματα!... φώναξε ὁ Νάνης. Καὶ σὺ, καὶ σὺ ἔχασες ὕστερα τὸν ἐνθουσιασμό σου... Θυμᾶμαι πολὺ καλὰ μιὰ μέρα πού εἶπες, πῶς ὁ Μακεσίνης γράφει ἀνοησίες.

Ἡ Κιάρρα ἀποστομώθηκε.

Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ὅμως ἐκείνη, παρατήρησα πῶς κάπου-κάπου ἤθελε νὰ βγαίνῃ ἔξω μονάχη τῆς. Εἶχε ξαναπάρει τὴν παλιά τῆς ἐλευθερία—ἐκείνη πού τόσο τῆς ἐστοίχισε... Κι ὑπέθεσα πῶς ὁ σκοπὸς τῆς ἦταν νὰ συναντήσῃ κάπου τὸν Ἄρη καὶ νὰ μπορέσῃ νὰ τοῦ μιλήσῃ γιὰ τὶς φιλολογικὲς του ἐπιτυχίες.

Γιατὶ δὲν μποροῦσα νὰ φαντασθῶ, ἂν κι ἤξερα τὴν παροιμία «πάντα ξαναγυρίζει κανεὶς στὶς πρῶτες του ἀγάπες», πῶς ἡ κόρη μου ἦταν ἱκανὴ νὰ ξαναγαπήσῃ τὸ Μακεσίνη καὶ νὰ τὸν κάμῃ πάλι νὰ πιάσῃ κανένα σπιτάκι στὸ Πασσό, γιὰ νὰ πηγαίνῃ νὰ τὸν βλέπῃ... Ἐνόμιζα πῶς τῆς πονοῦσε ἀκόμα τὸ δόντι γιὰ τὸν Ἄντζολο Ποφάνη καὶ πῶς διατηροῦσε τὴν ἐλπίδα τῆς μετάνοιας καὶ τῆς ἐπιστροφῆς του. Κι ἀκόμα πῶς ὅσο «μεγάλος ποιητῆς» κι ἂν ἔγινε ὁ Ἄρης, δὲν μποροῦσε νὰ τῆς ξαναρέσῃ ἢ ἀγάπη του σὰν ξαναζεσταμένο φαῖ...

Τὸν ἀντάμωσε; Τοῦ μίλησε; Μιὰ φορὰ;

Πολλές; Στὸ δρόμο; Σὲ σπιτί;... Δὲν ἤξερα τίποτα. Ἡ Κιάρρα δὲν μοῦ εἶπε κι οὔτε ἐγὼ τὴν ἐρώτησα. Ὅχι πῶς εἶχα βαρεθεῖ νὰ φροντίζω γι' αὐτήν. Κανένας δὲν θὰ μποροῦσε νὰ με κατηγορήσῃ γιὰ τέτοιο πρᾶγμα... Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, εἶχα πάθει κάτι ἄλλο. Φοβόμουν αὐτὰ τὰ παντρολογήματα, αὐτὰ τὰ σχέδια πού μᾶς ἀποτύχαιναν ὅλα, τὸ ἓνα οἰκτρότερ' ἀπὸ τ' ἄλλο. Καὶ τὰ φηνα στὴν τύχη. Χωρὶς νὰ θέλω, ἀπὸ τὸ φόβο μου, εἶχα γίνεῖ σὰ μοιραλάτρης...

Σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση μὲ βρῆκε ἓνα ἀνέλπιστο γράμμα, δυὸ μῆνες σχεδὸν μετὰ τὸν ἐρχομὸ μᾶς στὸ Παρίσι.

Ἦταν ἀπὸ τὸν Ἄρη Μακεσίνη. Καὶ μοῦ ζητοῦσε ἐπισήμως τὴν κόρη μου. Τὸ ἔχω φυλαγμένο καὶ τὸ ἀντιγράφω ἐδῶ ὀλίγω:

«Κύριε Δοξαρά,

» Πᾶνε πέντε χρόνια πού ἀγαπῶ τὴν Κιάρρα μ' ὄλη τὴ δύναμη τῆς ψυχῆς μου. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ἐκείνη μπορεῖ νὰ γάπησε, ἢ νὰ ἐνόμισε πῶς ἀγάπησε ἄλλους. Ἐγὼ ὅμως καμμιὰ. Οὔτε θάγαπήσω. Γιὰ μένα ἡ κόρη σας εἶναι ἢ Μία, ἢ Μόνη κι' ἢ Παντοτινῆ.

» Ξέρω καλὰ, πῶς σεῖς κι οἱ δικοὶ σας δὲν ἐννοοῦσατε διόλου τὸ αἰσθημα αὐτὸ τότε, πού τὸ συμμερίζοταν κι ἡ Κιάρρα... Ὁ γιός σας μάλιστα μοῦ φέρθηκε μὲ τὸ χειρότερο τρόπο. Ἐπειτα, τότε ἀκόμα, ἤμουν παιδί, δὲν εἶχα κανένα μέλλον ἐξασφαλισμένο, δὲν θὰ μποροῦσα νὰ θεωρηθῶ ἄξιος τῆς κόρης σας, παρὰ μόνο ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μου καὶ μόνο γιὰ τὴ μεγάλη μου ἀγάπη...

» Τώρα ὅμως μοῦ φαίνεται πῶς τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Μπορεῖτε νὰ κάμετε γαμπρό σας ἓνα νέο Ἑλληνα ποιητῆ, πού τιμᾷ— ἄς τὸ καυχῆθῶ — τὸ Ἑλληνικὸ ὄνομα στὰ ξένα. Καθὼς βλέπετε, τὰ ποιήματά μου μεταφράσθηκαν ἀπὸ τὸν κ. Μπερτοῦ καὶ βγήκαν μὲ πρόλογο τοῦ κ. Ἀνταμάν. Σὰς στέλνω τὸ βιβλίο, σὰς στέλνω καὶ μερικὰ ἀποκόμματα ἀπὸ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ τοῦ Παρισίου, γιὰ νὰ ἰδῆτε καὶ σεῖς μὲ πόσο ἐνθουσιασμὸ μιλοῦν γιὰ τὴν ποιησὴ μου. Ἐγὼ νὰ πιά γνωστός. Ἐχω ἓνα ὄνομα καὶ στὴ Γαλλία καὶ στὴν Ἑλλάδα. Συχνάξω ἐδῶ στοὺς πιὸ διαλεχτοὺς φιλολογικοὺς κύκλους, καὶ σκοπεύω νὰ ἐγκατασταθῶ σ' αὐτὸ τὸ ἀγαπημένο μου Παρίσι, πού μὲ δέχεται μὲ τόση καλοσύνη.

» Τὴν οἰκογενειακὴ μου κατάσταση, τὴν πατρικὴ μου περιουσία, τὴν ξέρετε καλὰ σὰν Ἀθηναῖος καὶ σὰν παλιὸς φίλος τοῦ σπιτιοῦ μας. Μοῦ φαίνεται λοιπὸν πῶς δὲ θάμουν πολὺ τολμηρός, ἂν σὰς ζητοῦσα σήμερα τὸ χέρι τῆς λατρευτῆς μου Κιάρρας. Καὶ περιμένω τὴν ἀπάντησὴ σας μὲ ἀγωνία.»

Αὐτὰ ἔλεγε τὸ γράμμα τοῦ Ἄρη. Δὲν παρέλειψα παρὰ τὴν χρονολογία, τὴν ὑπογραφή καὶ τὴ διεύθυνση (δδὸς ντὲ-λά-Γκοῦττ-ντ' Ὀρ, ἀριθ. 39). Οὔτε λέξη, βλέπετε, γιὰ τὸ πρῶτο ἐκεῖνο κρυφὸ ἀρραβώνιασμα καὶ τὴ διάλυσή του. Σὰν νὰ μὴν εἶχε συμβεῖ τίποτα ποτέ! Τὸ εἶχε ξεχάσει ἄραγε πῶς, γιὰ ἓνα φεγγάρι, ἔμπαινε στὸ σπιτί μας σὰ γαμπρός; Ἡ τόκανε ξεπίτρηδες;...

Μὲ τὸ ἴδιο ταχυδρομεῖο ἔλαβα καὶ τὸ βιβλίο μὲ τὸν τίτλο:

ARIS MAKÉSSINIS
LES GRANDES HEURES
POESIES
Traduites du Néogrec

καθὼς καὶ τὰποκόμματα σ' ἓνα φάκελλο χωριστό. Τὰ διάβασα ὅλα ἀμέσως, τὰ ρούφηξα

— τί περίεργο πρᾶμα! — σὰ νὰ γράφον γιὰ τὸ Νάνη τὸν ἴδιο ἢ γιὰ τὴν Κιάρρα. Καὶ τὰ βρῆκα πραγματικῶς τιμητικώτατα. Δὲν ἦταν συνειθισμένες κριτικὲς. Ὁ Ἄρης μποροῦσε νὰ καυχῆται.

Μὰ νὰ μοῦ γυρεύῃ καὶ τὴν κόρη μου; Καὶ γιὰ δευτέρη φορὰ;

Ἐἶ' αὐτὸ, ἔπρεπε νὰ μοῦ πῆ ἢ ἴδια. Ἐγὼ τὸ ἔβρισκα ἀπλῶς παράξενο κι ἀπρόοπτο. Ἄν ἡ κόρη μου ὅμως ἤθελε τώρα πάλι τὸν Ἄρη, καμμιὰ δυσκολία δὲν θάχα νὰ τῆς τὸν δώσω, καὶ μάλιστα ὕστερ' ἀπὸ ὅσα μοῦ εἶχε πεῖ ὁ Νάνης.

Ὅταν ἔλαβα τὸ γράμμα, ἡ Κιάρρα κοιμώταν. Τὴν ἀφῆσα νὰ κοιμηθῇ μὲ τὴν ἡσυχία τῆς. Κι ἄμα μοῦ εἶπαν πῶς σηκώθηκε, πήγα στὴν κάμαρά τῆς καὶ τῆς τὸ δῶσα νὰ τὸ διαβάσῃ.

Ἐδείξε τὴ μεγαλείτερη ἐκπληξη. Ἰσως καὶ κάποια χαρὰ. Μὰ ἡ ἐκπληξη τὴ νικοῦσε.

Ἀπόρησα: Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν καμμιὰ προσυνηνὸση μεταξύ τους; Ἔτσι ἀνερώτητα ἔκανε τὸ «διάδημα» του αὐτὸς ὁ κουτεντῆς;

— Μὰ καλὰ, εἶπα, δὲν εἶδες ἐσὺ τὸν Ἄρη; Δὲ μιλήσατε;

— Τὸν εἶδα, μοῦ ὁμολόγησε ἡ Κιάρρα, καὶ μιλήσαμε. Ἀλλὰ γι' αὐτὸ δὲν εἶπαμε τίποτα... Βλεπόμαστε σὰν ἀπλοὶ φίλοι.

— Καὶ δὲ σοῦ ἔδειξε πῶς ἐξακολουθεῖ νὰ σ' ἀγαπᾷ;...

— Καθόλου...

— Καὶ δὲν κατάλαβε πῶς ἐσὺ... ἀγαπᾷς ἄλλον;

— Δὲν ἀγαπῶ κανένα!... φώναξε ἡ Κιάρρα κατακόκκινη ἀπὸ ἀγανάκτηση. Τὸν Ποφάνη ἐννοεῖς; Μὰ σοῦ εἶπα, μοῦ φαίνεται, πῶς αὐτόν, μὲ τὰ σωστά μου, δὲν τὸν ἀγάπησα ποτέ...

— Τότε λοιπὸν, τόλμησα νὰ προτείνω, θέλεις νὰ πάρῃς τὸν Ἄρη;

Μὲ κοίταξε στὰ μάτια καὶ μὲ ρώτησε:

— Ἔσεῖς θέλετε;

— Ναι, τῆς ἀποκρίθηκα. Ἄν τὸ θελες ἐσὺ, δὲ θὰ λέγαμε ὄχι.

— Μὰ τὸ λέτε μὲ τὴν καρδιά σας;

— Ναι, ναι...

Καὶ τῆς ἐξήγησα γιὰ ποιὸς λόγους, κι ἐγὼ κι ὁ Νάνης, θεωροῦσαμε τώρα τὸ Μακεσίνη ἀρκετὰ ἄξιο γι' αὐτὴ.

Μ' ἀκουσε σκεπτικῆ. Τ' ἀποκόμματα ὅμως δὲ θέλησε νὰ τὰ διαβάσῃ γιατί τὰ ἤ-

ξερε. Της τὰ εἶχε δείξει ὁ ἴδιος ὁ Ἄρης. Καί γι' αὐτὰ μόνο, τὰ φιλολογικά, εἶχαν μιλήσει ὅσες φορές ἰδωθήκαμε σάν ἀπλοί φίλοι...

Ἐπειτα κατέβασε τὰ μάτια της καί μοῦ εἶπε :

— Καλά. Ὁὐ σκεφθῶ.

— Νά σκεφθῆς, τῆς ἀποκρίθηκα. Βέβαια πρέπει νά σκεφθῆς. Ἀλλά... μὴν ἀργήσης... Ὁ ἄνθρωπος, βλέπεις, περιμένει τὴν ἀπάντησή μου «μὲ ἀγωνία»...

— ὦ, καλά!... μ' ἔκοψε ἡ Κιάρρα. Τὴς ξέρω ἐγὼ τὴς ἀγωνίες τοῦ Ἄρη. Ἄρησέ τον ἐκεῖ νά περιμένῃ. Ὁὐ ξεθυμάνῃ μὲ κανένα ποίημα.

— Μὰ πόσον καιρὸ λογαριάζεις νά σκέπτεσαι;

— Ἄ, δὲν ξέρω... Μπορεῖ καί δυὸ μέρες, καί δυὸ βραδιάδες, καί δυὸ μῆνες...

— Καί δυὸ χρόνια;...

— Ὅχι, ὄχι τόσο, ἤσυχασε... Ὁὐ σοῦ πῶ γρήγορα...

Καί σάν κάτι νά θυμῆθηκε ἀξαφνα, πῆρε ἀκόμα πιὸ σοβαρὸ ὄψος καί μὲ ρώτησε :

— Τί εἶδους κακὴ φήμη εἶχε ὁ Ἄρης ὅταν ἦταν παιδί;... Ἰάκουσα τότε νά τὸ λέτε πολλές φορές... Αὐτὸς μάλιστα ἦταν κι ὁ λόγος ποῦ δὲν τὸν θέλατε... μὰ δὲν ἐξέτασα ποτέ μου... Ἄ, ναί, κάποτε ρώτησα τὴ μαμμά. Ἀλλά δὲ θέλησε νά μοῦ πῆ, ἐνῶ τότε αὐτὴ μοῦ ἔλεγε ὅλα. Ὁὐταν λοιπὸν κάτι φοβερό... Δὲν μπορῶ νά τὸ μάθω τώρα;

Ἐδῶ σὰς θέλω!...

Τί θάπαντούσατε σεῖς στὴ θέση μου; Ἐγὼ ὁμολογῶ πὼς βρέθηκα σὲ μεγάλη ἀμηχανία. Καί προσπαθώντας νά κερδίσω καιρὸ μὲ μισόλογα καί μὲ περιττὲς ἐρωτήσεις — τάχα πὼς δὲν καταλάβαινα, πὼς δὲν θυμόμουν, πὼς δὲν ἤξερα — σκεπτόμουν.

Δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νά τὰ μάθῃ ὅλα ἡ Κιάρρα; Δὲν ἔπρεπε νά ξέρῃ ποῖος ἦταν καί ποῖος στάθηκε ὁ ἄνθρωπος, ποῦ θά δονόταν μαζί του γιὰ ὅλη της τὴ ζωὴ; Κι αὐτὸ ὄχι μόνο γιὰ νά τὸν κρίνῃ, παρὰ προπάντων γιὰ νά μὴ φαντάζεται τίποτα φοβερῶτερο ἀπὸ τὸ ἀληθινό;...

Μὰ πάλι, πὼς νά πῆ κανεὶς τέτοια πράγματα σ' ἕνα κορίτσι; Ἐπειτα, τὸ κυριότερο, — γιὰ τὸ κάτω-κάτω μποροῦσα νά βαζα τὴ μητέρα της νά τῆς τὰ πῆ, — συλλογιζόμουν πὼς θά ξέπεφτε στὰ μάτια της, σάν ἄντρας, ὁ

Μακρσίνης αὐτός, ποῦ ἐγὼ τὸ ἔβρισκα ἀδικο. Ἄδικο καί γι' αὐτὸν τὸν κακόμοιρο ἀδικο καί γιὰ τὴν Κιάρρα, ποῦ μπορεῖ νά τῷ παίρνῃ ἀσχημα καί νά διώχνῃ πάλι τὴν ἀνέλπιστη τύχη της.

Γιατί, τί τὰ θέλετε! Τὸ γάμο της μὲ τὸ Μακρσίνη τὸν θεωροῦσα τώρα κάτι περισσότερο ἀπὸ τύχη — μιὰ λύση, μιὰ σωτηρία.

Ἐδίστασα, μὰ τὰποφάσισα: Ἐπρεπε νά πῶ ἕνα ψέμα.

— Ἄ, ναί... ἔκαμα ἀξαφνα γελώντας, σὰ νά θυμῆθηκε, ἢ νά κατάλαβα τί μὲ ρωτοῦσε ἡ Κιάρρα. ὦ, καημένη καί σὺ!... ἀνοησίες... ἀσήμαντα πράγματα. Ἀπὸ κείνα ποῦ λένε γιὰ ὅλα τὰ ζωηρὰ κι' ἀνυπόταχτα παιδιὰ. Πὼς αὐθαδίαζε στὸν πατέρα του, πὼς ἔβριζε τὴ μητέρα του καί πὼς μιὰ φορά, ἐπειδὴ δὲν τοῦ διναν λεφτὰ, τοὺς ἔκλεψε κάτι ἀσημικὰ καί τὰ πούλησε... Ἄ, ναί... διηγούταν ἀκόμα, πὼς κάποτε πῆρε λεφτὰ κι' ἀπὸ τὴν κασσέλα τῆς ὑπηρέτριάς του. Ἀλλά καί ἂν τῷκανε αὐτό, ξέρεις πόσο χρόνων ἦταν τότε; Δώδεκα... Φαντάσου, λοιπόν, τί μυαλὸ εἶχε. Μὰ κι' ὁ Νάνης, ἂν δὲν τοῦ διναν λεφτὰ, στὴν ἡλικία ἐκείνη, μπορεῖ νάκανε τὸ ἴδιο.

— Δὲν τὸ πιστεύω γιὰ τὸ Νάνη, ἀποκρίθηκε ἡ Κιάρρα. Ὅπωςδὴποτε ἕμεις αὐτὰ δὲν εἶναι καί τόσο τραμερά... γιὰ ἕνα παιδί. Κι ἀπορῶ τώρα πὼς ἡ μαμμά δὲ θέλησε νά μοῦ τὰ πῆ.

— Ἐ, μὰ ἦσουν παιδί τότε καί σὺ. Δὲ φανερώνουν σὲ παιδιὰ τέτοια ἐλαττώματα παιδιῶν. Μποροῦσε νά σοῦ πῆ ἡ μητέρα σου πὼς ὁ Ἄρης ἔβριζε τὴ μητέρα του;...

— Φοβήθηκε μὴν τῷκανε κι' ἐγὼ, ἔ;... γέλασε ἡ Κιάρρα. Ἰδὲς ὅμως ἀπὸ πότε κι ἀπὸ τί βγαίνει μιὰ κακὴ φήμη... Ὅποιος ἀκουγε ἐκεῖνον τὸν καιρὸ τὸ Νάνη, θά νόμιζε πὼς ὁ Ἄρης ἦταν ὁ ἐξωλέστερος ἄνθρωπος τοῦ κόσμου.

Πόσο λίγο ξέρουν τὸν κόσμον καί τὰ πιὸ ἐξυγνα καί τὰ πιὸ κοσμικὰ κορίτσια...

Ἡ Κιάρρα τῷχαψε μιὰ χαρά. Κι' οὔτε στιγμή της πέρασε ἀπὸ τὸ νοῦ πὼς, ἂν ἦταν μόνο αὐτὴ ἡ «κακὴ φήμη» τοῦ Ἄρη, δὲν θάμαστε τόσο ἀνόητοι νά μὴ τὸν θέλουσε τότε. Καλύτερα... Ὁὐταν τόσο δύσκολο νά τῆς ἐξηγήσῃ κανεὶς πὼς καί γιὰ τὴν ἀλλάξαμε ὕστερα ἰδέα!...

— Λοιπὸν θά σκεφθῆς; τὴν ξαναρώτησα.

— Ὁὐ σκεφθῶ.

— Στὴς σκέψεις ποῦ θά κάμῃ, ἔχε ὄψις σου κι αὐτό. Ὁ Ἄρης εἶναι ὁ μόνος ἄνθρωπος ποῦ, ἂν θά ξανάκανε τώρα ἀρραβῶνα, δὲν θά ὑπῆρχε φόβος νά τὸν χαλάσῃ ποτέ.

— ὦ, αὐτὸ τὸ ξέρω!... φώναξε ἡ Κιάρρα φαιδρά. Μὲ παρακολούθησε σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα καί ξέρει τὴ ζωὴ μου μὲ τὸ νῆ καί μὲ τὸ σῆμα. Δὲν ὑπάρχει καί τίποτα, γιὰ νά τὸ μάθῃ ὕστερα, ἀφοῦ μόνος του μοῦ τὰ εἶπε ὅλα. Ὅσο γιὰ τοὺς γονεῖς του, τοὺς κάνει ὅ,τι θέλει. Αὐτὸς τοὺς διευθύνει. Τὸ ξέρω πολὺ καλά.

Ἐδῶ ἀφησα τὴν Κιάρρα γιὰ νά σκεφθῆ.

Καί πέρασε καμμιὰ ἑβδομάδα — ἴσως καί περισσότερο — χωρὶς νά μοῦ πῆ ναί ἢ ὄχι, καί χωρὶς ν' ἀπαντήσω κι ἐγὼ σ' ἐκεῖνον ποῦ περιμένε μὲ τόση «ἀγωνία»...

— Κιάρρα, τῆς ἔλεγα, θάπελπισθῆ. Ὁὐ νομίση πάλι πὼς δὲν τὸν θέλουμε καί θά πάρῃ τὸ φύσημά του.

— Μὴ φοβᾶσαι, μοῦ ἀπαντοῦσε. Εἶναι ἱκανὸς νά περιμένῃ ἕτσι χρόνια. Γι' αὐτὸ σοῦ ἐγγυῶμαι.

— Μὰ γιατί τὸ σκέπτεσαι τόσο πολὺ;

— Γιατ' εἶναι πράγμα ποῦ π ρ ε π ε ι νά τὸ σκεφθῶ. Θέλω προπάντων νά τὸν ἰδῶ ἄλλῃ μιὰ φορά, πρὶν ἀποφασίσω. Καί δὲν ξέρω, χάθηκε αὐτὲς τὴς ἡμέρες. Δὲ φαίνεται πουθενά.

— Καί γιατί θέλεις νά τὸν ξαναἰδῆς;

— Γιὰ νά μιλήσουμε καί... νά καταλάβω ἂν θά μπορέσω νά τὸν ξαναγαπήσω.

— Ἐσὺ, ποῦ τὸν θαυμάζεις τόσο σάν ποιητὴ;

— Ἄλλο εἶναι αὐτό.

Ἀλήθεια, ἦταν ἄλλο... Κι ὑποθέτω πὼς ἡ κόρη μου ἤθελε νά τὸν ξαναἰδῆ ἀπὸ κοντὰ, ὄχι γιὰ νά τοῦ μιλήσῃ, ἀλλά... γιὰ νά τὸν φιλήσῃ. Μόνο ἀπ' αὐτὸ θά καταλάβαινε ἂν ἦταν ἀκόμα, ἢ ἂν μποροῦσε νά ξαναγίγῃ γι' αὐτὴν, ὁ γλυκὸς ἐκεῖνος Ἄρης ποῦ ἤξερε...

* *

Σ' αὐτὴ τὴν ἀναμονὴ βρισκόμαστε, ὅταν ἐνέσκηψε στὸ Παρίσι ὁ Ἄντζολος ὁ Ποφάνης...

Τὸ ἐνέσκηψε εἶναι ἐδῶ κυριολεξία. Γιατί δὲν μπορεῖτε νά φανταστῆτε τί κρότο ἔκαμε... Γιὰ μέρες, ὅλες οἱ ἐφημερίδες τοῦ

Παρισιοῦ ἔγραφαν γι' αὐτόν. Πολλὲς δημοσιεύσαν καί τὴν εἰκόνα τοῦ «νεαροῦ Ἰταλοῦ καλλιτέχνη». Κι ἡ αἰτία ἦταν προπάντων τὸ πορτραῖτο τῆς Κιάρρας ποῦ, μαζί μὲ δυὸ ἄλλα ἔργα του, εἶχε γίγει δεχτὸ στὸ Διεθνὲς Σαλὸν ἐκείνου τοῦ χρόνου κι εἶχε κάμει καταπληχτικὴ ἐντύπωση στοὺς ζωγράφους καί στὸ κοινό.

Ἡ συνάντησή μὲ τὴν Κιάρρα ἐγίνε στὸ Σαλὸν, μπροστὰ σχεδὸν στὴν εἰκόνα της. Μόλις τὴν εἶδε, — μοῦ τὰ διηγήθηκε κατόπι ἡ ἴδια, — ὁ Ἄντζολος χλώμιασε, ἀρχισε νά τρέμῃ καί πῆγε νά πέσῃ χάρῃ λιπόθυμος. Ὅπωςδὴποτε ἔπεσε σὲ μιὰ πολυθρόνα. Καί τόσο οἰκτρὴ ἦταν ἡ κατάστασή του, ὥστε ἡ Κιάρρα τὸν λυπήθηκε καί, ἀφήνοντας τὴς φίλες της, ἔτρεξε κοντὰ του νά τὸν περιποιηθῆ. Τὸ κίνημά της τὸν ἔκαμε νά συνέλθῃ. Τὴν ἔπιασε τότε κι ἀπὸ τὰ δυὸ χέρια καί τῆς μίλησε ὅπως μιλά κανεὶς στὸ πιὸ ἀγαπημένο του πρόσωπο, ὅταν τὸ ξαναβλέπῃ ξαφνικὰ ὕστερ' ἀπὸ μακρινὸ χωρισμό. Τῆ ρώτησε μὲ τὸ πιὸ στοργικὸ ἐνδιαφέρον πότε ἀκριβῶς ἔφυγε ἀπὸ τὴ Βενετία, ποῦ ἔμενε στὸ Παρίσι καί πὼς ἦταν ἡ οἰκογένειά... Ἐπειτα, γυρίζοντας σὲ μερικοὺς ζωγράφους καί δημοσιογράφους ποῦ βρέθηκαν κοντὰ του, τοὺς παρουσίασε τὴν Κιάρρα μὲ καμάρι:

— Κύριοι, τὸ μοντέλο μου... Ἡ δεσποινὶς Δοξαρά, Ἀθηναία, ζωγράφος κι αὐτὴ ἡ ἴδια.

Ὅλοι τότε ἔσπευσαν νά τὴν συγχαροῦν ποῦ «ἐνέπνευσε τέτοιο ἔργο», νά τῆς ζητήσουν πληροφορίες γιὰ τὰ ἔργα της, νά τῆ ρωτήσουν γιατί δὲν ἔστειλε στὸ Σαλὸν...

Τοὺς ἀποκρίθηκε πὼς ὁ κ. Ποφάνης τὴν κολάκευε πολὺ, πὼς δὲν ἦταν καθόλου «ζωγράφος» καί πὼς μερικοὶ μουσαμάδες ποῦ εἶχε μουντζουρώσει δὲν εἶχαν καθόλου μούτρα γιὰ ἔκθεση. Ἀλλά ποῦ νά τὸ πιστέψουν ἐκεῖνοι!... Κι ἐπέμειναν νά τὴν ἀνακρίνουν, ὡς που μὲ τὴν ἐπέμβαση καί τοῦ Ἄντζολου τὴν ἔκαμαν νά μιλήσῃ. Τότε κατάλαβαν πῶς εἶχαν μπροστὰ τοὺς μιὰ καλλιτέχνηδα. Τοὺς ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση ἡ «Ἀθηναία» τοῦ Ποφάνη. Καί δυὸ μάλιστα ἀπὸ τοὺς δημοσιογράφους τὴν παρακάλεσαν νά τοὺς δώσῃ συνέντευξη.

Ἐπειτα ὁ Ἄντζολος τοὺς ἀφησε ὅλους καί, μὲ μεγάλη ταπείνωση καί συντριβή, ζήτησε ἀπὸ τὴν Κιάρρα νά τοῦ παραχωρήσῃ

την ευτυχία μιας ιδιαίτερης συνομιλίας. Της πρότεινε μάλιστα να πάνε σ' ένα ρεστωράν να φάνε οι δυο τους και να τὰ ποῦν εκεί με τὴν ἡσυχία τους.

— Μὰ δὲν ἔχουμε νὰ ποῦμε τίποτα... φιθύρισε ἡ Κιάρρα.

— Ὅχι, ἔχουμε νὰ ποῦμε πολλά, βεβαίως σε κείνος.

Ἡ Κιάρρα δὲν ἐδέχτηκε τὸ γεῦμα. Τοῦ ἔκανε ὅμως τὴ χάρη νάποχαιρετήσῃ τὴ συντροφιά της καὶ νὰ κἀνῃ μαζὺ του ἕνα μικρὸ περίπατο. Μπήκαν σ' ἕνα κήπο κι ἐκάθησαν σ' ἕνα πάγκο. Κι ἐκεῖ ὁ Ἄντζολος Ποφάνης τῆς μίλησε γιὰ τὸν ἔρωτα του, ποῦ ὄχι μόνον δὲν εἶχε σῆσει, παρὰ ἀναψε περισσότερο παρὰ ποτέ· γιὰ τὴ φοβερὴ ἐκείνη νύκτα, ποῦ τὸν τρέλανε σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ υποκύψῃ στὴν πίεση τῶν γονέων του χωρὶς ἀντίσταση· γιὰ τὴ μετάνοια ποῦ τοῦ προξένησε τὸ κίνημά του, ὅταν τὸ σκέφθηκε μονάχος καλύτερα, καὶ τέλος γιὰ τὴν ἀπόφαση ποῦ εἶχε νάψηφῆσῃ τὰ πάντα, γιὰ νὰ κρατήσῃ τὸ λόγο του.

— Παιὸ λόγο; τοῦ ἀποκρίθηκε ἡ Κιάρρα. Αὐτὸν ποῦ δώσατε σὲ μένα; Μὰ τὸν ἀθετήσατε πρὸ πολλοῦ. Γιὰ μένα δὲν ὑπάρχει πιά.

— Ὅχι, ὑπάρχει, φώναξε ὁ Ἄντζολος. Τί σὰς ἔγραφα στὸ γράμμα μου ἐκεῖνο; Γιὰ θυμηθῆτε. Ἀργότερα, σὰς ἔλεγα, ἀ ρ γ ὅ τ ε ρ α ἰ σ ω ς...

— Ὡ, τὸν ἔκοψε ἡ Κιάρρα. Σ' αὐτὸ τὸ «ἀργότερα» δὲν ἐθασιόθηκα καθόλου. Τὸ γράφατε ἔτσι γιὰ τὸν τύπο, γιὰ παρηγοριά.

— Μὰ ὄχι, ὄχι!.. Τὸ ἔγραψα σ' ἀλήθεια. Ἀκόμη κι ἐκείνη τὴ στιγμή, βλέπετε, αἰσθανόμουν πὼς δὲ θὰ μπορούσα ποτέ νὰ σὰς ξεχάσω. Κι ἤμουν σχεδὸν βέβαιος πὼς ἡ ἀγάπη θὰ μοῦ ἔδινε τὴ δύναμη νάντισταθῶ στοὺς γονεῖς μου. Νά, τώρα εἶμαι ἕτοιμος. Φτάνει νὰ μὲ ἀγαπᾶτε ἀκόμα καὶ νὰ μὲ θέλετε... Δὲν ἔχω πιά ἀνάγκη. Ἐκάμα ὄνομα καὶ στὸ Παρίσι. Μπορῶ νὰ ζήσω καὶ χωρὶς τὴ βοήθεια τῶν γονέων μου. Εἶμ' ἐνήλικος κι ἀνεξάρτητος. Καὶ σὰς ἀγαπῶ. Τὸ δαχτυλίδι σας τὸ ἔχω ἀκόμα. Θάχετε καὶ σεῖς τὸ δικό μου. Δὲ μένει παρὰ νὰ θελήσετε καὶ... νὰ τὰ ξαναφορέσουμε ἀμέσως.

Αὐτὰ τῆς εἶπε. Δὲν τὰ γράφω βέβαια με τὰ ἴδια λόγια, ἀφοῦ δὲν ἤμουν μπροστά. Τὰ γράφω ὅμως ἔτσι ὅπως μοῦ τὰ εἶπε βιαστικά ἡ Κιάρρα, ποῦ τὰ εἶχε συγκρατήσει ἀπὸ τὸ

στόμα τοῦ Ἄντζολου, ὅσο τοῦλάχιστο τὰ συγκαταῖ κι ἐγὼ ἀπὸ τὸ στόμα τὸ δικό της. Κι ἔπειτα εὐθὺς μοῦ ἐξομολογήθηκε.

Τὰ λόγια αὐτὰ τῆς προξένησαν μιὰ μεγάλη χαρὰ. Ἀποτελοῦσαν τὴν καλύτερη ἱκανοποίηση στὴν προσβολὴ ποῦ τῆς εἶχε γίνει. Αἰσθανόταν κι ἀνακούφιση καὶ περηφάνια. Καὶ θυμούμενη τὸν Ἄρη Μακεσίνη καὶ τὴν πρότασή του, ἦταν ἔτοιμη νάπαντήσῃ με τὸ τελειωτικό:

— «Φίλε μου, δυστυχῶς, εἶναι ἀργά».

Ἄλλὰ δὲν τολμοῦσε. Μὲ τὴ χαρὰ της, ἦταν ἀνακατωμένος κι ἕνας φόβος ποῦ ὑπερλόχουε: Ἴι θὰ ἔκανε ὁ ἔρωτευμένος αὐτός, ἂν τὸν ἀπέλπιδε ἀμέσως:

Γιατὶ τώρα πιά ἦταν βέβαιη πὼς τὴν ἀγαποῦσε πολὺ, πάρα πολὺ. Κι οὔτε χρειάστηκε νὰ τῆς ὀρκισθῆ γιὰ νὰ τὸν πιστέψῃ, ὅταν τῆς ἔλεγε πὼς γι' αὐτὴ προπάντων εἶχ' ἔρθει στὸ Παρίσι. Οὔτε ἡ δόξα δὲν τὸν ἔκανε νὰ τὴ λησμονήσῃ. Δὲν τοῦ ἐφθάνε, νάσαι εὐτυχισμένος. Ἦθελε καὶ τὴν Κιάρρα.

Κι ὁ φοβερὸς λόγος σταμάτησε στὰ χεῖλη της. Κι ἀντὶ νὰ τοῦ πῆ «εἶναι ἀργά», τοῦ ἀποκρίθηκε μ' ἕνα «δὲν ξέρω»...

— Ὡστε δὲ μ' ἀγαπᾶς πιά; τὴ ρώτησε κείνος με φωνὴ ποῦ ἔκλαιγε.

— Δὲν ξέρω...

— Ἦότε λοιπὸν θὰ τὸ μάθετε;

— Δὲν ξέρω.

— Καὶ τί θὰ γίνῃ τώρα;

— Δὲν ξέρω... Ἀμὰ ξαναἰδιωθοῦμε...

ἴσως θὰ σὰς πῶ.

— Θέλετε νάρθω στὸ ξενοδοχεῖο σας;

— Ὅχι.

— Μὰ τότε ποῦ θὰ ξαναἰδιωθοῦμε;

— Στὴν τύχη. Ὅπως ἔτυχε σήμερα.

— Μὰ μπορεῖ νὰ περάσῃ καιρὸς...

— Καλύτερα. Δὲ μὰς βιάζει τίποτα. Θὰ σκεφθοῦμε.

Καὶ μ' αὐτὸ τὸν ἀφῆσε.

Δὲν τὸν εἶχε ἀπελπίσει ὀλιγοδύλου, μὰ δὲν τοῦ εἶχε δώσει καὶ μεγάλες ἐλπίδες.

Καὶ τώρα... με ρωτοῦσε τί ἔπρεπε νὰ κάμῃ.

Πάλι ἐγὼ... Πάλι ἐγὼ σ' ἕνα διλήμμα... γιὰ λογαριασμὸ τῆς Κιάρρας.

Γιατὶ ὅσο μιλοῦσε, ἔκανα τίς σκέψεις μου. Μοῦ ἄρεσε βέβαια καλύτερα ὁ Ποφάνης ἀπὸ τὸ Μακεσίνη καὶ θὰ προτιμοῦσα αὐτὸν χωρὶς τὴν ἄδεια τῶν γονέων του, παρὰ ὁ δεύτερος ἔτσι

καὶ με τὴ συγκατάθεση ὅλου τοῦ κόσμου. Ναι, μὰ ποῦ τὴν ἀγαποῦσε κι αὐτὸς — τὸ εἶχε δεῖξει — ὅσο τοῦλάχιστο κι ὁ ἄλλος; Καὶ ποῦ εἶχε τὴν προτεραιότητα στὴν καρδιά τῆς κόρης μου καὶ στὴ χορεία τῶν ἀρραβωνιαστικῶν της; Καὶ ποῦ ἦταν ἐκεῖνος ποῦ γι' ἀγάπη του ἔβγαλε τὸ κακὸ ὄνομα; Καὶ ποῦ ἡ ἐπανόρθωση θάταν τελεία, ἂν ἡ Κιάρρα γινόταν κυρία Μακεσίνη;

— Ἐσὺ εἶπες τοῦ Ἄντζολου «δὲν ξέρω», τῆς ἀποκρίθηκα. Καὶ νομίζεις πὼς ξέρω ἐγὼ; Κάμε ὅ,τι θέλεις. Πάρε ὅποιον ἀγαπᾶς.

Μὲ πόνο τότε, ποῦ δὲν θὰ τὸν ξεχάσω ποτέ μου, φιθύρισε:

— Μὰ ἐγὼ τώρα πιά δὲν ἀγαπῶ κανένα...

Ψευτοθύμισα καὶ τὴν ἐμάλωσα.

— Ἐλα, μὴ μοῦ κάνεις τώρα τὴν ἀπελπισμένη!.. Δὲν ἔχεις κανένα λόγο... Δὲ βλέπεις πὼς δὲν ἔχεις παρὰ νὰ διαλέξῃς;... Λοιπὸν διάλεξε. Κι οἱ δυὸ εἶναι καλοὶ. Κι οἱ δυὸ σοῦ ἀρέσουν. Ὅποιον κι ἂν πάρῃς, θὰ εἶσ' εὐτυχισμένη.

— Θεέ μου, φιθύρισε πάλι. Τί νὰ κόμω;

— Σκέψου... Ἀλήθεια, ποῦ βρισκεται ἡ σκέψη σου γιὰ τὸ Μακεσίνη; Εἶχες φτάσει σὲ συμπέρασμα, εἶχες πάρει καμμιά ἀπόφαση, πρὶν ἰδεῖς τὸν Ἄντζολο;

Μὲ τόνο τραγικὸ σχεδόν, μοῦ ἀποκρίθηκα:

— Ναι!.. Εἶχα ἀποφασίσει νὰ τὸν πάρω. Κι ἤμουν ἕτοιμη νὰ σοῦ πῶ νὰ τοῦ γράψῃς.

— Ἐ, τότε νὰ τοῦ γράψω. Ἀφοῦ τὸ εἶχες ἀποφασίσει, νὰ πάρῃς, παιδί μου, τὸν Ἄρη. Καὶ στὸν ἄλλον πὲς τὸ λόγο ποῦ δὲν τόλμησες: «Εἶναι ἀργά». Τὸ κάτω-κάτω, ποιὸς τοῦ φταίει; Ἄς φαίνόταν περισσότερο ἄντρας ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἄς μὴ σάφηνε νὰ φύγῃ μ' ἕνα γράμμα, ἀφοῦ μάλιστα προαισθανόταν, καθὼς λέει, πὼς θὰ ξαναγύριζε. Ὁ καημένος ὁ Ἄρης δὲν ἔκαμε ποτέ κανένα τέτοιο, οὔτε θάταν ἱκανὸς νὰ τὸ κάμῃ. Ἐσὺ τὸν ἔδιωξες. Ἠέματα;... Καὶ γιὰ φαντάσου, νὰ ξαναγύριζε τώρα καὶ νάθελε νὰ σὲ πάρῃ, μετανοημένος, ὁ Μιχαλάκης, ἢ ὁ Αἰμίλιος... Γελάς;... Ἐ, ὅπως θάταν ἀργά γι' αὐτούς, ἄλλο τόσο εἶναι καὶ γιὰ τὸν Ἄντζολο. Τελείωσε. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη μου... Κάμε ὅ,τι θέλεις. Σὲ ἀφήνω...

Καὶ τὴν ἀφῆσα πάλι γιὰ νὰ σκεφθῇ.

Μὰ ὡς πότε πιά θὰ σκεπτόταν τὸ δυστυχισμένο μου κορίτσι;... Μαρτύριο εἶχε καταντήσῃ...

Ὡστόσο, ἦλθαν οἱ δημοσιογράφοι στὸ ξενοδοχεῖο καὶ τῆς πῆραν ἀπὸ μιὰ συνέντευξη, ποῦ τὴ δημοσίευσαν στὶς ἐφημερίδες τους με τὴ φωτογραφία της. Ἦταν, βλέπετε, τὸ μοντέλο κι ἡ ἐμπνεύστρια τοῦ Ποφάνη. Ἐτσι τὸνομά της συνδέθηκε με τὸ δικό του. Ἀρχισαν νὰ μιλοῦν καὶ γιὰ τοὺς δυὸ μαζί. Σὲ μιὰ μάλιστα ἀπὸ τίς συνεντεύξεις, ἀφηγόταν νὰ ἐννοηθῆ πὼς τρυφερότερο αἰσθημα ἔνωσε τὸν Ἴταλὸ ζωγράφο με τὴν ὁμορφὴ Ἀθηναία. Κι αὐτὸ τὸ ἀνακάτωμα μεγάλωσε τὴν ἀμηχανία τῆς Κιάρρας. Τί τὰ θέλετε. Κολακευόταν ἡ φιλοδοξία της. Κι ὁ Ἄρης ἦταν βέβαια ποιητής, καὶ γιὰ τὸν Ἄρη μιλοῦσαν ὅλοι στοὺς «κύκλους». Μὰ δὲν ἀνακάτευαν καὶ τὴν Κιάρρα. Δὲν ἔλεγαν πὼς αὐτὴ τοῦ ἐνέπνευσε τὰριστουργήματά του. Δὲν ἤξεραν πὼς πολλά, πραγματικῶς, γι' αὐτὴν τάχε γραμμένα...

Οἱ γνώμες μας ἦταν τώρα διχασμένες. Ἡ Λουίζα κι ὁ Νάνης, ποῦ ἔμαθαν ὅλα τὰ συμβάντα, προτιμοῦσαν γιὰ τὴν Κιάρρα τὸν Ἄντζολο. Ἐγὼ ὅμως, ἀκόμα καὶ μετὰ τὸ θόρυβο ποῦ ἔκαναν τὰ ὀνόματά τους, προτιμοῦσα τὸν Ἄρη. Ἡ Κιάρρα μὰς ἀκούγε ὅλους καί... σκεπτόταν.

Ἐπιτέλους, μιὰ μέρα, γυρίζοντας ἀπέξω, μοῦ ἔδωσε τὴ μεγάλη εἰδηση!

— Τὸν εἶδα καὶ τοῦ τὸ εἶπα. Τελείωσε!

— Ποιὸν ἀπ' τοὺς δυὸ;

— Τὸν Ἄντζολο.

— Καὶ τοῦ εἶπες;

— Πὼς εἶναι ἀργά. Τί ἄλλο;

— Κι ἐκεῖνος;...

— Τὸ ἀναγνώρισε, ἀφοῦ τοῦ διηγήθηκα ἕλη τὴν ἱστορία καὶ μοῦ ὑποσχέθηκε πὼς... θὰ ἐγκαρτερήσῃ.

— Λές, δηλαδή, νὰ μὴν κἀνῃ καμμιά τρέλλα;

— Ὅχι, ὄχι νὰ εἶσαι ἡσυχος.

— Δόξα σοὶ ὁ Θεός... Νὰ γράψω λοιπὸν τοῦ Ἄρη;

— Περιττό. Θὰ πάω νὰ τὸν βρῶ ἢ ἴδια καὶ θὰ σοῦ τὸν φέρω ἐδῶ.

— Καλὰ, ὅπως θέλεις. Πὲς μοῦ τώρα τὴν ἀλήθεια. Τί αἰσθάνθηκες, ὅταν μπόρεσες ἐπὶ τέλος νὰ ἐκδικηθῆς μ' ἕνα «εἶναι ἀργά» τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ Ἄντζολου; Ἰκανοποίηση. Ἐ;

— Σπαραγμὸ... μοῦ ἀποκρίθηκε ἀδίστακτα. Κι ὁ Θεὸς τὸ ξέρει πὼς κατάφερα νὰ

βγάλλω ἀπὸ τὸ στόμα μου αὐτὸ τὸ λόγο. Ἀλλὰ ἔπρεπε, ἦταν ἀνάγκη. Δὲν μπορούσα νὰ κάμω ἄλλοιως. Ὁ Ἄρης εἶχε βλα τὰ δικαιώματα. Ὁ Ἄντζολος κανένα. Τὸ μόνο, τὸ μόνο ποὺ μ' ἔκανε νὰ διστάσω τόσο καιρὸ, ἦταν ἡ ἐγκλιστικὴ ἰδέα μήπως μὲ τὸν Ἄντζολο θὰ συμφωνοῦσα περισσότερο. Ἀλλὰ δὲ βαριόσαι! . . . Κι ἡ τελεία συμφωνία εἶναι ἀρκετὰ περιττή, εἴταν . . . ὑπάρχει ἀγάπη.

— Ὑπάρχει τοῦλάχιστο ;

— Ὡ, ναί . . . Γιὰ τὸν Ἄρη, ναί.

— Ἔ, μπράβο . . . Ἦρέχα λοιπὸν νὰ μοῦ τὸν φέρῃς.

Ἔτσι κι ἔγινε.

Τὴν ἀλλοτρίαν μέρα, ἡ Κιάρρα πῆγε, τὸν βρήκε, τοῦ εἶπε πῶς «τὸν θέλαμε ὅλοι» καὶ μᾶς τὸν ἔφερε.

Πρέπει νὰ ὁμολογήσω, πῶς μ' ὅλη τὴν προτίμησή τους γιὰ τὸν ἄλλον, ὁ Νάνης κι ἡ Λουίζα τοῦ ἔκαμαν τὴν καλύτερη ὑποδοχή. Ὁ Νάνης μάλιστα, φιλιώντας τὸν ἀδελφικά, τοῦ εἶπε :

— Δὲ θέλω νὰ μοῦ κρατᾶς καμμιά κάρδια γιὰ τὰ περασμένα. Τὸ χρέος μου ἔκανα τότε σὺν ἀδελφός, τὸ χρέος μου κάνω καὶ τώρα. Ἀλλὰ πιστέψε πῶς μ' ὄση λύπη τότε, μὲ τόση τώρα χαρὰ.

Ἦστερ' ἀπὸ χρόνια, τὴν ἡμέρα ἐκεῖνη ξανάβλεπα τὴν Κιάρρα καὶ τὸν Ἄρη μαζί.

Θέ μου, πῶς ταίριαζαν τὰ ὄρατα κι ὁλόδροσα νιάτα τους!

Μὰ τυφλὸς ἦμουν νὰ μὴ βλέπω τόσο καιρὸ πῶς αὐτοὶ οἱ δύο ἦταν γεννημένοι γιὰ νὰ ἐνωθοῦν :

Ἔγιναν οἱ ἀρραβῶνες, — ἐπίσημα αὐτὴ τὴν φορὰ, — καὶ πῶς εὐτυχισμένοι ἄπ' ὅλους, γιατί δὲν ἦταν κανένας φέβος νὰ διαλυθοῦν.

Κι ἕστερ' ἀπὸ λίγες μέρες, ὁ Ἄρης μᾶς διάβασε ἕνα θριαμβευτικὸ ποίημά του, ποὺ τὸ κατάλαβα κι ἐγώ . . .

Ἦταν κάτ' ἡμιτονωμένες βαριατσιόνες ἀπάνω στὸ δημοτικὸ τραγούδι :

Βασιλικὸς πλατύφυλλος μὲ τὰ σαράντα φύλλα, σαράντα σάγαπήσανε κι ἐγὼ κάλι σὲ πῆρα.

III'

Ἐλοςπάντων . . .

Τοὺς παντρέψαμε καὶ τοὺς ἐγκαταστήσαμε στὸ Παρίσι.

Δὲν ἔμειναν ἀρραβωνιασμένοι παρὰ ὡς που γάρβουν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὁ στρατηγὸς Μα-

κεσίνης μὲ τὴν γυναῖκα του. Καὶ τὸ στεφάνωμα, ἐπισημότατο, ἔγινε στὴν ἐλληνικὴ ἐκκλησία, ὅπου μαζεύτηκε ὅλη σχεδὸν ἡ παροικία κι ὅλοι οἱ διαπριπεῖς στὰ γράμματα φίλοι τοῦ Ἄρη, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς κι ἕνας Ἀκαδημαϊκός!

Κάποιος, ποὺ μέλις τὸν γνώριζα, μοῦ τὸν ἔδειξε μιὰ στιγμὴ καὶ μοῦ εἶπε στ' αὐτί :

— Ἔτσι θὰ γείνη μιὰ μέρα κι ὁ γαμπρός σας . . .

Καὶ μοῦ φάνηκε στὴ χαρὰ μου, πῶς ὁ Ἄρης Μακεσίνης ἦταν κιόλα Γάλλος Ἀκαδημαϊκός, μὲ τὸ σπαθάκι του καὶ τὸ τρικαντό του.

Ἀδύνατο τώρα νὰ περιγράψω μὲ τί συγκίνηση εἶδα τὴν Κιάρρα μου νυφούλα, κάτασπρη, στολισμένη μὲ ἀνθοὺς πορτοκαλλιάς.

Δὲν ἦμουν, βλέπετε, σὺν ἄλλους πατέρες.

Ἐγὼ εἶχα τραβήξει πολλὰ γι' αὐτὸ τὸ κορίτσι. Ἐγὼ εἶχα φοβηθεῖ πῶς δὲν θὰ κατόρθωνα νὰ τὸ πνιτρέψω ποτέ. Καὶ νὰ τώρα.

Ὁ Θεὸς μὲξίωνε νὰ ἰδῶ κι αὐτὸ τὸ περιπόθητο, τὸ λαχταριστό . . . Στὴν ἐκκλησιαστικὴ, ἐνῶ ἐξακολουθοῦσε ἡ τελετὴ, θυμώμουν βλα τὰ περασμένα, ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἡ Κιάρρα, ἡ σημερινὴ γυναῖκα, δὲν ἦταν παρὰ ἡ μικρὴ Κιὰ τοῦ μικροῦ Νάνη . . . Πόσα δυσάρεστα, πόσα κακά, πόσα φριχτά, πόσα σπαρταχτικά . . . Ἀλλὰ ἡ θύμησή τους δὲν ἔδραπε καθόλου τὴν χαρὰ μου. Μοῦ φαινόταν περασμένα γιὰ πάντα, γιὰ πάντα . . .

Ἦστερ' ἄλλο, τώρα πιά, ἀπὸ χαρὰ κι εὐτυχία.

Ἦστερ' ἐνόμιζα.

Γιατ' εἶχα σχηματίσει πῶς τὴν ἰδέα — καὶ ποῖος θάταν ἱκανὸς νὰ μοῦ τὴν βγάλῃ : — πῶς ὁ Ἄρης κι ἡ Κιάρρα ἦταν τὸ πιὸ ταίριαστο ζευγάρι ποὺ μπορούσε κανεὶς νὰ φαντασθῇ. Ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ ἀγαπιόνταν μ' ὅλη τους τὴν καρδιά. Τοῦ Ἄρη μάλιστα ἡ ἀγάπη δὲν ἐγνώρισε ποτέ διάλειμμα. Γι' αὐτὸν ἡ Κιάρρα — θὰ τὸ ξεχνοῦσα ; — ἦταν ἡ Μία κι ἡ Μόνη. Ἦστερ' ἀγαπιόνταν σ' ὅλη τους τὴν ζωὴ. Οὔτε ἐκεῖνος θὰ ἔκανε ποτέ ἀπιστία, οὔτε αὐτὴ. Γιὰ τὴν ἐπίσταυα ὁλόψυχα, πῶς ἡ τρέλα, ἡ ἀστασία τῆς Κιάρρας, ὅπως πολλῶν ζωηρῶν κοριτσιῶν, ἦταν ὡς ποὺ νὰ παντρευθῇ καὶ νὰ ἡσυχάσῃ. Δὲν ἔμοιαζε ἡ κόρη μου τῆς τρελο-Διλής τοῦ Σοφίκη. Κι εἴταν θὰ ὑπῆρχε μεταξύ τους ἀγάπη καὶ πίστη, τί ἄλλο θὰ τοὺς ἔλειπε γιὰ τὴν εὐτυχία ;

Τὰ μέσα τῆς ζωῆς τους τὰ εἶχαν ἀφθονά.

Κοινωνικὴ θέση, ὑπόληψη, δόξα, ἄλλο τίποτα . . . Δὲν ἔμεινε παρὰ νὰ τοὺς χάρισῃ ὁ Θεὸς καὶ παιδιὰ. Κι ἦταν δυνατὸ νὰ μὴν καρποφορήσῃ ἕνα τόσο ταίριαστο ζευγάρι :

Ἦστερ' μοῦ φαινόταν, πῶς ἀπὸ μέρος τῆς κόρης μου δὲν εἶχα πιά νὰ φοβηθῶ κανένα δυσάρεστο, κανένα κακό. Ἀπὸ μέρος τοῦ γιῶ μου πάλι δὲν εἶχα φοβηθεῖ ποτέ. Ὁ Νάνης καλὰ τραβοῦσε τὸ δρόμο. Κι' ἀπὸ τὴν μεγάλη ἀνακούφιση, τὴν βαθειὰ χαρὰ, αἰσθανόμουν τὸν ἑαυτὸ μου ἀληθινὰ δέκα χρόνια νεώτερο.

Στὸ λαμπρὸ αὐτὸ οὐρανὸ, ἕνα μόνο συννεφάκι : Κάποια ἀνησυχία, κάποια τύψη γιὰ τὸν Ἄντζολο.

Λίγες μέρες μετὰ τὴν δημοσίευση τῶν ἀρραβῶνων, μάθαμε ἀπὸ τίς ἐφημερίδες πῶς «ὁ νεαρὸς Ἰταλὸς ζωγράφος» ἄφησε τὸ Παρίσι ξαφνικά.

Μποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποθέσῃ πῶς ἔφευγε γιὰ ν' αὐτοκτονήσῃ. Μὰ τὸ πιθανότερο ἦταν πῶς γύριζε στὴ Βενετία, στὸ σπίτι του, γιὰ νὰ παρηγορηθῇ πῶς εὐκολά . . .

Τὸν συλλογίσθηκα κι αὐτὸν οὐδ' ἄρα φέρῃς στὸ διάστημα τῆς τελετῆς . . . Ἦστερ' ἀπὸ συννεφάκι ἀμυδρὸ, ἀσήμαντο, στὸν οὐρανὸ τῆς εὐτυχίας μου. Κάθε φορὰ, χανόταν ὁλόένα πῶς γρήγορα. Ἦστερ' ἀπὸ φάνηκε πιά. Κι ὁ οὐρανὸς ἔμεινε ὅλος χρυσογάλανος . . .

Ἦστερ' ἕνα μικρὸ, μὰ κομψότατο, καλλιτεχνικώτατο ἀπαρατηρήτο, στὸ ἀγαπημένο, τὸ καλοθύμητό τους Πασού, περίμενε τοὺς νύμφους. Ἦστερ' ἔστησαν τὴ φωλίτσα τους, εὐλογημένη, νόμιμη, ἀσειστη, αἰώνια . . .

* *

Μετὰ τὸ γάμο, μείναμε ἀκόμα λίγους μῆνες στὸ Παρίσι. Ὁ Νάνης ἐξακολουθοῦσε τίς σπουδές του καὶ — μὲ κάποια ὑφεση τώρα — τὰ γλέντια του. Ἦστερ' ἀπὸ γυρίσαμε στὴ Βενετία, ποὺ θάταν στὸ ἐξῆς ἡ διαμονή μας.

Τὸ σπιτάκι μας ὅπως τὸ εἶχαμε ἀφήσει.

Ἀλλὰ τί παράξενο μᾶς φαινόταν ποὺ γυρίζαμε μόνο οἱ τρεῖς ! Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἀποχωριζόμαστε τὴν Κιάρρα. Καί, Θεέ μου, μὲ τί ἀνυπαμονησία περιμέναμε τοὺς πρώτους μῆνες τὰ γράμματά της.

Ἦστερ' ἕνα τὸ συνειθίζαμε κι' αὐτὸ . . .

Τὸ καλοκαίρι ἐκεῖνο, τὸ πρῶτο τοῦ γάμου τους, οἱ νύμφες ἔκαμαν διάφορα ταξίδια. Ἦστερ' ἕνα μῆνα καὶ στὴ Βενε-

τία. Κι εἶχαμε τὴ μεγάλη εὐχαρίστηση νὰ τοὺς ξαναἰδοῦμε ὄρατους, ἀγαπημένους κι εὐτυχισμένους.

Ποῖος θὰ μᾶς τῶλεγε, ἀλήθεια, τότε ποὺ βλέπαμε τὰ μάτια τους ν' ἀχτινοβολοῦν, πῶς ἕστερ' ἀπὸ λίγο . . .

Μ' ἄς διηγηθῶ καλύτερα τὰ περιστατικὰ μὲ τὴν σειρά.

Ὁ Νάνης γύρισε στὸ Παρίσι τὸν Ὀκτώβρη μὲ τὴν ἀδελφή του καὶ μὲ τὸ γαμπρὸ του, γιὰ νὰ κάμῃ πάλι τὸ χρόνο του στὴ Σχολή. Ἦστερ' ἐμείναμε στὴ Βενετία.

Τίποτα βέβαια δὲ μᾶς ἐμπόδιζε, ἀν θέλαμε νὰ πάμε καὶ μεῖς στὸ Παρίσι, νὰ περάσουμε λίγον καιρὸ ἢ νὰ μείνουμε καὶ γιὰ πάντα, μὲ τὰ παιδιὰ μας. Μήπως εἶχαμε καμμιά δουλειὰ στὴ Βενετία ;

Ἐγὼ καταγιγνώσκω τίς μελέτες μου κι εἶχα τὴ φροντίδα τῆς περιουσίας — πράγματα ποὺ μπορούσα νὰ τὰ κάνω παντοῦ. Ἦστερ' εἶχε, ὅπως πάντα, τὴ διεύθυνση τοῦ σπιτιοῦ, πολὺ εὐκολὴ τώρα ποὺ εἴμαστε οἱ δύο μας. Ἦστερ' ἀπὸ Παρίσι δὲν θὰ τὴν ἐννοιαζέσθε οὔτε γιὰ σπῆτι, ἀφοῦ θὰ καθόμαστε πάλι στὸ ξενοδοχεῖο. Δὲν θέλαμε ὅμως νὰ πάμε, γιὰ νὰ φήσουμε πῶς ἐλεύθερα τὰ παιδιὰ. Καταλαβαίναμε πῶς πολλές φορὲς οἱ γέροι τοὺς γινόμαστε ὀχληροί. Καὶ μεγάλα τώρα, παντρεμένο τὸ ἕνα, τί ἀνάγκη μᾶς εἶχαν ; Ἦστερ' ἀπὸ μᾶς ἄρσσε τώρα νὰ ζοῦμε μονάχοι. Ἦστερ' ἀπὸ γυρίσαμε στὰ παλιὰ μας χρόνια, ξαναβιώνουμε. Καὶ μπορούσαμε νὰ περιμένουμε τὸ καλοκαίρι, ποὺ θὰ μᾶς ἔνωσε καὶ πάλι ὅλους, εἴτε στὴ Βενετία εἴτε ἄλλοῦ.

Ἦστερ' ἀπὸ ζοῦσε ἡ ζωὴ μας ἦταν ἡσυχία, φρόνιμη, σχεδὸν γερωντιστικὴ. Δὲν βλέπαμε παρὰ τοὺς Καλημέριδες καὶ μερικοὺς φίλους διαλεχτούς. Ἦστερ' ἀπὸ μόνη μας σχεδὸν διασκέδαση ἦταν νὰ πηγαινίσαμε στὸ Λίντο. Καὶ στὸ σπῆτι, πολὺ περισσότερο χαιρόμαστε τὴ μοναξιά μας παρὰ τίς συντροφίες. Ἦστερ' ἀπὸ ὅσο πολὺ εὐτυχισμένοι. Δὲν ξέρω γιὰ τὴ Λουίζα, ἀλλὰ ἐγὼ, στὴν περίοδο αὐτὴ τῆς ζωῆς μου, αἰσθανόμουν μιὰν ἀνακούφιση, μιὰν ἐλαφρότητα μοναδική. Ἦστερ' ἀπὸ μὲ φυλακισμένο ποὺ ἀνακτᾶ τὴν ἐλευθερία του. Καὶ δὲν εἶχα τὴν παραμικρὴ ἀνησυχία γιὰ τίποτα. Ἦστερ' ἀπὸ αἰσιοδοξία ἐκεῖνη ἡ καταγάλανη, ποὺ γεννήθηκε στὴν ψυχὴ μου ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ εἶδα τὴν Κιάρρα νυφούλα, ἐξακολουθοῦσε.

(Ἀκολουθεῖ)

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

10 Νοεμβρίου

Ἡ «Νέα Ἐστία» μπαρεῖ νὰ ὑπερηφανεύεται γιὰ τὸ σημερινὸ της τεῦχος, τὸ ἀφιερωμένο στὸν Ψυχάρη. Συγκεντρώνει ὅλους ἐκείνους, ποὺ εἴτε ὡς δόκιμοι, παλαιοὶ καὶ νέοι λογοτέχνες, εἴτε ὡς ξεχωριστὰ φωτισμένοι ἐπιστήμονες, εἴχαν κάθε ἀρμοδιότητα νὰ μιλήσουν γιὰ τὸ Ἔργο τοῦ Δασκάλου καὶ νὰ πιστοποιήσουν τὴ μεγάλη του ἐπίδραση. Λεῖπουν βέβαια καὶ δυὸ-τρὶα ὄνόματα ποὺ δὲν ἔπρεπε νὰ λείπουν. . . Ἄς πιστεύσουμε ὅμως ὅτι οἱ δημοτικιστὲς αὐτοὶ δὲν ἀπέφυγαν νὰ ἐκφράσουν τὴ γνώμη τους γιὰ τὸν Ψυχάρη ἀπὸ δειλία ἢ ὑπολογισμό, ἀλλ' ἀπλῶς τὸ ἀμέλησαν. Ὅσο γιὰ τοὺς λογίους τοῦ Ἐξωτερικοῦ καὶ τοὺς ξένους νεοελληνιστὰς, αὐτοὺς δυστυχῶς δὲν μπορέσαμε νὰ τοὺς καλέσουμε, γιὰτὶ θάπρεπε νὰ περιμέναμε πολλὴ τὴν ἀπάντησή τους, — ἂν θὰ ἤθελαν μάλιστα νὰ γράψουν μεγάλα ἄρθρα, — καὶ τὸ τεῦχος θάβρῳσε. Ἀλλὰ κε' ἔτσι, μὲ τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἀξία ἐκείνων ποὺ τὸ ἐτίμησαν μὲ τὴ συνεργασία τους, τὸ τεῦχος αὐτὸ θὰ μείνῃ ἴσ τ ο ρ ι κ ὶ.

κ. Κ. Θ. Ἐνταῦθα, δὲν τὸ κρίνομεν ἀπαραίτητο, γιὰτὶ ὁ κόσμος εἶν' ἐλεύθερος νὰ φωτογραφεῖ καὶ νὰ . . . φωτογραφεῖται ὡς ὅσο τὸ ἐλάβομεν ὑπὸ σημείωση. — κ. Σ. Κ. Τρίπολι. Πάντα κατῶτερο εἶδος. Ὁ κ. Καλομοίρης, ὁ εἰδικώτατος, εἶπε κάποτε ὅτι ἡ μουσικὴ τῆς ὀπερέτας καὶ τῆς ἐπιθεωρήσεως ἀντιστοιχεῖ γενικὰ πρὸς τὴν πορνογραφία, καὶ ὄχι βέβαια πρὸς τὴν πορνογραφία τοῦ Ζολᾶ ἢ τοῦ Πιέρ Λουί, ἀλλὰ ἐκείνη τὸν λαθραίων βιβλιοπρῶτων ποὺ καταδιώκει ἡ Ἰσπανοκρατία. — Νεοεπτόλεμον, Θεσσαλονίκη. Θὰ δημοσιευθῇ ἀψύκτως. Κι ἴσως στὸ Χριστουγεννιάτικο ἢ τὸ Πρωτοχρονιάτικο. Μὴ μᾶς παρεξηγήτε! νὰ ξέφατε πόσα ἄλλα, παλαιότερα, περιμένουν. . . — κ. Γ. Κ. (συνδρομητὴν). δὲν βρισκομε σκοπιμὴ τὴ δημοσίευση τοῦ γράμματός σας. Σωστὰ ὄλ' αὐτὰ, ἀλλὰ ἔχουν λεχθεῖ κατὰ κόρον. — κ. Δ. Χ. Σ. Ἀργαστάλι. Ἡ συζήτηση ταλαιώσε, δὲν μποροῦμε νὰ ἐπανέλθουμε. — κ. Α. Σ. Γ. Ἐνταῦθα. Αὐτὸ ἀκριδῶς ἐκάμαμεν ποὺ ἤθελε τὸ «Ἐλεύθερο Βῆμα»: Ἐρωτήσαμε πρὶν γράψωμε. Καὶ μᾶς εἶπαν αὐτὰ. Οἱ ποιηταὶ συνήθως ἀρπάζονται εὐκολα, μεγαλοποιῶν καὶ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. — κ. Ρ. Γ. Μπ. (ποῦ;) δὲν δημοσιεύομε δημοτικά. — κ. Μ. Ν. Ἐνταῦθα. Τὸ ἐλάβομεν καὶ θὰ δημοσιευθῇ, μὴν ἀνησυχῆτε. — κ. Τ. Μ. Ἐνταῦθα. Γιὰ τὴ συλλογὴ τοῦ κ. Χ. ἐγράψαμεν ὅσα ἔπρεπε τότε ποὺ ἀνεδημοσιεύσαμεν τὸ ποίημα. — κ. Δ. Δ. Ζάκυνθον. δὲν παρεξηγήσαμε καθόλου τὴ σιωπὴ σας, γιὰτὶ οἱ ξέρομε πολὺ καλά. . . Τὸ σταλόν, ὠραιότατο, πάντως θὰ δημοσιευθῇ. Ἀλλὰ μὴν παρεξηγήσετε καὶ οἱ εἰς ἂν ἀργήσῃ. — Ὁ κ. Δημοσθένης Ν. Βουτυράς μᾶς παρακαλεῖ νὰ δηλώσωμεν ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ γράφων μὲ τὰ ἀρχικά Δ. Β. στὴν «Πρωτοπορία». — δ. Γ. Σ. Ἐνταῦθα. Τὸ ἐλάβομεν ὅταν, δυστυχῶς, ἢ ὕλη τοῦ Χριστουγεννιάτικοῦ ἦταν συμπληρωμένη.

Τὸ χειρόγραφο στὴ διόρθωσή σας. — κ. Γ. Τ. Ἐνταῦθα. Πολὺ σωστὰ. Ὅσοι γράφουν συνεδριάσεις, συνεδριάσεις, πρέπει νὰ γράφουν καὶ συνεδρίασι μὲ γιῶτα. Τὸ συνεδρίαση, μὲ ἦτα, ἀπαιτεῖ νὰ ποῦμε συνεδρίασης καὶ συνεδριάσεις. Ἀλλὰ σ' αὐτὰ, δυστυχῶς, βασιλεύει ἀκόμα ἀκαταστασία καὶ σύγχυση μεγάλη. Τὰ ποιήματά σας εἶναι γιὰ νὰ δημοσιευθοῦν. Ἄν θέλετε ὅμως, μπορεῖτε νὰ σταίτετε ἄλλα. — δ. Δ. Δ. Ἐνταῦθα. Ἐγκάρδια συλλυπητήρια. Συγγνώμη γιὰ τὴν βραδύτητα, ἀλλὰ δὲν εὐκαιρήσαμε νὰ τὰ διαβῶμε. Θάχτετε ἀπάντηση στὸ ἐρχόμενο. — κ. Ἀλ. Φ. Καῖρον. Τὰ ἔργα σας μᾶς ἐνθουσίασαν. Θὰ δημοσιεύσωμεν πολλά. Θὰ εἶναι ἀπὸ τὰ ὠραιότερα στολίσματα τοῦ Χριστουγεννιάτικοῦ μας. — κ. Κ. Α. Ἀάρισαν. Ὅχι, τὸ παράτημα τὸ λαβαίνουν τώρα μόνον οἱ συνδρομηταί. Οἱ ἀγορασταὶ θὰ εἰδοποιηθοῦν νὰ τὸ πάρουν, ὅσοι θέλουν, ἀφοῦ τελειώσῃ τὸ βιβλίον. — κ. Τολ. Α. Κριτοῖνι, (Τρικινάλων). Φυσικά, μέσα σὲ τόση ἔκταση, ἄλλος θὰ εἶχε συσσωρεύσει ἀναρίθμητες κοινοσκοπίες καὶ παλιλλογίες. Σεῖς τὸ ἀποφύγατε. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ. Θὰ θέλαμε κάτι πρὸς πρωτότυπο ἀπὸ οἱ καὶ καθίσταται περισσότερο ἀπαραίτητο, ἐξ αἰτίας καὶ τοῦ ἔλθουσιαικοῦ τόνου τοῦ ἔργου. — δ. Ντ. Θ. Παρ., Ζάκυνθον. Χαριτωμένο, ἀλλ' ἀτακτα γραμμένο. Πολλὲς ἐπιχώριες σκηνὲς περιγράφονται ἀτελῶς καὶ δὲν θὰ κατανοηθοῦν ἀπ' ὅλους. Οἱ φράσεις πρέπει νὰ στρώσουν, καὶ ἡ σύνταξη, ἡ στίξη, νὰ διορθωθῇ. Καὶ θὰ γίνῃ ἓνα πολὺ εὐπαρουσίαστο κομμάτι. — κ. Κυφούρ. Ἐνταῦθα. Βέβαια, θέλετε νὰ «τάμετε νέαν ὁδόν», ἀλλ' ἡ προσαρτάειά σας δὲν εἶναι ἐπιτυχὴς ἀκόμη. Δίνετε πολὺ λίγα στοιχεῖα γιὰ τὸν σκοπὸν σας. — κ. Μητ. Μπαρλ. Ἀρίστην θράκη. Ἡ ἐργασία σας ἔχει τὴν δικὴ της σφραγίδα καὶ τὴν ἔχομε προσέξει ἰδιαίτερως. Ἡ ἀργοπορία ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν πληθώρα τῆς ὕλης. Νὰ ἰδοῦμε πῶς θὰ κάρωμε. . . — κ. Παν. Μακρ. Μεσολόγγι. Τὸ ταλέντο σας κ' ἡ μελέτη σας θὰ οἶς κάρωμε οἰγά-οἰγά νὰ δημιουργήσετε πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ τὸ σημερινὸν σας. Μὴ βιάζεσθε μόνο! — Ἀπόλλωνα. Φυσικά, δὲν μπορεῖ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ γράψῃ κάτι ἄρτιο. Ἡ ἀνάγνωση, ὁ στοχασμός, ἡ πεῖρα τῆς ζωῆς θὰ οἶς διδάξουν ὅλα ἐκεῖνα ποὺ ζητεῖτε. Πρὸς τὸ παρόν, ἀρχίζετε, φυσικά, ἀπὸ τὰ ρωμαντικώτερα θέματα. . . — κ. Δημ. Κλ. Χιον. Γιὰ τὸ προηγούμενον, ἐπιμέναμε. Τὸ σημερινὸν δεκτὸ, χάρις στὸ ζωηρὸ ρυθμὸν του, γιὰτὶ τὰ νοήματα δὲν εἶναι οὔτε πολὺ ἱκανοποιητικὰ δεμένα, οὔτε ἀρκετὰ σαφῆ. — κ. Γιανν. Βε. Εὐρήκαμε καὶ ἐτακτοποιήσαμε τὰ προηγούμενα. Ἀπὸ τὰ σημερινά, κρατοῦμε τὸ «Χιόνι». Τὸ ἄλλο θὰ ἦταν καλύτερο ὡς ποίημα, ἀλλὰ ἡ ἀντίφασή του, διπλὴ ὅπως εἶναι, γίνεται ἀκατανόητη. — Στους ἄλλους θάπαντήσωμε στὸ ἐρχόμενον.

Αὐτὴ τὴ στιγμή ἐφθασε στὰ χέρια μας ἡ ἀπάντησις τοῦ κ. Κ. Βάρναλη γιὰ τὸν Ψυχάρη. Δυστυχῶς, δὲν μποροῦμε πιά νὰ τὴ συμπεριλάβωμε.

Η «ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ»